

2024 DOCTORANDORUM DIES

DEJINY A TEÓRIA UMENIA A ARCHITEKTÚRY
DEJINY FILOZOFIE
ETIKA A MORÁLNA FILOZOFIA
KLASICKÁ ARCHEOLÓGIA
SLOVENSKÉ DEJINY
SOCIÁLNA PSYCHOLÓGIA
SYSTEMATICKÁ FILOZOFIA

DOCTORANDORUM DIES 2024

TRNAVA 2024

DOCTORANDORUM DIES 2024

ZOSTAVOVATELIA:

doc. PhDr. Mária Dėdov, PhD.

doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik

prof. PhDr. Zuzana Lopatkov, PhD.

RECENZENTI:

PhDr. Lenka Bartalosov, PhD., ttny archív v Bratislave

Mgr Igor Bazovsk, PhD. – SNM – Archeologické múzeum

Doc. PhDr. Jaroslav Corani, PhD., Prešovská univerzita v Prešove

Mgr. Romana Javorekov, PhD. - Filozofický stav SAV

Mgr. Richard Erazmus Pročka, PhD. - Krajský Pamiatkový rad Nitra

Mgr. Martin Sedlr, PhD., Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Mgr. Jozef Zagrpan, PhD., Sociologický stav SAV

VYDAVATEL: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2024

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou. Za jazykovú úroveň príspevkov zodpovedajú autori.

ISBN 978-80-568-0676-0

EAN 9788056806760

OBSAH

SABÍNA DANKOVÁ

REFLEXIA OSMANSKÉHO A KURUCKÉHO OHROZENIA
V KOREŠPONDENCII JUDITY BALASSOVEJ V 2. POLOVICI
17. STOROČIA.....6

ŽOFIA DRŠŤÁKOVÁ/ LUCIA ZÁHORCOVÁ/ PETER TELIČÁK

PILOTNÁ INTERVENCIA ODPUSTENÍM SEBE ZA AKADEMICKÚ
PROKRASTINÁCIU V KONTEXTE KVANTITY, KVALITY SPÁNKU A
FYZICKÉHO ZDRAVIA U VYSOKOŠKOLSKÝCH TUDENTOV.....14

PAVOL HRIC

OTÁZKA INTERPRETÁCIE ARCHÍVNYCH DOKUMENTOV
KOMUNISTICKÉHO OBDOBIA.....26

VLADIMÍR HURBAN

PREHRA HNUZIA REPUBLIKA V PREDČASNÝCH PARLAMENTNÝCH
VOLBÁCH 2023.....35

IVAN CHYLÁK

TRI PRÍKLADY DEDIČSKO-PRÁVNÝCH VZŤAHOV Z ROKU 1607.....45

HIKMET KILINÇOĞLU

AMPHORA PRODUCTION AND TRADE IN CILICIA IN LATE ANTIQUE
ERIOD.....62

ERIK KONCZ

VÝCHODISKÁ VÝSKUMU SOCIÁLNEHO KAPITÁLU BALASSOVCOV
V 18. STOROČÍ.....83

JÁN KULAN

DEPRESÍVNE SYMPTÓMY, REZILIENCIA A DÔVODY VYHLADÁVANIA
POMOCI MEDZI SLOVENSKÝM VYSOKOŠKOLÁKMI POČAS PANDÉMIE
COVID-19.....92

MÁRIA LETZOVÁ

OSOBNOSŤ KRISTÍNY ŇÁRIOVEJ V RANOBAROKOVEJ NÁBOŽENSKEJ
TVORBE.....104

JANKA LIPTÁKOVÁ EKOLOGICKÝ SYSTÉM UČITELOV A BUDÚCICH UČITELOV: ANALÝZA EKOMÁP.....	114
MARTINA MRÁZOVÁ HIEROTOPIA: BOŽIA PRÍTOMNOSŤ MEDZI STREDOVEKÝM CHRÁMOM A ONLINE PRIESTOROM.....	125
PETER OLENIČ O VIACVÝZNAMOVOSTI POJMU VIRTUÁLNOŠŤ V KONEXTE FILOZOFICKÉHO KONCEPTU IDEY UNIVERZITY.....	136
ŠTEFAN PACOLA BLATNOPOTOCKÍ FARÁRI A ICH MIMOPASTORAČNÁ ČINNOSŤ (1263 – 1324).....	144
ROMAN PIKULIK ÚNIKOVÁ RÝCHLOSŤ INFOSFÉRY.....	168
DOMINIK ŠTRBO OBSCÉNNOSŤ A HYPERSEXUALITA. PERCEPCIA ŽIEN V STREDOVEKU NA PRÍKLADOCH ZOBRAZENIA FALICKÉHO STROMU.....	177
MONIKA TRESOVÁ PROTIKOMUNISTICKÉ MYSLENIE V PROSTREDÍ KATOLÍCKEJ CIRKVI NA SLOVENSKU A V EXILE AKO PREDMET VÝSKUMU INTELEKTUÁLNYCH DEJÍN.....	189
DANYIL TSYBULKO FENOMÉN VOJEN PAMÄTI V MODERNOM SOCIÁLNO-POLITICKOM DISKURZE.....	201
BARBORA VYMAZALOVÁ SPONY Z DOBY RÍMSKEJ Z GERMÁNSKEHO SÍDLISKA BRATISLAVA- VAJNORY.....	216

REFLEXIA OSMANSKÉHO A KURUCKÉHO OHROZENIA V KOREŠPONDENCII JUDITY BALASSOVEJ V 2. POLOVICI 17. STOROČIA

REFLECTION OF THE OTTOMAN AND KURUC THREAT IN THE CORRESPONDENCE OF JUDITH BALASSA IN THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY

Sabina DANKOVÁ

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej
Bystrici, sabina.dankova@umb.sk, sabina.dankova8@gmail.com

Abstrakt: Raný novovek bol v dejinách Uhorska obdobím neutíchajúcich vojenských konfliktov a neustáleho osmanského ohrozenia. V nepriaznivej vojensko-politickej situácii sa hrozbou stávali aj rôzne potulujúce sa skupiny ozbrojencov. V priebehu 70. rokov 17. storočia narastala aktivita kurucov a pre uhorskú spoločnosť predstavovala vážne nebezpečenstvo. Dôsledky rozbrojov pociťovali všetky vrstvy obyvateľstva, vrátane šľachty. Z tohto dôvodu je zachovaná šľachtická korešpondencia cenným zdrojom informácií, ktorá vypovedá nielen o dianí v tomto období, ale v oveľa väčšej miere o prežívaní aristokratov a odraze týchto udalostí v ich životnom priestore. Príspevok sa na príklade Judity Balassovej zameriava na postoje šľachty k ohrozeniu zo strany Osmanov a kurucov a na spôsob, akým sa nepokoje prejavovali v ich živote, na majetku a v okolí prostredníctvom štúdia dobovej korešpondencie od 60. do začiatku 80. rokov 17. storočia.

Kľúčové slová: Osmani; kuruci; 17. storočie; šľachta; nepokoje;

Abstract: The early modern period in the history of Hungary was a time of unceasing military conflicts and constant Ottoman threat. In the adverse military-political situation, various roving bands of armed men also became a threat. During the 1670s, the activity of the kuruc increased and posed a serious danger to society. The consequences of the disturbances were experienced by all segments of the population, including the nobility. For this reason, the surviving correspondence of the aristocracy is a valuable source of information not only about the events of the period, but much more about the aristocrats' experiences and the reflection of these events in their surroundings. Using Judith Balassa as an example, the paper focuses on the attitudes of the nobility towards the Ottoman

and the kuruc threats and the way in which the unrests manifested in their lives, properties and surroundings by examining contemporary correspondence from the 1660s to the early 1680s.

Key words: Ottomans; kuruc; 17th century; nobility; unrests;

Úvod

Príspevok sa venuje reflexii vojensko-politického diania v korešpondencii barónky Judity Balassovej (c. 1630 – c. 1685). Cieľom je analýza spôsobu, akým sa dianie premietlo na úrovni každodennosti v životnom priestore šľachtickej v kontexte vývoja situácie v krajine. Dostupné pramene sa vzťahujú na obdobie od 60. do začiatku 80. rokov 17. storočia. V tomto období sa Judita Balassová prevažne zdržiavala na dvoch rodových panstvách Koháryovcov. Spočiatku sídlila na Čabradi, približne od polovice 70. rokov sa prevažne zdržiavala na Sitne. Odraz každodenného života sa preto vzťahuje predovšetkým (ale nie výlučne) k regiónu Hontu. Keďže sa tieto panstvá nachádzali blízko pohraničia, bolo veľmi dôležité, aby bola o vývoji situácie dostatočne informovaná.

Judita Balassová bola druhou manželkou Štefana I. Koháryho (1616 – 1664). Vzostup tohto rodu prebiehal práve vďaka vojenskej službe a prechovávaní vernosti panovníkovi. Štefan I. Koháry bol od roku 1647 kapitánom Sečian, v roku 1657 sa stal hlavným kapitánom Fiľakova, kde pôsobil až do svojej smrti v júli 1664, kedy padol v bitke proti Osmanom pri Leviciach (Kozicz, 2015). Ich najstarší syn Štefan II. Koháry (1649 – 1731) prevzal po otcovi post hlavného kapitána Fiľakova (reálne nastúpil až v lete 1667 po dokončení štúdií vo Viedni). Vďaka svojmu pôsobeniu bol pre svoju matku najdôležitejším zdrojom informácií o dianí na pohraničí, pričom ho aj ona informovala o správach, ktoré sa k nej dostali. Vo funkcii zotrval do septembra 1682, kedy bolo Fiľakovo dobyté spojenými vojskami Osmanov a kurucov Imricha Thökölyho. Štefan sa pritom dostal do Thökölyho zajatia (Kozicz, 2015).

Reflexia osmanskej a kuruckej hrozby v korešpondencii

Prenikanie Osmanov od začiatku 60. rokov 17. storočia spôsobovalo ťažkosti pre bežný život v oblastiach nachádzajúcich sa v blízkosti pohraničia. Od roku 1662 dochádzalo k stupňovaniu osmanského tlaku. Situácii neprialo ani podpísanie tzv. vašvárskeho mieru v auguste 1664, ktorým panovník uznal územné zisky Osmanov a staval tým Uhorsko

do veľmi nevýhodnej pozície. Zásadnú zmenu priniesol pád Veľkého Varadína do osmanských rúk ešte v roku 1660, kde bol zriadený vijálet. Osmani sa tým dostali do nebezpečnej blízkosti Horného Uhorska. Po dobytí Nových Zámkov v roku 1663 tu založili svoj najsevernejší vijálet, ktorý predstavoval obrovskú hrozbu pre priľahlé územia Uhorska (Kónya et al., 2014; Pálffy, 2021, Kozicz, 2015). Tomáš Baranyay (? – 1674), tuteur detí Judity Balassovej po smrti ich otca, jej v deň vyhlásenia vašvárskeho mieru napísal list, v ktorom ju prosil, aby sa držala jeho odporúčania. Varoval ju, aby nikomu, či už pánovi alebo služobníkovi, neverila ani slovo, ak by ju uist'ovali o mieri (ŠABB, f. KC IV., no. 1022). Prehliadanie záujmov Uhorska pri jeho podpisovaní vyvolalo v spoločnosti rozhorčenie a vlnu nespokojnosti voči politike vedenej Leopoldom I. Túto napätú situáciu vnímal aj Baranyay, ktorý si bol vedomý toho, že mier je v tomto prípade neutržateľný.

Súkromná korešpondencia šľachty reflektuje pustošenie spôsobené nájazdmi Osmanov, čo predstavovalo hrozbu pre obyvateľstvo aj príjmy panstiev. Vypovedá o tom list Judity Balassovej z Čabrade zo septembra roku 1664, v ktorom sa obrátila na Tomáša Baranyayho s prosbou, aby mohli deti ešte ostať u neho, pretože v okolí Ipl'a zabíjali Osmani a odvádzali ľudí do zajatia, a to bez ohľadu na to, či im boli podriadení. V tejto situácii bolo náročné zaobstarať aj zber plodín, z ktorého sa im podarilo vyzbierať s veľkými škodami približne polovicu (ŠABB, f. KC V., no. 15824). Príjmy panstiev sa znížili aj v dôsledku vypaľovania dedín, ako to bolo v prípade Krnišova, prislúchajúceho k Sitnianskemu panstvu (MNL OL, P 707-XXXII., no. 51). Pustošenie spôsobilo problémy s vyplácaním hradného personálu, čo viedlo k zvyšovaniu nespokojnosti (ŠABB, f. KC V., no. 15824).

V tomto období považoval Baranyay Čabrad' za bezpečný hrad. Aby uchránili dobytok poddaných pred rabovaním, Judite odporúčal, aby všetko nahnali do údolia pod Čabradským hradom, pretože im v dedine nezostane nič, ani len slama (ŠABB, f. KC IV., no. 1022). Nebezpečenstvo však nepredstavovali len Osmani, ale aj rôzne potulujúce sa skupiny. Samotná Judita prirovnala drastickú situáciu v roku 1666 k „nájazdu Tatárov“, keďže bolo obyvateľstvo nútené opustiť dediny, pretože ich „otrhaní mládenci“ ničili, podpaľovali, a ľudí vraždili (ŠABB, f. KC IV., no. 1424).

Nespokojnosť a odpor vyvolaný vašvársnym mierom sa pretavili do šesť rokov trvajúceho organizovania odboja, ktoré vypuklo na jar roku 1670. Habsburská moc Wesselényiho sprisahanie tvrdo potlačila a situáciu využila na presadenie absolutistických tendencií v Uhorsku. Jedným z jej princípov bolo zatknutie a zhabanie majetku šľachticom, ktorí stáli na čele nespokojencov. Sprisahanci pred prenasledovaním ušli do Sedmohradského kniežatstva alebo na Osmanmi okupované územia, a neskôr sa z nich stali velitelia kuruckých oddielov. K nárastu odporu prispelo aj násilnícke správanie cisárových vojakov, vyslaných bezprostredne po potlačení nevydareného povstania do celého Kráľovského Uhorska, ktorých navyše museli žiť stolice a mestá (Komjáti, 2010, 2017, Kónya et al., 2014).

Obrovskú nevoľu uhorskej šľachty vyvolala daňová politika Viedne. Nešlo pritom len o zvýšenie a zavádzanie nových daní, ale aj o postupovanie centrálného riadenia, ktoré tak činilo bez súhlasu Uhorského snemu, čím došlo k porušeniu šľachtických privilégií a uhorskej právnej tradície. Navyše sa obnovilo rekatolizačné úsilie. Silnejúci protireformačný tlak postihoval predovšetkým poddaných, ale neminul ani šľachtu a mešťanstvo, čím stúpali protihabsburské nálady v spoločnosti. Viedeň s cieľom znížiť nasadenie na pohraničí vydala v roku 1671 príkaz na prepustenie 8000 vojakov slúžiacich predovšetkým vo východných častiach krajiny. Prepustení vojaci sa pridávali ku kurucom, pričom svojimi skúsenosťami a znalosťami posilňovali vojenský potenciál protihabsburských odporcov. Napriek očakávaniam radcov cisára Leopolda I. represie nevedli k upokojeniu situácie ani k posilneniu autority habsburského dvora. Práve naopak, politika vedená Viedňou ďalej prehlbovala napätie v uhorskej spoločnosti a vážnym spôsobom zasiahla do života všetkých vrstiev obyvateľstva, čo sa prejavilo nárastom počtu utečencov a odporcov centrálnnej moci (Komjáti, 2010, 2017, Kónya et al., 2014, Mrva 2021).

V lete v roku 1672 využili nespokojenci situáciu, kedy sa pozornosť habsburskej monarchie upierala na západ, aby vyhnali cisárske vojská z územia Horného Uhorska. Aj keď bol útok spočiatku úspešný, nakoniec bol odrazený. Kurucké hnutie tým však nezanimlo. Jeho vedenie dokázalo rýchlo načerpať novú silu a v nasledujúcom období dochádzalo k neustálemu prenikaniu samostatných kuruckých oddielov, posilnených o ďalších nespokojencov, na územie Uhorska, kde bojovali proti

cisárskym a uhorským vojskám. I keď boli akcie kurucov podporované Osmanmi, zvyčajne sa na spoločných nájazdoch nezúčastňovali, aby nemohli byť obviňovaní z porušenia zásad vašvárskeho mieru. Výboje kuruckých jednotiek spočiatku postihovali len oblasť Horného Uhorska, k ich prenikaniu na západ dochádzalo až od jesene 1675 (Komjáti, 2010, 2016). Z tohto dôvodu sa kuruci objavovali v životnom priestore Judity Balassovej až od druhej polovice 70. rokov.

O reakcii obyvateľstva na ich prítomnosť vypovedá údaj z listu z augusta 1677, kedy sa ľudia v okolí Banskej Štiavnice natoľko obávali kurucov, že sa aj duchovní z dedín báli vydať na cestu do mesta, kde sa mala konať slávnostná bohoslužba. Judita Balassová túto cestu, aj keď so strachom z kurucov aj Osmanov, absolvovala (ŠA BB, f. KC V., no. 15489), aj keď je pravdepodobné, že ju pritom chránil jej ozbrojený sprievod. Osmani taktiež pokračovali vo svojich pustošivých nájazdoch. V novembri toho istého roku informovala Judita Balassová svojho syna, že sa Osmani objavili pri Bzovíku, kde dostali sa až ku bráne, a odohnali dobytok patriaci hradnej posádke (ŠA BB, f. KC IV., no. 2302).

Kuruci sa však nestýkali s obyvateľmi dedín len so zbraňou v ruke. V máji 1678 písala Judita Balassová synovi list, v ktorom zachytila interakciu kurucov s obyvateľmi. V sitnianskych horách sa vtedy údajne skrývalo 50 až 60 kurucov, ktorí buď po jednom alebo po dvoch chodili po dedinách tvrdiac, že boli levickými hajdúchmi, prípadne sa nazvali podľa nejakej dediny, a od ľudí pýtali chlieb alebo nejaké iné jedlo. Jeden z kurucov zašiel do Pukanca prevlečený za chudobného človeka, kde sa nachádzali traja kňazi, ktorí mali namierené do (Hronského) Beňadika. Kuruc odišiel za svojimi druhmi a v tú noc všetkých troch kňazov pochytili a odvliekli. Nakoniec ich prepustili po zaplatení výkupného v hodnote 60 alebo 90 zlatých (ŠA BB, f. KC IV., no. 2309). Bolo preto nesmierne dôležité zachovávať opatrnosť, pretože sa nepriateľ mohol ukrývať v každom kríku. Kuruci, podobne ako Osmani, unášali ľudí kvôli výkupnému (Mrva, 2021).

Trvalé vojenské úspechy zažili kuruci až od roku 1678, kedy sa na ich čele objavil Imrich Thököly (1657 – 1705), ktorého diplomatické a vojenské schopnosti dodali hnutiu novú silu. Kuruckí bojovníci si ho za svojho veliteľa zvolili začiatkom roku 1680 (Komjáti, 2010, 2016). I keď zúril neustály vojnový stav v krajine, boje nemuseli prebiehať v každej oblasti.

V júli 1678 písala Judita Balassová svojmu synovi list, v ktorom vyjadrila svoje pohoršenie nad správaním ľudí v jej okolí, ktorí, keď bolo všetko „v pokoji“ a mali sa dobre, boli bez strachu a smiali sa na nešťastí, ktoré sa dialo iným (ŠA BB, f. KC IV., no. 1572). Narážala pritom pravdepodobne na úspechy Thökölyho výpravy na východe krajiny. Pokojný stav však nemohol pretrvať dlho ani v tejto oblasti. Na jeseň obsadila kurucká jazda vedená Thökölym banské mestá a niekoľko významných hradov (Kónya et al., 2014). Nasledujúce leto písala Judita Balassová synovi zo Sitna, odkiaľ bolo vidieť veľký oheň. V liste však nevedela s istotou pôvod ohňa identifikovať, aj keď jej ľudia z Banskej Štiavnice opakovane tvrdili (a po nich aj okolité dediny), že v Banskej Bystrici a Slovenskej Lupči sa zdržiavalo mnoho kurucov, a údajne vypálili časť Banskej Bystrice (ŠA BB, f. KC IV., no. 1586).

Korešpondencia zachytáva aj názory na vývoj situácie. Judita Balassová situáciu považovala za Boží trest, ktorý ich postihoval okrem vojny aj morom. Ničivá sila choroby podľa nej prevažovala aj kuruckú hrozbu, pretože pred morom sa mohol človek chrániť jedine tým, že pred ním ušiel. V liste z leta 1678 sa zmienila o nákaze v Leviciach, za ktorej pôvodcu považovali turecký tovar, pretože tí, čo sa ho dotkli alebo nosili, zomreli ako prví (ŠA BB, f. KC IV., no. 1574). Jej výrok z roku 1681 „nech Boh zahanbí toho, kto nie je verný cisárovi a spochťuje sa s Turkom“ (ŠA BB, f. KC IV., no. 1642) odráža jej postoj, pravdepodobne namierený voči Imrichovi Thökölymu, pričom je jasné, že odsudzovala jeho (alebo kohokoľvek) zblížovanie sa s Osmanmi. Toto spojenectvo započalo najtragickejšiu etapu Thökölyho odboja, ktoré prinieslo obyvateľstvu veľké utrpenie (Kónya et al., 2014, Mrva 2021).

Korešpondencia Judity Balassovej z jari roku 1682 prezrádza, že obyvateľstvo stupňovanie napätia precitovalo: „tu hovoria len to, že bude veľká vojna“ (ŠA BB, f. KC IV., no. 2295). Beznádej a zúfalstvo zažívala aj samotná Judita. Príčinu pohrôm videla v nedostatkoch ľudskej povahy: „...Boh môže dať dobré, aj by dal dobré, ale nie sme hodní, aby nám dal svoje požehnanie, nemáme v sebe nič dobré, len veľké zlo.“ (ŠA BB, f. KC IV., no. 2295). V lete 1682 nebolo bezpečné sa v tejto oblasti ani presúvať. Štefan II. Koháry odporúčal svojej matke v reakcii na jej úmysel odísť z Čabrade na Sitno, aby radšej ostala na Čabradi, prípadne aby išla len s dostatočným ozbrojeným sprievodom (ŠA BB, f. KC IV., no. 1075).

V septembri dobyli spojené vojská povstalcov a Osmanov Filákovu, a kapitán hradu Štefan II. Koháry sa stal Thökölyho väzňom. Zo svojho zajatia sa oslobodil až po páde odboja na jeseň 1685 (Kozicz, 2015). Zatiaľ však nie je jednoznačné, či sa jeho matka dožila jeho návratu.

Záver

Vojensko-politické dianie zásadným spôsobom ovplyvnilo bežný život uhorskej spoločnosti. Nebezpečenstvo nepredstavovala len prítomnosť Osmanov, ale aj vznik domáceho odboja proti centrálnej habsburskej moci, ktorá pri riešení svojich politických záujmov prehliadala potreby uhorskej spoločnosti. Nájazdy kurucov krízovú situáciu prehľbovali. Ohrozenie zo strany Osmanov a kurucov sa prejavilo aj v životnom priestore barónky Judity Balassovej, ktorá vo svojej korešpondencii reflektovala materiálne ničenie a straty na životoch, ale aj emočnú odozvu vyvolanú udalosťami.

Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA 1/0148/24 Mocenské, duchovné a intelektuálne elity moháčskeho obdobia v Uhorsku.

Zoznam prameňov a literatúry

Pramene

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) – Országos Levéltár Budapest (OL), P 707 Zichy család zsélyi levéltára (1527-1946) - XXXII. sorozat, no. 51.

Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠABB), fond Koháry-Coburg (1241) 1324 – 1945 (f. KC), časť IV., no. 1022, 1075, 1424, 1572, 1574, 1586, 1642, 2295, 2302, 2309.

Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠABB), fond Koháry-Coburg (1241) 1324 – 1945 (f. KC), časť V., no. 15489, 15824.

Literatúra

KOMJÁTI, Z. I. (2010). „...Az mit hallottam, kötelességem szerint akarám Nagyságodnak tudtára adnom...”. Adalékok a híráramlás és hírhálózat történetéhez Felső-Magyarországon Koháry István füleki főkapitány levelezése tükrében (1672–1682). *Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)*, roč. XVII., č. 1, s. 113-140. ISSN 1217-8020.

KOMJÁTI, Z. I. (2016). A füleki helyőrség harcainak jellegzetességei

Koháry II. István főkapitányságának idején (1667 – 1682): Charakteristické črty bojov filakovskej posádky za čias kapitanstva Štefana II. Koháryho (1667 – 1682). In: M. Ďurianová (Ed.). „*Za Boha, kráľa a vlasť!*“ *Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában*, Zvolen: Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, s. 20-35. ISBN 978-80-8093-221-3.

KOMJÁTI, Z. I. (2017). „...Akár egy, akár másfelől csak veszendő félben lenni...” Koháry István és a füleki helyőrség harcai a kuruc felkelők ellen (1672 – 1682). In: P. Illik (Ed.). *Különvélemény : A mainstream magyar történelem határán*. Budapest: Unicus Műhely, s. 51-72. ISBN 978-615-5084-29-4.

KÓNYA, P. et al. (2014). *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Bratislava: Citadella, 788 s. ISBN 978-80-89628-59-9.

KOZICZ, J. (2015). A török elleni harcok vitézi hagyománya a Koháry családban. In: A. Koltai, J. Kozicz (Eds.). *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára* (s. 19-54). Budapest – Kecskemét: Piarista Rend Magyar Tartománya, 239 s. ISBN 978-963-89610-6-8.

MRVA, I (2021). *Temné storočie 1618 – 1718. Zlomové obdobia slovenských dejín*. Bratislava: Perfekt, 400 s. ISBN: 978-80-8226-021-5.

PÁLFFY, G. (2021). *Hungary between Two Empires 1526 – 1711*. Bloomington: Indiana University Press, 284 s. ISBN 978-0-253-05464-7.

**PILOTNÁ INTERVENCIA ODPUSTENÍM SEBE ZA
AKADEMICKÚ PROKRASTINÁCIU V KONTEXTE
KVANTITY, KVALITY SPÁNKU A FYZICKÉHO ZDRAVIA
U VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV**

**PILOT SELF-FORGIVENESS INTERVENTION FOR
ACADEMIC PROCRASTINATION IN THE CONTEXT
OF SLEEP QUANTITY AND QUALITY AND PHYSICAL
HEALTH IN UNIVERSITY STUDENTS**

Žofia DRŠŤÁKOVÁ

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23, 91843 Trnava, Slovenská republika
zofia.drstakova@gmail.com

Lucia ZÁHORCOVÁ

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23, 91843 Trnava, Slovenská republika
zahorcova.lucia@gmail.com

Peter TELIČÁK

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23, 91843 Trnava, Slovenská republika
petertelicak@gmail.com

Abstrakt: Cieľom tejto štúdie bolo testovať efekt intervencie odpustením sebe za akademickú prokrastináciu na zvýšenie subjektívne vnímanej kvantity, kvality spánku a fyzického zdravia. Výskumný súbor tvorilo 159 vysokoškolských študentov. Použili sme svojpomocný pracovný zošit (Worthington, 2013), dve položky merajúce kvantitu a kvalitu spánku (Toussaint et al., 2020) a jednu položku merajúcu fyzické zdravie (Toussaint et al., 2020). Nezistili sme významné rozdiely medzi experimentálnou a kontrolnou skupinou v premenných fyzické zdravie a spánok .

Kľúčové slová: akademická prokrastinácia; fyzické zdravie; odpustenie sebe; spánok

Abstract: This study aimed to test the effect of a self-forgiveness intervention for academic procrastination on increasing physical health, and sleep. The research sample consisted of 159 university students. The intervention took place through the workbook (Worthington, 2013), two items measuring sleep quantity and quality, and one item measuring physical health (Toussaint et al., 2020). We did not find significant differences between the experimental and control groups in the physical health and sleep variables.

Keywords: academic procrastination; physical health; self-forgiveness; sleep

1. Teoretické zakotvenie výskumu

Akademická prokrastinácia je opakované odkladanie študijných povinností (Sirois, Eerde, Argiropoulou, 2015), ktoré súvisí s nižším akademickým výkonom (Alaya et al., 2021), neadekvátnym študijným harmonogramom (Eisenbeck, Carreno, Uclés-Juaréz, 2019) a narušenou psychickou pružnosťou (Sutcliffe et al., 2019). Študenti, ktorí prokrastinujú, pociťujú subjektívne nižšiu kvalitu fyzického zdravia (napr. Sirois, Tosti, 2012). Vzťah medzi akademickou prokrastináciou a fyzickým zdravím je mediovaný najmä psychickými a behaviorálnymi faktormi (Guo-Liang, 2012), napr. študenti prežívajú vyšší stres, úzkosť (Ragusa et al., 2023) a nízku sebaúčinnosť (Eisenbeck, Carreno, Uclés-Juaréz, 2019). Predošlé výskumy ukazujú, že prokrastinácia má súvis aj so spánkom. Li et al. (2020) zistili, že dospievajúci a mladí dospelí, ktorí prokrastinujú, majú nižšiu kvantitu a kvalitu spánku. Zároveň, najmä vyššia úroveň stresu, ktorá je prítomná pri odkladaní povinností, prispieva k ťažkostiam so spánkom (Sirois, Eerde, Argiropoulou, 2015). V domácej aj zahraničnej literatúre je dopyt po stratégiách, ktoré by mohli zvýšiť subjektívne vnímanú kvantitu, kvalitu spánku a fyzické zdravie dôsledkom academickej prokrastinácie.

Odpustenie seba sa javí ako efektívna stratégia na reguláciu prežívania a správania, tzn. jednotlivec sa vzdáva negatívnych myšlienok, emócií, správania a snaží sa ich nahradiť pozitívnymi, napr. sebaláskou (Enright, 2016). Študenti sa voči sebe previňujú odkladaním povinností. Dynamický proces odpúšťania seba zahŕňa prevzatie zodpovednosti za vlastné konanie (Worthington, 2013), negatívne súvisí so stresom a úzkosťou (Mullen et al., 2023), znižuje riziko kardiovaskulárnych ochorení (Witvliet, Hinze, Worthington, 2008) a pozitívne súvisí s fyzickým zdravím najmä u dospelých vo veku od 18 do 44 rokov (Toussaint, et al., 2001). Toussaint

et al. (2020) zistili, že odpustenie seba pozitívne súvisí aj s kvantitou a kvalitou spánku. Nenašli sme intervenčnú štúdiu na podporu odpustenia seba, ktorá by skúmala jej efekt na subjektívne vnímané fyzické zdravie a spánok. Naším cieľom je vyplniť medzeru v poznaní.

Doposiaľ existujú len dve korelačné štúdie, ktoré preukázali, že študenti, ktorí si odpúšťajú svoju prokrastináciu aj s menšou pravdepodobnosťou prokrastinujú (Wohl, Pychyl, Bennet, 2010; Martinčeková, Enright, 2020). Keď si študent odpustí, má nižšiu tendenciu vyhýbať sa povinnostiam, prežíva viac pozitívnych emócií a menej negatívnych, napr. vinu a hanbu (Martinčeková, Enright, 2020).

Intervenčné štúdie zamerané na odpustenie seba viedli k jeho zvýšeniu (napr. Griffin et al., 2015). Participanti prežívali viac pozitívnych emócií, napr. sebasúcitú (Cornish, Wade, 2015) a menej negatívnych emócií, napr. pocitov viny (Scherer et al., 2011). Väčšina z nich využila svojpomocný pracovný zošit obsahujúci model REACH od Worthingtona (2013), ktorý sa javí ako efektívny. Efekty niektorých intervencií sa udržali štyri týždne (Griffin et al., 2015), ale aj dva mesiace po jej ukončení (Cornish, Wade, 2015).

2. Ciele výskumu

Cieľom tejto štúdie je testovať efekt intervencie odpustením seba za akademickú prokrastináciu na zvýšenie subjektívne vnímanej kvantity, kvality spánku a fyzického zdravia.

3. Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 159 vysokoškolských študentov, 131 žien (82.4 %); 28 mužov (17.6 %) od 19 do 41 rokov ($M = 22.60$; $SD = 3.43$). V experimentálnej skupine bolo 52 žien a 10 mužov vo veku od 19 do 40 rokov ($M = 22.60$; $SD = 3.80$). Kontrolnú skupinu tvorilo 79 žien a 18 mužov vo veku od 19 do 41 rokov ($M = 22.60$; $SD = 3.20$).

4. Metodológia

Postup výskumu

Do výskumu sa zapojilo 490 vysokoškolských študentov. Podmienky: študent/ka I., II. alebo kombinovaného stupňa denného vysokoškolského štúdia, osobná skúsenosť s akademickou prokrastináciou v priebehu

posledného semestra, slovenská národnosť. 74 participantov buď nespĺnilo podmienky, nesprávne odpovedalo na kontrolné položky, vysoko skórovalo v pseudo-odpustení alebo prokrastináciu vôbec nevnímalo ako závažnú/nehcelo ju zmierniť.

Randomizovali sme 416 participantov do experimentálnej ($N = 208$) a kontrolnej skupiny ($N = 208$). Participantom sme z etického hľadiska zaslali kontakty na psychologickú pomoc. Experimentálna skupina absolvovala 14-dňovú online intervenciu, ktorá spočívala v práci na úlohách v pracovnom zošite na podporu odpustenia sebe (Worthington, 2013). Úlohy boli preložené, prispôsobené a doplnené na kontext akademickej prokrastinácie prvou a druhou autorkou tejto štúdie.

Participantí dostali každý deň ráno na email úlohu s trvaním 20-30 minút, napr. vytvorenie „akčného plánu“ v podobe stratégií na zmiernenie ruminácií; vyjadrenie láskavosti, porozumenia a súcitu k sebe samému prostredníctvom listu; cvičenia na rozlíšenie viny/hanby a prevzatia zodpovednosti za vlastné konanie. Úlohu bolo potrebné vypracovať a následne na ňu odoslať reflexiu, ktorá slúžila ako kontrola, že participant na tej-ktorej úlohe pracoval. Všetky úlohy boli odosielané s termínom odoslania reflexie do nasledujúceho dňa – inak bol participant vyradený z výskumu.

Participantí z oboch skupín vyplnili post-test (po ukončení intervencie) a o štyri týždne sme aplikovali follow-up test. Zber dát prebiehal od januára 2024 do marca 2024.

Metódy zberu údajov

Fyzické zdravie bolo merané jednou položkou: „*Ako by ste vo všeobecnosti ohodnotili svoje zdravie?*“ (1 - zlé až 5 - vynikajúce) od Toussainta et al. (2020).

Kvantita spánku bola meraná jednou položkou: „*Počas posledných 30 dní, nerátajúc krátke zdriemnutia, koľko hodín ste reálne priemerne spali cez noc?*“ Kvalitu spánku sme merali jednou položkou: „*Počas posledných 30 dní, ako by ste celkovo ohodnotili kvalitu svojho spánku?*“ Mierne upravené položky sme použili aj v post-teste a follow-up teste. Hodnotiacia škála bola od 1 - veľmi zlá až po 5 - veľmi dobrá. Položky boli použité v štúdií Toussainta et al. (2020).

Výsledky

Analýza dát bola vykonaná v štatistických programoch Jamovi a SPSS. V Tab.1 a Tab.2 vidíme deskriptívnu analýzu v pre-teste, post-teste a follow-up testu.

Tab. 1: Deskriptívna analýza závislých premenných v experimentálnej skupine

Experimentálna skupina	Pre-test (N = 62)		Post-test (N = 62)		Foll.-up test (N = 62)	
	M	SD	M	SD	M	SD
Fyzické zdravie	3.79	0.83	3.79	0.85	3.90	0.78
Kvalita spánku	2.47	0.72	2.84	0.77	2.84	0.83
Kvantita spánku	7.00	1.16	7.15	1.03	7.10	1.08

Tab. 2: Deskriptívna analýza závislých premenných v kontrolnej skupine

Kontrolná skupina	Pre-test (N = 97)		Post-test (N = 97)		Foll.-up test (N = 97)	
	M	SD	M	SD	M	SD
Fyzické zdravie	3.47	0.87	3.48	0.84	3.51	0.96
Kvalita spánku	2.46	0.80	2.58	0.78	2.63	0.74
Kvantita spánku	6.60	1.37	6.86	1.23	6.84	1.07

Aplikovali sme test rozptylov (Levenov test) a test sféricity (Mauchlyho koeficient). Podmienka rovnosti rozptylov nie je splnená iba pre premennú zdravie, čo určujeme na základe hodnoty signifikancie Levenovho testu ($p < 0.05$). Vzhľadom na nerovnomerné zastúpenie participantov v oboch skupinách sme nerealizovali ďalšie štatistické analýzy pre premennú zdravie (Špajdel, 2020). Pre premennú kvantita spánku bolo žiaduce použiť Greenhouse-Geisser korekciu (ibid.), čo ukazuje hodnota signifikancie Mauchlyho koeficientu ($p < .001$).

Fyzické zdravie, kvantita a kvalita spánku

Výsledky ANOVA nepreukázali štatisticky významné rozdiely v hodnotách zdravia a hodnotách kvantity spánku medzi jednotlivými meraniami v čase. Štatisticky nevýznamné sa ukázali aj interakcie medzi časmi merania a skupinou v premenných zdravie a kvantita spánku. Vplyv

faktoru skupiny sa ukázal ako štatisticky významný pre premennú zdravie $F(1, 157) = 7.77; p = 0.006$ aj kvantita spánku $F(1, 157) = 4.56; p = 0.034$. (Tab.3). Na základe výsledkov zdravia a kvantity spánku konštatujeme, že post-hoc testy nepreukázali štatisticky významné rozdiely.

Výsledky ANOVA poukázali na prítomnosť štatisticky významných rozdielov v hodnotách kvality spánku medzi jednotlivými meraniami v čase $F(2, 314) = 11.01; p < .001$. Interakcia medzi časmi merania a skupinou, ako aj vplyv faktoru skupiny sa nepreukázali ako štatisticky významné (Tab.4). Bonferroniho post-hoc test identifikoval štatisticky významné rozdiely v subjektívne vnímanej kvalite spánku iba v experimentálnej skupine (Tab.4).

Grafické znázornenie výsledkov spomenutých premenných prezentujú: Graf 1, 2 a 3.

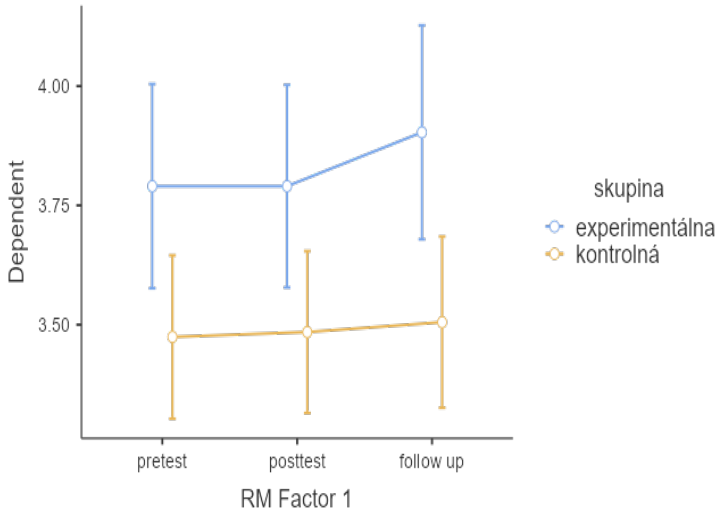
Tab.3: Výsledky ANOVA testu s opakovaným meraním

	F	df	df error	p	part Etha ²
Fyzické zdravie					
Pre-test – post-test – follow-up	0.87	2	314	0.418	0.01
Zdravie*Skupina	0.35	2	314	0.707	0.00
Skupina	7.77	1	157	0.006	0.05
Kvantita spánku					
Pre-test – post-test – follow-up	2.15	1.79	281.37	0.124	0.01
Kvantita spánku*Skupina	0.24	1.79	281.37	0.759	0.00
Skupina	4.56	1	157	0.034	0.03
Kvalita spánku					
Pre-test – post-test – follow-up	11.01	2	314	<.001	0.07
Kvalita spánku*Skupina	2.34	2	314	0.098	0.01
Skupina	2.37	1	157	0.126	0.01

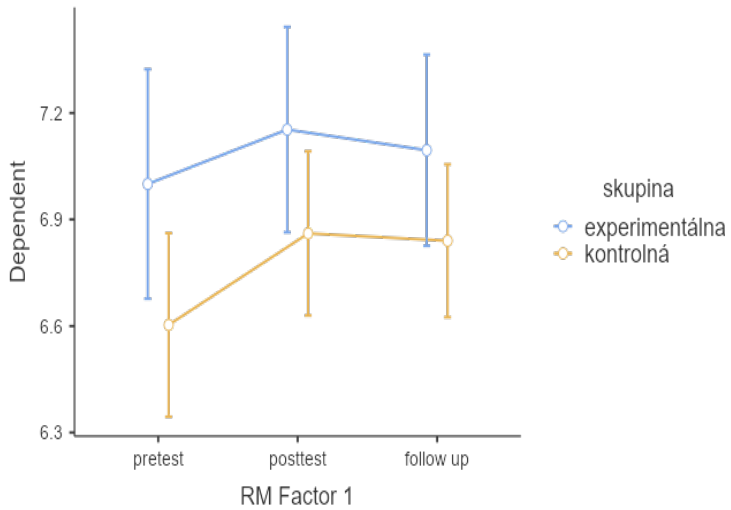
Tab.4: Výsledky post-hoc testov medzi jednotlivými meraniami

Kvalita spánku								
pre-test	E	post-test	E	-0.37	157	-3.518	0.009	0.50
pre-test	E	follow-up	E	-0.37	157	-3.819	0.003	0.48

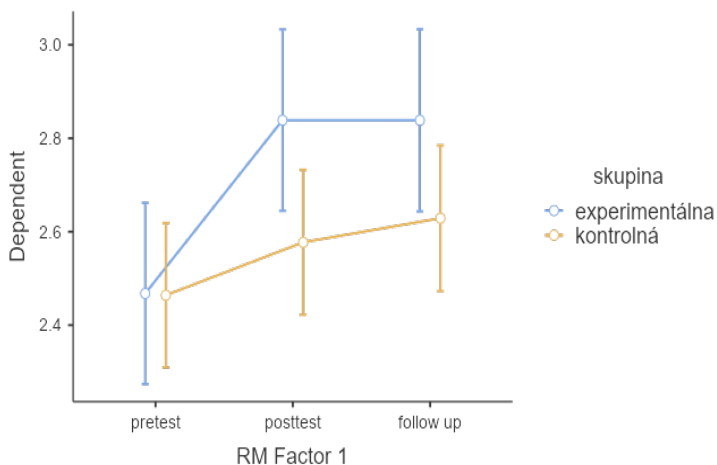
Graf 1: Fyzické zdravie

Graf 2: Kvantita spánku

Graf 3: Kvalita spánku

Diskusia

Cieľom práce bolo testovať efekt intervencie odpustením sebe za akademickú prokrastináciu na zvýšenie kvantity, kvality spánku a fyzického zdravia u vysokoškolských študentov.

Naša intervencia odpustením sebe nepriniesla očakávaný efekt na merané ukazovatele. V premennej fyzické zdravie sme nezistili signifikantné rozdiely medzi experimentálnou a kontrolnou skupinou v post-teste ani vo follow-up teste. Je možné, že efekt intervencie odpustením sebe na fyzické zdravie by sa mohol prejaviť pri objektívnych ukazovateľoch, napr. krvný tlak či srdcová frekvencia. V rámci merania spánku sme sa inšpirovali zistením, že odpustenie sebe pozitívne pôsobí na fyzické zdravie aj prostredníctvom zlepšenia kvantity a kvality spánku (Toussaint et al., 2020). Konštatujeme, že sme nezistili signifikantné rozdiely v kvantite a kvalite spánku medzi experimentálnou a kontrolnou skupinou v post-teste ani vo follow-up teste. Zdá sa, že rozdiely v kvantite a kvalite spánku medzi experimentálnou a kontrolnou skupinou sa nepreukázali z dôvodu, že intervencia prebiehala počas skúškového obdobia. Niektorí participanti popisovali v reflexiách pracovné vyťaženie a problém so zaspávaním spojený s učením sa na skúšky. Špecifické intervencie, napr. terapia

zameraná na emócie, ktorú využili Cornish a Wade (2015), by mohli byť prínosom na zlepšenie kvantity a kvality spánku.

Napriek tomu, že naše výsledky prinášajú rozporuplnosť, predošlé zistenia ukazujú, že akademická prokrastinácia súvisí s nižšou kvalitou fyzického zdravia (Sirois, Tosti, 2012), spánku (Li et al., 2019) a neadekvátnou reguláciou prežívania a správania (Sirois et al., 2004). Stotožňujeme sa s tvrdením, že odpustenie sa javí ako efektívna stratégia, ktorá pôsobí ako pozitívna zmena v prežívaní a správaní (napr. Enright, 2016). Doposiaľ len dve korelačné štúdie preukázali, že študenti, ktorí si odpúšťajú svoju akademickú prokrastináciu (napr. Wohl, Pychyl, Bennet, 2010), prežívajú viac pozitívnych a menej negatívnych emócií (Martinčeková, Enright, 2020). Myslíme si, že vyššie uvedené zistenia, pozitívne efekty intervencií odpustením sebe (napr. Griffin et al., 2015), pozitívny vzťah odpustenia sebe s psychickým, fyzickým zdravím (Toussaint, et al., 2001) a so spánkom (Toussaint et al., 2020), poukazujú na význam ďalšieho testovania efektu intervencie odpustením sebe za akademickú prokrastináciu.

Naša štúdia prináša aj limitácie: pilotná štúdia - odporúčame zaradiť dlhšiu a špecificky zameranú intervenciu, napr. terapia zameraná na emócie/súcit; sebaučebné, simplexné metodiky na meranie fyzického zdravia a spánku; nerovnomerný výskumný súbor - reprezentatívny výskumný súbor a interkultúrne porovnanie by mohlo priniesť zaujímavé výsledky. Budúcim výskumom odporúčame zväziť longitudinálny výskum, ako aj „placebo aktivitu“ pre kontrolnú skupinu, napr. vyplňanie logických úloh.

Záver

Nezistili sme signifikantné rozdiely medzi experimentálnou a kontrolnou skupinou v meraných premenných. Akademická prokrastinácia je však neoddeliteľnou súčasťou školského prostredia. Veríme, že naša štúdia vzbudí u čitateľa: záujem, zohľadnenie limitácií a odporúčaní k realizácii ďalších výskumov, ako aj prínos pre poradenskú prax či intervenčné programy, napr. v edukačnej psychológii.

Literatúra

ALAYA, M.B. – OUALI, U. – YOUSSEF, S.B. – AISSA, A. – NACEF, F. (2021). Academic procrastination in university students: Associated

factors and impact on academic performance. *European Psychiatry*, vol. 64, no. 1, pp. 759-760. ISSN 0924-933

CORNISH, M.A. – WADE, N.G. (2015). Working through past wrongdoing: Examination of a self-forgiveness counseling intervention. *Journal of Counseling Psychology*, vol. 62, no. 3, pp. 521-528. ISSN 0022-0167.

EISENBECK, N. - CARRENO, D. F. – UCLÉS-JUARÉZ, R. (2019). From psychological distress to academic procrastination: Exploring the role of psychological inflexibility. *Journal of Contextual Behavioral Science*, vol. 13, pp. 103–108. ISSN 2212-1447

ENRIGHT, R.D. (2016). *Rozhodni sa odpustiť*. 1. vyd. Bratislava: Raabe, 292 s. ISBN 978 808140-246-3.

GRIFFIN, B.J – WORTHINGTON, E.L. – LAVELOCK, C.R. – GREER, C.L. – LIN, Y. DAVIS, D.E. – HOOK, J.N. (2015). Efficacy of a self-forgiveness workbook: A randomized controlled trial with interpersonal offenders. *Journal of Counseling Psychology*, vol. 62, no. 2, pp. 124-136. ISSN 0022-0167.

GUO-LIANG, Z. (2012). Mediating role of stress in the relation between undergraduates' negative procrastination and physical health. *Chinese Journal of School Health*, ISSN 1000-9817

LI, X. – BUXTON, O.M. – KIM, Y. – HANEUSE, S. – KAWACHI, I. (2020). Do procrastinators get worse sleep? Cross-sectional study of US adolescents and young adults. *SSM - Population Health*, vol. 10, no. 1, ISSN 2352-8273.

MARTINČEKOVÁ, L. – ENRIGHT, R.D. (2020). The effect of self-forgiveness and shame proneness on procrastination: exploring the mediating role of affect. *Current Psychology*, vol. 39, no. 2, pp. 428-437. ISSN 1046-1310.

MULLEN, L.M. – BISTANY, B.R. – KIM, J.J. – JOSEPH, R.A. – AKERS, S.W. – HARVEY, J.R. – HOUGHTON, A. (2023). Facilitation of Forgiveness: Impact on Health and Well being. *Holistic Nursing Practice*, vol. 37, no. 1, pp. 15-23. ISSN 1550 5138.

RAGUSA, A. – GONZÁLES-BERNAL, J. – TRIGUEROS, R. – CAGGIANO, V. – NAVARRO, N. – MINGUEZ-MINGUEZ, L.A.

– OBREGÓN, A.I. – FERNANDEZ-ORTEGA, C. (2023). Effects of academic self-regulation on procrastination, academic stress and anxiety, resilience and academic performance in a sample of Spanish secondary school students. *Frontiers in Psychology*, vol. 14, no. 4, ISSN 1664-1078.

SCHERER, M. – WORTHINGTON, E.L. - HOOK, J.N. - CAMPANA, K.L. (2011). Forgiveness and the bottle: promoting self-forgiveness in individuals who abuse alcohol. *Journal of Addictive Diseases*, vol. 30, no. 4, pp. 382-395. ISSN 1545-0848.

SIROIS, F. M. - TOSTI, N. (2012). Lost in the moment? An investigation of procrastination, mindfulness, and well-being. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, vol. 30, no. 4, pp. 237–248. ISSN 0894-9085

SIROIS, F.M. – EERDE, W.V. – ARGIROPOLOU, M.I. (2015). Is procrastination related to sleep quality? Testing an application of the procrastination–health model. *Cogent Psychology*, vol. 2, no. 1, ISSN 2331-1908

SUTCLIFFE, K. R. - SEDLEY, B. - HUNT, M. J. - MACASKILL, A. C. (2019). Relationships among academic procrastination, psychological flexibility, and delay discounting. *Behavior Analysis: Research and Practice*, vol. 19, no. 4, pp. 315–326. ISSN 2946-5788

ŠPAJDEL, M. (2020). *Sprievodca analýzou rozptylu v psychologickom výskume*. 1 vyd. Filozofická fakulta TU: Trnava, 96 s. ISBN 978-80-568-0280-9.

TOUSSAINT, L. – WILLIAMS, D.R. – MUSICK, M.A. – EVERSON-ROSE, S. (2001). Forgiveness and Health: Age Differences in a U.S. Probability Sample. *Journal of Adult Development*, vol. 8, no. 4, pp. 249-257. ISSN 1573-3440.

TOUSSAINT. L. – GALL, A.J. – CHEADLE, A. – WILLIAMS, D.R. (2020). Let it Rest: Sleep and Health as Positive Correlates of Forgiveness of Others and Self Forgiveness. *Psychology and Health*, vol. 35, no. 3, pp. 302-317. ISSN 0887-0446.

WITVLIET, CH.V. – HINZE, C. – WORTHINGTON, E.L. (2008). Unresolved injustice: Christian religious commitment, forgiveness, revenge, and cardiovascular responding. *Journal of Psychology and Christianity*, vol. 27, no.5, pp. 110-119. ISSN 0733-4273.

WOHL, M.J.A. – PYCHYL, T.A – BENNETT, S.H. (2010). I forgive myself, now I can study: How self-forgiveness for procrastinating can reduce future procrastination. *Personality and Individual Differences*, vol. 48, no. 7, pp. 803-808. ISSN 0191-8869

WORTHINGTON, E.L. (2013). *Moving Forward: Six Steps to Forgiving Yourself and Breaking Free from the Past*. 1st ed. Colorado: WaterBrook, 240 pp. ISBN 0307731510.

OTÁZKA INTERPRETÁCIE ARCHÍVNÝCH DOKUMENTOV KOMUNISTICKÉHO OBDOBIA

THE QUESTION OF INTERPRETING ARCHIVAL DOCUMENTS OF THE COMMUNIST PERIOD

Pavol HRIC

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Šrobárova 2, 041 80
Košice

Múzeum obetí komunizmu, Moyzesova 24, 040 01 Košice

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá otázkou interpretácie archívnych dokumentov štátnej administratívy počas komunistického obdobia na Slovensku. Reaguje na doterajší vedecký diskurz o problematike a navrhuje hodnotiť jednotlivé údaje v dokumentoch na základe otázky, či je konkrétny údaj vyhovujúci štátnej propagande. V závislosti od tohto faktoru a ich skutočnej pravdivosti autor rozlišuje štyri typy údajov, s ktorými sa môžeme stretnúť v archívnych dokumentoch. Každý typ údaje ilustruje konkrétny príklad a vysvetlenie jeho problematiky. Uvádzané príklady pochádzajú zväčša z oblasti obetí kolektivizácie, čo je autorovo primárne zameranie. Na záver príspevok upozorňuje na účelové významové posuny pojmov, ktoré komunisti používali ako politickú zbraň pre účely propagandy.

Kľúčové slová: kritika prameňov; propaganda; komunizmus; kolektivizácia

Abstract: The contribution addresses the issue of interpreting archival documents of state administration during the communist period in Slovakia. It responds to the current scholarly discourse on the subject and proposes evaluating individual data in the documents based on whether a specific datum aligns with state propaganda. Depending on this factor and their actual truthfulness, the author distinguishes four types of data that can be encountered in archival documents. For each type of data, a specific example and an explanation of its problematic nature are mentioned. The examples provided mostly come from the topic of victims of collectivization, which is the author's primary focus. In conclusion, the contribution highlights the purposeful semantic shifts of terms that communists used as a political weapon for propaganda purposes.

Keywords: critique of sources; propaganda; communism; collectivisation

1 Prístupy historikov a východiská

Otázke interpretácie dokumentov Štátnej bezpečnosti (ďalej ŠtB) sa v minulosti venovali historici zo strednej Európy na vedeckej konferencii konanej v roku 2010 v Bratislave (Jašek, 2011). Na nej odznegli dva extrémne prístupy, ktoré môžeme vidieť pri hodnotení obsahov dokumentov. Prvý extrémny prístup je vnímať dokumenty Štátnej Bezpečnosti ako „*Písmo sväté*“, to znamená, že historik bez pramennej kritiky považuje všetky údaje v dokumentoch za pravdivé, pracuje s nimi bez ďalšieho overovania a zakladá na nich svoju bádateľskú argumentáciu. Druhý extrémny prístup je úplne spochybňovať hodnovernosť písaných dokumentov. Tento trend argumentuje tým, že ŠtB bola spravodajská organizácia s represívnou funkciou, ktorá získavala informácie často násilím, nelegálnou cestou, a tieto dokumenty primárne slúžili na udržanie a upevnenie postavenia komunistickej strany v spoločnosti (Cibula, 2011, s. 141 – 142) (Kalous, 2011, s. 56).

Problém interpretácie dokumentov totalitných ideológií načrtávajú aj historici ako Roman Holec (2006, s. 606) alebo Xénia Šuchová (2007, s. 8) no na otázku akým spôsobom interpretovať takéto dokumenty neodpovedajú, alebo odpovedajú iba veľmi povrchné. Ak sa uchýlime k odvážnejším interpretáciám takýchto dokumentov, vyvstáva nám otázka etiky (Subotić, 2020, s. 8), či tendenčného historiografického písania (Vezenkov, 2014, s. 105). Aké je teda východisko tejto problematiky? Najkonkrétnejšie k tomu pristupuje historik Jan Kalous (2011, s. 56), ktorý na problém mnohých vzniknutých administratívnych dokumentov na politickú objednávku navrhuje pri práci si klásť tieto otázky:

1. Kto a prečo skúmané dokumenty napísal?
2. Za akých podmienok dokumenty vznikli?
3. Aký bol účel skúmaných dokumentov?
4. Obsahujú skúmané dokumenty pravdivé a objektívne poznatky, ktoré sú využiteľné pre rekonštrukciu dejinných udalostí?

Pre kritiku jednotlivých údajov v dokumentoch tohto typu navrhujeme ešte jednu, dodatkovú otázku:

5. Vyhovuje spomínaný údaj socialistickej propagande?

Odpoveď na poslednú otázku síce nemusí byť sama osebe indikátorom pravdivosti dokumentu alebo skúmanej informácie, môže však historika priblížiť k pravdivej skutočnosti.

Argumentom pre dôležitosť kladenia si poslednej spomínanej otázky je to, že keďže dokumenty Štátnej bezpečnosti vznikali účelovo, je potrebné ich aj ako účelové hodnotiť. Ak po položení si otázky zistíme, že konkrétny údaj by mohol vyhovovať socialistickému naratívu, je potrebné ho podrobiť väčšej kritike. To síce ešte automaticky neznamená, že daný údaj je nepravdivý, no pre historika by mal byť prinajmenšom podozrivý. Naopak, údaje, ktoré by socialistickej propagande až tak nevyhovovali, môžeme vnímať ako možné indikátory reality, pretože napriek tomu, že tieto údaje neboli pre socialistický naratív pohodlné, predsa si našli miesto v komunistickom dokumente. Pomenovanie reality v týchto prípadoch bolo pre komunistov dôležitejšie ako jej zakrytie. Samozrejme, aj tu historik stále musí byť opatrný, pretože by mohlo ísť o lešť.

Celkovo sa nám tak vytvoria štyri kategórie údajov v závislosti od ich pravdivosti a pohodlnosti propagandy:

KRITIKA ÚDAJOV	Je údaj pravdivý?	
Je údaj vyhovujúci propagande?	Vyhovujúci a pravdivý	Vyhovujúci, ale nepravdivý
	Nevyhovujúci, ale pravdivý	Nevyhovujúci a nepravdivý

2 Prvý typ údaju – vyhovujúci propagande a pravdivý

Prvý typ údajov je vyhovujúci a pravdivý údaj. Najznámejším a najtrefniejším príkladom môže byť prípad z nacistického prostredia – Katyň. Po napadnutí Sovietskeho zväzu našli Nemci v roku 1942 telá poľských dôstojníkov v masových hrobách pri meste Katyň. Nemecká propaganda neváhala túto správu verejne publikovať, hoci sa o jej pravdivosti dlho pochybovalo. Dnes už s odstupom času vieme, že správa o katyňskom masakri bola pravdivá, napriek tomu, že ju do sveta prinieslo nacistické Nemecko.

Z obdobia komunizmu na našom území môžeme hovoriť najmä o prípadoch revízií národnej minulosti, kde sa do popredia dostávali udalosti revolúcií a povstaní. Taktiež to môžeme vidieť na príkladoch, keď počas komunizmu reálne došlo k zločinu (napríklad útok na verejného činiteľa), aby sa tak očiernila celá trieda aktéra.

Z toho vyplýva, že ak je niečo propaganda, ešte to nevyhnutne neznamená, že to nie je pravda. Naopak, pre aktérov šírenia propagandy ide o výhodnú situáciu, pretože jedna pravda v propagande môže zakryť ďalších sto jej lží.

3 Druhý typ údaju – vyhovujúci propagande, ale nepravdivý

Druhý typ je vyhovujúci, ale nepravdivý údaj. Ide o dominantný výskyt údajov tohto typu v komunistických dokumentoch. Cieľom tohto typu údaju je „preťažiť“ svojho poslucháča, teda spôsobiť, aby nebol schopný overiť si pravdivosť propagovaných informácií, a tak ho odsúdiť na podvolenie sa dominantnej rétorike. Kvantum nepravdivých údajov síce spôsobí, že poslucháč zvyčajne vie, že zdroj, ktorý šíri informácie tvrdí klamstvá, avšak absencia alternatívneho zdroja naopak spôsobí, že potreba prijímania aspoň nejakých informácií donúti človeka vystaviť sa vplyvu štátnej propagandy.

Efekt pôsobenia týchto údajov sa môže ešte zvýšiť, ak je aj kľúč dekódovania propagovanej informácie propagandou. To sa môže dosiahnuť práve tvorbou nových pojmov (*kulak*) alebo významovými posunmi pojmov (*fašista, terorista*). Prijemca teda na to, aby získal z média propagandy nejakú informáciu, musí poznať, čo propaganda má na mysli, keď použije určité konkrétne slovo. Chtiac-nechtiac sa človek pri prijímaní informácií musí *prispôbiť* výkladovej logike média, aby z neho niečo pochopil, a tak sa vystavil sémantickej manipulácii pri významových posunoch pojmov. Je to ako čítať text v cudzom jazyku. Preklad nejakého slova môže byť takmer identický s jej verziou v domácom jazyku, avšak ako by tvrdili lingvisti, skoro nikdy nie stopercentne ekvivalentný. Rovnako ani pri socialistickom naratíve (nech už ide čo i len o to najmenšie slovíčko) nesmieme automaticky predpokladať, že konkrétny použitý výraz má presne ten istý význam ako si ho my definujeme.

Skutočnosť, že vplyv naratívu propagandy je celospoločenský, spôsobí to, že keď chce byť jednotlivec v spoločnosti zrozumiteľný, sám musí prispôbiť svoj jazyk väčšinovej rétorike. Nakoniec, aby jednotlivec mohol vôbec myslieť, musí si osvojiť túto rétoriku, jej pojmy a logiku uvažovania, čím je vystavený propagande ešte intenzívnejšie, keďže sa stáva v istom zmysle jej súčasťou. Spočiatku si jednotlivec ešte môže opakovať, že výrazy, pojmy a údaje, ktoré je nútený hovoriť nie sú

pravdivé, ide však o veľmi náročný proces, ktorý môže časom vzdať. Tak sa môže stať, že informácia, ktorú považoval odpočiatku za nepravdivú, môže byť jednotlivcom časom prijatá.

Totalitná propaganda je typická nielen svojím vplyvom v médiách, ale aj v iných oblastiach života – ako v kultúre, umení, športe či voľnom čase, čo znemožňuje človekovi takpovediac „oddýchnuť si“ od štátnej propagandy. Jednotlivec je odsúdený na nejakú formu koexistencie so štátnou interpretáciou udalostí.

4 Tretí typ údaju – nevyhovujúci propagande, ale pravdivý

Tretí typ údajov je nevyhovujúci, ale pravdivý. Tu vystáva jednoduchá otázka: ako je možné, že tento typ údajov môžeme v archívnych dokumentoch nájsť? Komunisti však na to, aby sa im podarilo ovládnuť spoločnosť, potrebovali viesť si evidenciu skutočného stavu. Tento typ údajov môžeme nájsť v rôznych tajných evidenciách, zoznamoch či hodnoteniach pre vnútorné potreby štátnej administratívy.

Ako príklad z nášho výskumu môžeme uviesť zoznamy roľníkov z okresu Trebišov (ŠAKE, pracovisko Trebišov, f. ONV v Trebišove I., 1945–1960). Tie obsahujú podrobné zoznamy roľníkov v každej obci. Keď si však porovnáme dáta, zistíme, že roľníci, ktorí vlastnili v roku 1950 nad 15 ha pôdy (teda tí, ktorí podľa komunistickej ideológie mali byť hlavní vykorisťovatelia dedín) v skutočnosti vlastnili iba necelých 15 % z celkovej poľnohospodárskej pôdy okresu. Strední roľníci (od 5 do 15 ha), teda tí, ktorí boli vykresľovaní za vzorných roľníkov mali vo vlastníctve až vyše 65 % poľnohospodárskej pôdy okresu. Takéto čísla však nevyhovovali štátnemu naratívu, preto ich nikde nemôžeme nájsť napísané explicitne. Implicitne však vyplývajú zo štatistík, ktoré si komunisti potrebovali viesť pre vlastné vnútorné potreby (Hric, 2023, s. 33 – 35).

Ako ďalší príklad môžeme spomenúť prípad *Bielej légie* na východnom Slovensku. Táto organizácia bola komunistami prezentovaná ako teroristická organizácia pochádzajúca z bývalých fašistov, ktorá sa snaží vrátiť Slovenský štát. Ak sa však pozrieme na charakteristiky jednotlivých odsúdených Krajským súdom v Košiciach, zistíme, že pred svojím zatknutím bolo v minulosti členmi nejakej fašistickej strany (či už HSĽS alebo maďarských fašistov) len okolo 18 % odsúdených. Približne rovnaký počet zo skúmanej skupiny bolo aj členov KSS (A ZVJS, väzenské karty

a spisy odsúdených). Znova však ide o údaj získaný porovnávaním rôznych dokumentov. Takéto číslo by sme opäť explicitne napísané nikde nenašli, pretože nevyhovovalo socialistickej ideológii.

5 Štvrtý typ údaju – nevyhovujúci propagande a nepravdivý

Štvrtý typ údajov je nevyhovujúci a nepravdivý. Ide zrejme o najväčšiu raritu. Vysvetliť to môžeme tak, že aj samotní komunisti sa učili ako veci prezentovať. Koniec-koncov ich know-how sa muselo zdokonaľovať metódou pokus-omyl. Aj dieťa, keď povie svoju prvú lož, ide zrejme o veľmi neuveriteľný výrok. Časom sa však naučí, ako prezentovať veci tak, aby klamstvo, ktoré chce povedať zostalo neodhalené. Typ údajov *nevyhovujúci a nepravdivý* je teda neúspešným pokusom o vytvorenie nového naratívu.

Najznámejším prípadom tohto typu je, keď sa komunisti na Velehrade v roku 1985 pokúsili prisvojiť si náboženskú púť a nazvať ju „*mírovým shromáždením*“. To veriacich pobúrilo a vyvolalo vlnu smerujúcu k novembrovým udalostiam. Išlo tu teda o neúspešný pokus vytvoriť naratív, ktorý nakoniec nebol ani pravdivý a ukázal sa aj ako nevyhovujúci štátnej ideológii.

Údaje tohto typu môžeme nájsť na úrovniach nižších národných výborov, kde sa jednotliví predsedovia pokúsili takpovediac „v rámci propagandy“, pomenovať situáciu, no boli napomenutí skúsenejšími straníkmi, ktorí ich usmernili ako svoj interpretačný výklad napraviť.

Tento typ údajov vznikol z potreby produkovania propagandy, ktoré by reagovali na nové situácie a udalosti. Pre aktéra širiteľa propagandy je výhodnejšie vypustiť do spoločnosti nie jednu, ale hneď viacero lží a neskôr stavať na tej, ktorá sa najlepšie v spoločnosti uchyťí. Následne na ňu môže nadviazať ďalší balíček klamstiev a pokračovať iba v tých, ktoré sa uchytiť najlepšie. Tento typ údajov je teda akýmsi „smetiskom propagandy“, no je dôležité uvedomiť si jeho existenciu pre výskum a mapovanie vývoja socialistickeho naratívu v spoločnosti, ktorý sa taktiež musel účelovo meniť.

6 Tvorba slovníka významových posunov pojmov

Pre historika je dôležité uvedomiť si, že pri práci s archívnymi dokumentmi má pred sebou teoreticky tieto štyri typy údajov. Schválne

nehovoríme o typoch dokumentov, ale o typoch údajov, lebo každý dokument môže obsahovať viacero typov týchto údajov naraz. Preto je dôležitá dôkladná analýza každého údaju, ktorý má pre historika nejakú výpovednú hodnotu a chce na ňom ďalej stavať svoju argumentáciu. Historik nemusí vždy vedieť so stopercentnou istotou správne zaradiť údaj do správneho typu, avšak uvedenie si potreby kategorizovať dáta je nevyhnutným začiatkom pre dôslednú kritiku prameňov komunistického obdobia. Kvantum analýzy takto rozobraných údajov môže „preťažiť“ systémovosť komunistickej propagandy a doviest' nás k pravde.

Nemôžeme upadnúť do skepticizmu, že dokumenty písali komunisti, tak obsahujú mnoho lží a zavádzajú, a preto pre prácu historika nemajú hodnotu, ak chce dospieť k pravde. Archívne materiály sa nespália a niekto z nich predsa len čerpať bude. Historický výskum komunizmu však o pár rokov príde do novej fázy, keď nové svedectvá pamätníkov už nebudú k dispozícii. Riešením nie je zavrhnúť dokumenty plné komunistických lží, ale naučiť sa ich dekódovať, nabrať skúsenosť komparáciou s inými typmi dokumentov a svedectiev pamätníkov.

Ako kľúč k dekódovaniu významových posunov pojmov v socialistickom naratíve ponúkame prvú verziu socialisticko-slovenského slovníka:

<i>kulak</i>	– roľník, ktorý bol komunistami označený za nepriateľa
<i>nájomné</i>	– nútený nájom za podhodnotenú sumu
<i>nepriateľský postoj</i>	– názorová nezhoda
<i>nespol'ahlivý</i>	– človek, ktorého štátna moc nevie presvedčiť o dogmách svojej propagandy
<i>prevádzanie majetku</i>	– konfiškácia
<i>sabotáž</i>	– nedodanie tovaru, ktorý štát človeka núti dodávať
<i>spôsobilosť</i>	– vyhodnotenie politickej objednávky ku konkrétnej diskutovanej veci
<i>terorista</i>	– človek s nesúhlasným postojom a údajne so zbraňou
<i>väzenský dotazník</i>	– vyplnenie diktovaného textu vlastnou rukou
<i>vyšetrovací spis</i>	– záznam Štátnej bezpečnosti písaný paralelne s výpoveďou vyšetrovaného. Pod nátlakom aj podpísaný vyšetrovaným

zoznam

– obsahuje položky, ktoré je potrebné dostať pod kontrolu

Pramene:

Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže v Leopoldove, väzenské karty a spisy odsúdených.

Štátny archív Košice, pracovisko Trebišov, fond Okresného národného výboru v Trebišove I.,

1945–1960, K 248; r. 1950: Zn. 602 – Poľnohospodárska výstavba v Košiciach – organizovanie. Zoznam roľníkov podľa jednotlivých obcí, ktorí nesplnili dodávku v roku 1950.

Zoznam literatúry:

CIBULA, Igor. Výpovedná hodnota dokumentácie ŠtB. In: JAŠEK, P. (ed.). *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti: zborník z vedeckej konferencie Bratislava 16. novembra 2010*. Bratislava: Ústav Pamäti Národa; 2011. s. 141 – 146.

HOLEC, Roman. Historický prameň a etika (na stole, pod stolom a kdesi inde...). In: *Historický časopis*. ISSN 2585-909, 2006, roč. 64, č. 4, 597 – 609. Dostupné z: <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=695353>.

HRIC, Pavol. *Počiatky kolektívizácie v okrese Trebišov* [online]. Olomouc, 2023 [cit. 2024-01-25]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/nxm2wc/>. Diplomová práca. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. 80 s.

JAŠEK, Peter (ed.). *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti: zborník z vedeckej konferencie Bratislava 16. novembra 2010*. Bratislava: Ústav Pamäti Národa; 2011. 181 s.

KALOUS, Jan. Rizika materiálov Štátní bezpečnosti. Několik bodů k práci s dokumenty v České republice. In: JAŠEK, P. (ed.). *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti: zborník z vedeckej konferencie Bratislava 16. novembra 2010*. Bratislava: Ústav Pamäti Národa; 2011. s. 55 – 61.

SUBOTIĆ, Jelena. Ethics of archival research on political violence. In: *Journal of Peace Research*. 2020. doi:10.1177/0022343319898735.

ŠUCHOVÁ, Xénia. Úvodné slovo na záver projektu o radikálnom socializme a komunizme na Slovensku. In: ŠMIGEL, M. a kol. *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku: (1918 - 1989). Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou*. Banská Bystrica: HÚ SAV; 2007. s. 7 – 10. Dostupné z: <http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/smigel.pdf>.

VEZENKOV, Alexander. O nenormalizovaní komunizmu. In: *Forum Historiae*. ISSN 1337-6861, 2014, roč. 8, č. 1, s. 104 – 126. Dostupné z: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/511068/avezenkov.pdf>.

PREHRA HNUZIA REPUBLIKA V PREDČASNÝCH PARLAMENTNÝCH VOĽBÁCH 2023

ELECTION LOSS OF REPUBLIKA PARTY IN SLOVAK SNAP ELECTION OF 2023

Mgr. Vladimír Hurban
Sociologický ústav Slovenskej Akadémie Vied,
vladimir.hurban@savba.sk

Abstrakt: V predčasných parlamentných voľbách na Slovensku, sa o hlasy voličov uchádzalo aj novo-vzniknuté hnutie Republika. Išlo o krajne pravicovú stranu, ktorá sa pokúšala naviazať na volebné úspechy jej predchodkyne ĽSNS. Vo voľbách však aj napriek pravidelným viac ako 5% výsledkom meraní volebných preferencií nedosiahla hranicu na vstup do parlamentu. Tento článok využíva panelovú regresiu a na dátach z rokov 2016 a 2020 vytvára model schopný predpovedať volebný potenciál vybranej strany, v našom prípade ĽSNS. Nakoľko sa domnievame, že Republikamala potenciál uspieť na rovnakej demografickej a socio-ekonomickej vzorke ale ĽSNS. Po porovnaní výsledku nášho modelu, sme zistili, že volebný potenciál pre krajne pravicovú stranu sa veľmi nelíšil naprieč sledovanými voľbami.

Kľúčové slová: Krajná pravica, Republika, Regresia, demografické faktory, Slovenská politika

Abstract: In the early parliamentary elections in Slovakia, the newly-formed movement Republic also sought the votes of the electorate. It was an extreme right-wing party trying to build on the electoral success of its predecessor ĽSNS. However, despite regular polls showing more than 5% in electoral preferences, the party did not reach the threshold for entry into parliament. This article employs panel regression and uses data from 2016 and 2020 to create a model capable of predicting the electoral potential of the selected party, in our case ĽSNS. We believe that Republic had the potential to succeed with the same demographic and socio-economic sample as ĽSNS. After comparing the results of our model, we found that the electoral potential for extreme right-wing parties did not differ significantly across the observed elections.

Keywords: Radical right, Republika, Regression, demographic factors, Slovak politics

Úvod

Do predčasných parlamentných volieb 2023 vstupovali dve nové politické zoskupenia, ktoré síce nekandidovali vo voľbách 2020, no napriek tomu mali svoje parlamentné zastúpenie. Išlo o strany Hlas sociálna demokracia a hnutie Republika. Obe strany sa profilovali ako umiernenější variant svojich predchodcov Smer-SD v prípade strany Hlas a ĽSNS-Naše Slovensko v prípade hnutia Republika. V tomto článku sme sa pozreli na hnutie republika ako zástupcu krajnej pravice na Slovensku, ktorá mala zastúpenie v parlamente od rok 2016. Napriek skutočnosti, že hnutie Republika nevyaložilo na svoju kampaň také finančné prostriedky ako ich konkurencia (Transparency international) v predčasných voľbách sa jeho výsledok dá považovať za sklamanie, nakoľko so ziskom, 4.83% nesplnilo zákonom stanovenú hranicu 5% pre vstup do parlamentu.

Tab 1: Volebné výsledky ĽSNS a Republika v posledných 3 parlamentných voľbách

Strana/Rok	2016 (%)	2020 (%)	2023 (%)
ĽSNS	8,04	7,97	0,84
Republika	Nekandidovala	Nekandidovala	4,75

V tabuľke č 1. je porovnanie volebných výsledkov strán ĽSNS a Republika, ktoré ukazuje, že hnutie Republika nedosiahlo výsledok podobný predošlým výsledkom ĽSNS. Dôvody nízkeho volebného výsledku ĽSNS súvisia jednoznačne s odchodom časti prominentných osobností z ĽSNS ktorými boli Milan Uhrík a Mila Mazurek. Dôkazom toho sú aj výskumy volebných preferencií v období po vzniku novej strany. Napriek tomu, že po voľbách sa objavili mnohé vysvetlenia nízkeho volebného výsledku, je dôležité pozrieť sa zároveň či existoval volebný potenciál pre túto stranu. Na základe takéhoto zistenia vieme vyvrátiť náhlu zmenu v myšlienkovom smerovaní slovenských voličov. Vinu za nepriaznivý volebný výsledok bude možné hľadať v iných faktoroch kampane a volebného medzistraníckeho súboja.

V tomto článku sme pracovali s dvoma hlavnými predpokladmi:
1. Existuje skupina ľudí (obcí) ktorých volebné správanie sa dá predpokladať na základe vybraných demografických premenných.
2. Hnutie Republika je priamym nástupcom ĽSNS na politickej scéne.

Cieľom tohto výskumu bolo vytvoriť model, ktorý by dokázal predpovedať voličský potenciál vybranej politickej strany v tomto prípade ĽSNS. Jej volebné výsledky z volieb 2016 a 2020, ako môžeme vidieť v tabuľke 1 sú oba na úrovni 8 percent s približne podobným počtom hlasov. Môžeme ich teda využiť na vytvorenie regresného modelu, ktorý bude schopný predpovedať budúce volebné výsledky na základe nových demografických dát.

Teoretické východiská

Ako Klaus Wahl uvádza v úvode svojej knihy „Krajná pravica“ fenomén krajne pravicových, populistických či extrémistických volebných prúdov je natoľko vážny, že si ho všímajú aj v časopisoch o prírodných vedách (Wahl, 2020). Na Slovensku bola hlavným predstaviteľom krajnej pravice Slovenská národná strana. Zmena nastáva v roku 2013 po Župných voľbách v Banskobystrickom kraji, ktoré vyhral v druhom kole Marián Kotleba, predseda strany s jasnými odkazmi na Slovenský fašistický štát, Ľudovej strany naše Slovensko. Tu nastáva zmena vo vnímaní krajnej pravice ako aj väčšia snaha o pochopenie dôvodov, prečo ľudia volia krajne pravicové strany. Napriek tomu, že volebný úspech Mariana Kotlebu v roku 2013 mohol byť iba úspechom protestného hlasovania proti provládnemu kandidátovi (Mikuš-Gurňák- Máriássyová, 2016). Volebné úspechy ĽSNS sa nezastavili na komunálnej úrovni. Pokračovali v roku 2016 a 2020 (štatistický úrad) výsledkami, ktoré pre ĽSNS zabezpečili vôbec prvé miesta v parlamente. Charakterizáciu voličov jednotlivých strán pre rok 2016 spracovala Gyarfašová a Schlosiarik (2016). Ukázali, že voliči ĽSNS v roku 2016 boli zväčša muži stredného veku so stredoškolským vzdelaním. Z pohľadu zamestnanosti zasa išlo najmä o študentov či manuálne pracujúcich. Dôchodcovia zase volili ĽSNS v menšej miere ako ostatné strany. Výskumy v voličov v západnej Európe ukazujú podobné výsledky, ako uvádza Lubbers voliči krajnej pravice sú častokrát mladší, nie nábožensky založený muži (Lubbers a spol.,2002). Siedler (2011) pri skúmaní vzťahu preferencii krajnej pravice nenašiel štatisticky významný

vzťah medzi príjmom domácnosti a zvýšenou šancou voliť krajne pravicové strany.

Metódy

Tento článok sa skladá z dvoch hlavných častí:

Prvou časťou je vytvorenie modelu, ktorý by bol schopný predpovedať volebný potenciál strany krajnej pravice, v našom prípade ĽSNS. Tento model je založený na geografických a socio-ekonomických faktoroch.

Táto úloha vyžadovala skompilovať panelový set dát, pre ktorý chýbajúce dáta boli doplnené za použitia interpolačných a extrapolačných metód. Pre tento výskum boli použité dva hlavné zdroje dát. Prvým zdrojom boli verejne dostupné dáta zo sčítaní obyvateľov z rokov 2011 a 2021.

Druhým boli volebné výsledky z parlamentných volieb na Slovensku z rokov 2016, 2020 a 2023. Dáta zo sčítania obyvateľov nám poskytli nezávislé premenné, zatiaľ čo dáta z výsledkov volieb boli použité pre závislé premenné.

Druhou časťou je porovnanie nášho predpovedaného potenciálneho výsledku hnutia Republika, odhadnutého pomocou nášho modelu “Voličský potenciál ĽSNS”, so skutočným výsledkom hnutia Republika v predčasných voľbách.

Potenciál získame dosadením demografických hodnôt pre rok 2023 do nášho modelu a dáta z volieb získame zo stránok štatistického úradu (Štatistický úrad)

Pri zostavovaní nášho modelu “Voličský potenciál ĽSNS” sme využili skutočnosť, že výsledky ĽSNS vo voľbách 2016 a 2020 boli do veľkej miery porovnateľné, ako môžete vidieť z tabuľky č.1. Oba výsledky boli približne 8 percent s podobným počtom platných hlasov v absolútnych číslach. Tieto čísla sme považovali za dobrý odhad voličskej základne ĽSNS. Pre zvýšenie presnosti výpočtov nášho modelu sme využili dáta z dvoch predchádzajúcich volieb a historických dát o socio-ekonomických pomeroch. Jedno pozorovanie v našom výskume zodpovedalo údajom za pre danú obec v roku 2016 a v roku 2020 . Pracovali sme teda s počtom 5850 pozorovaní (2925 obcí v dvoch voľbách).

Závislou premennou pri odhadovaní koeficientov nášho modelu „Voličský potenciál ĽSNS“ bol volebný výsledok ĽSNS v rokoch 2016 a 2020. Tieto dáta boli pridelené jednotlivým obciam podľa rokov

v ktorých boli dosiahnuté. Pre závislú premennú sme použili logistickú transformáciu ako ju opisuje Keneth Benoit (2011). Cieľom logistickej transformácie bolo dosiahnutie ohraničených regresných výsledkov. Z volebných výsledkov sme odstránili percentá a následne použili logistickú transformáciu .

$$x = \log \frac{P + \varepsilon}{1 - (P + \varepsilon)}$$

Pre odstránenie numerických problémov sme pripočítali k závislej premennej konštantu. Dôvodom k tejto transformácii bolo zabezpečiť aby výsledky pochádzali z intervalu $\langle 0;1 \rangle$.

Nezávislé premenné:

Akou už bolo spomenuté, z knihy Klausa Wahla (2020) Radikálna pravica je zrejme, že premenné, ktoré vysvetľujú voličský výber strán krajnej pravice sa menia od krajiny ku krajine. Naša selekcia nezávislých premenných je ďalej limitovaná dostupnosťou socio-ekonomických premenných na úrovni obcí. Dáta, ktoré hľadáme teda musia byť verejne dostupné pre túto najmenšiu jednotku. Celkový výber nezávislých premenných je preto podmienený spojením týchto dvoch faktorov. Do nášho modelu boli vybrané nasledovné premenné:

V1Počet dôchodcov v obci.

V2Počet príslušníkov Rómskej národnosti v obci

V3Počet príslušníkov Maďarskej národnosti v obci

V4Počet nezamestnaných v obci.

V5Počet obyvateľov obce

V6Krajské mesto

Premenné V1-V4

Pre tieto štyri premenné, sme nevedeli získať dáta ku konkrétnemu dátumu volieb, ktoré by boli zbierané na obecnej úrovni. Najbližšie informácie o ich skutočných hodnotách pochádzajú zo sčítaní obyvateľstva v rokoch 2011 a 2021. Nakoľko je pre náš výskum dôležité pracovať so zmenami týchto premenných a pozorovať ich dopady na jednotlivé výsledky, interpolovali sme tieto hodnoty pre roky 2016 a 2020. Predpokladáme, že zmeny medzi hodnotami z rokov 2011 a 2021 môžu byť vyjadrené lineárne. Rozdelili sme rozdiel medzi týmito hodnotami na 10 častí. Následne sme pridali

0,5 násobok tohto rozdielu pre rok 2016 a 0,9 násobok pre rok 2020. Táto metóda zachytáva každoročné zmeny v dátach.

Problémom tejto metódy bola následná extrapolácia týchto premenných na vytvorenie hodnôt pre rok 2023. Podobne ako pri vytváraní zvyšných dvoch rokov sme pridali 1,2 násobok rozdielu ku stavu z roku 2011. Táto metóda vyústila v niektorých prípadoch pri menších obciach k extrémnemu poklesu. Tu sme sa rozhodli manuálne nahradiť negatívne hodnoty dosiahnuté v týchto obciach nulou.

Premenná V5

Táto premenná popisujúca veľkosť populácie, bola rátaná ako predchádzajúce premenné, s využitím dát zo sčítania obyvateľstva. Nakoľko bola táto premenná porovnávaná väčšia ako ostatné používané premenné, bolo nutné ju zaškálovať pre numerickú stabilitu. To bolo dosiahnuté nahradením tejto premennej populáciou v tisíckach. K tomuto sme prišli jednoduchým vydelením populácie tisíčkou.

Premenná V6

Rozhodli sme sa pracovať aj s premennou „krajské mestá“, najmä kvôli mestským častiam Košíc a Bratislavy. Naším cieľom bolo sledovať vzťah medzi veľkými mestami a potenciálom krajnej pravice aj v obciach, kde štatút krajského mesta nie je evidentný iba na základe počtu obyvateľov obce. Napriek tomu, že 6 krajských miest patrí medzi 8 miest s najväčším počtom obyvateľov, menšie mestské časti Bratislavy alebo Košíc zostávajú prehliadnuté. Príkladom takejto obce, je mestská časť Lamač, ktorá má síce iba o niečo viac ako 6000 obyvateľov, no veríme, že správanie voličov tejto mestskej časti má potenciál byť iné ako správanie voličov v obci s porovnateľným množstvom obyvateľov, ktorá nie je súčasťou hlavného mesta.

Výsledky:

Po zadefinovaní premenných, ktoré budú použité v našom výskume, sme vykonali prvú lineárnu regresiu, aby sme získali koeficienty pre náš model. Výsledky prvej regresie, môžeme vidieť v tabuľke č.2.

Tab 2: Výsledky regresného modelu pre získanie koeficientov

	Model „Volebný potenciál ĽSNS“	Koeficient	P-hodnota
	Konštanta	-1.318	0.000
V ₁	Podiel dôchodcov	-0.037	0.000
V ₂	Podiel Rómov	-0.033	0.000
V ₃	Podiel Maďarov	-0.036	0.000
V ₄	Podiel nezamestnaných	-0.027	0.000
V ₅	Počet obyvateľov v 1000	0.004	0.416
V ₆	Krajské mesto	-0.969	0.000

Z výsledkov je viditeľné, že väčšina premenných okrem premennej „počet obyvateľov v tisíckach“, sú štatisticky významné so na hladine významnosti 5%. Pri týchto premenných môžeme pozorovať záporný vzťah k závislej premennej. Tieto výsledky nie sú veľmi prekvapivé a posilňujú silu nášho modelu s očakávanými výsledkami. Obce s väčším podielom rómskej (Bahna, Zagraban, 2020) a maďarskej menšiny majú menšiu šancu voliť národnostne orientovanú krajnú pravicu. Podobne aj počet dôchodcov v obci znižuje šancu pre voliteľnosť krajnej pravice, to sa zhoduje s výsledkami Gyarfašovej a Slosiarika, ktorý zistili, že pomerové zastúpenie dôchodcov bolo vo voličskej základni ĽSNS najmenej zo všetkých relevantných strán (2016), Negatívny vzťah medzi nezamestnanosťou a voľením ĽSNS môže vyzeráť nelogicky ale ide ruka v ruku s inými výskumami, ktoré tvrdia, že nezamestnanosť nemotivuje ľudí (Michel 2017), aby volili krajnú pravicu. Skutočná motivácia pochádza zo strachu z potenciálnej nezamestnanosti. Subjektívne pocity sú oveľa viac kľúčové pre rozhodovanie jednotlivca, než objektívne skutočnosti. Napriek tomu, že veľkosť obce je jedinou štatisticky nevýznamnou premennou, negatívny vzťah môžeme pozorovať pri premennej „krajské mestá“. Ľudia z týchto miest sú menej náchylní voliť krajnú pravicu. Tu môžeme poukázať na zistenia, že volebné rozdiely medzi vidieckym a mestským obyvateľstvom sú na Slovensku bežne prítomné (Kostelecký, Krivý, 2015) Koeficienty pre každú premennú, tak ako ich môžeme vidieť v tabuľke č.2 sme využili na vyjadrenie očakávaného volebného potenciálu ĽSNS. Nakoľko sme museli použiť logistickú transformáciu, pri vyjadrovaní

našej závislej premennej, museli sme matematicky vyjadriť voličský potenciál LSNS vo vzorci č. 1:

$$\widetilde{P}_{2023} = 1 - \frac{1}{e^x + 1} - \varepsilon$$

Pričom hodnota x , sú koeficienty z tabuľky č. 2 násobené nezávislou premennou pre dáta z roku 2023, ako môžeme vidieť vo vzorci č. 2:

$$x = -1.318 - 0.037 * V_1^{2023} - 0.33 * V_2^{2023} - 0.036 * V_3^{2023} - 0.027 * V_4^{2023} + 0.004 * V_5^{2023} - 0.969 * V_6^{2023}$$

V tabuľke č.3 môžeme vidieť porovnanie výsledkov predčasných volieb strán LSNS, Republika a nášho predpokladaného potenciálu. Je evidentné, že sa tieto výsledky nezhodujú aj keď spojíme výsledky dvoch najväčších krajne pravicových strán na Slovensku. Predikcia nášho modelu pre volebné výsledky krajne pravicových strán bola 8,73%, čo je o 100 000 hlasov viac ako získalo hnutie Republika.

Tab 3: Porovnanie volebných výsledkov s výsledkom Volebného potenciálu LSNS

	Počet platných hlasov	Volebný výsledok
Republika	139 237	4,78%
LSNS	24 788	0,85%
Spolu	164 025	5,64%
Potenciálne	254 093	8,73%

Diskusia

Z tabuľky č.3 je evidentné, že náš vypočítaný volebný potenciál sa nezhoduje s volebným výsledkom. Napriek tejto skutočnosti veríme, že model ktorý sme ukázali, je dobrým nástrojom, ktorý sa bude dať využiť aj v budúcnosti. Rozdiely vo výsledkoch, pochádzajú najmä zo zlyhaní, ktoré hnutie Republika urobilo vo svojej kampani. Ako sme ukázali, voličská základňa o ktorú sa LSNS opieralo v rokoch 2016 a 2020 bola prítomná aj vo voľbách v roku 2023. Veríme, že potvrdenie

tejto skutočnosti je dôležité pre následnú analýzu skutočných príčin slabého výsledku strany Republika. Tento článok však nepolemizuje o dôvodoch, ktoré spôsobili postupný predvolebný prepad Republiky vo výskume preferencii, ktorý vyústil až samotnými voľbami. Dôležitým prínosom tohto článku je ukázanie spôsobu akým sa dá predpokladať volebný potenciál politickej strany. Do budúcnosti veríme, že je možné túto metódu použiť aj pre iné strany ako ĽSNS. Základom pre takýto výskum sú však dobré historické dáta na ktorých by sa náš model mohol viac naučiť. Ďalším veľkým posunom pre kvalitu nášho modelu by bolo získanie nových premenných, ktoré by boli dostupné na obecnej úrovni. Týmito by mohli byť napríklad najvyššie dosiahnuté vzdelanie. Ďalším krokom by bolo získanie konkrétnych dát pre nezamestnanosť, nakoľko táto premenná najviac trpela extrapoláciou z dát zo sčítania obyvateľstva. Takýto model, zostavený na väčšom počte kvalitnejších dát by následne mohol slúžiť ako sondážny prieskum pre konkrétnejšie vedenie kampaní jednotlivých strán.

Záver:

Tento výskum ukázal nový spôsob, ktorým sa dajú odhadovať volebné výsledky politických strán za predpokladu dostatku kvalitných dát. Taktiež sme ukázali, že voličský potenciál krajnej pravice, tak ako ho využívala ĽSNS bol prítomný aj v roku 2023.

Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA 2/0115/23 Voľby do orgánov samosprávy obcí na Slovensku.

Bibliografia

Bahna, M., & Zagrapan, J. (2020). The Electoral Success of the Extreme Right: Is the Presence of a Minority Important? *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 56(3), 291-313. doi: 10.13060/csr.2020.019

Benoit, K., (2011). *Linear Regression Models with Logarithmic Transformation*. London School of Economics, Methodology Institute.

Gregor, K. (2015). Who are Kotleba's Voters? Voters' Transitions in the Banská Bystrica Region in 2009 – 2014. *Sociológia - Slovak Sociological Review*, 47(3), 235-252. 0049-1225.

Gyarfášová, O., Slosiarik, M., (2016). Voľby do NR SR 2016: Čo charakterizovalo voličov. Working Papers in Sociology 1 / 2016. 2453-6970.

Kostelecký, T., Krivý, V. (2015). Urbánno-rurálne rozdiely voličského správania v Česku a na Slovensku. Sociológia - Slovak Sociological Review, 47(4), 390-413. 0049-1225.

Lubbers, M., Gijsberts, M., Scheepers, P. (2002). Extreme right-wing voting in Western Europe. European Journal of Political Research, 41(3), 345-378

Michel, E. 2017. Welfarepolitics and the radical right: The relevance of welfare politics for radical rights's success in Western Europe. Doctoral dissertation, European University Institute, Florence.

Mikuš, R., Gurňák, D., Máriássyová, A. (2016). Analýza volebnej podpory Mariána Kotlebu ako reprezentanta krajnej pravice v krajských voľbách 2013. Sociológia - Slovak Sociological Review, 48(1), 48-70. 0049-1225.

Siedler, Th. (2011). Paternal unemployment and young people's extreme right-wing party affinity: Evidence from panel data. Journal of Royal Statistical Society: Series A (Statistics in society), 174(3), 737-758

Štatistický úrad SR. (2023). Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky 2023. Hlasy pre politické subjekty. https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2023/sk/vysledky_hlasovania_strany.html

Transparency International. (2023). PARLAMENTNÉ VOĽBY 2023. Parlamentné voľby 2023. <https://volby.transparency.sk/parlament2023/>

Wahl, K. (2020). The Radical Right. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-25131-4>

„ER NICHT FUEGEN RECHT VND MACHT GEHABT“

TRI PRÍKLADY DEDIČSKO-PRÁVNÝCH VZŤAHOV Z ROKU 1607

Ivan CHYLAK

Historický ústav Slovenskej Akadémie Vied,
ivan.chylak@savba.sk

Abstrakt: V nadväznosti na tému mojej dizertačnej práce s názvom „Spoločenské pomery na panstve Devín s osobitným zreteľom na zemepanské mestečko Rača v ranom novoveku (1526-1720)“ vo svojom príspevku predstavím malú sondu do zachovaných písomných prameňov. Zadefinujem, čo sú to pramene závetného práva a poukážem na tri možné bádateľské prístupy. Následne predstavím aktuálne vytýčené ciele mojej dizertačnej práce a na predmetnej sonde z archívnych prameňov stručne uplatním niektoré z prezentovaných bádateľských prístupov. Kľúčové slová: Dedičské právo, testamenty, právne dejiny, mestské právo, metodológia výskumu.

Abstract: Following the theme of my dissertation entitled „ Social conditions on the Devín estate with special attention to the feudal town of Rača in the early modern period (1526-1720)“, I will present a small exploration of the archival documentary sources in my paper. I will define what the sources of hereditary law are and present three possible research approaches. Then I will present the actual stated objectives of my dissertation and briefly apply some of the presented research approaches to the current exploration of the archival sources in question. Key words: Hereditary law, wills, law history, municipal law, research methodology.

Dedičsko-právny vzťah vzniká smrťou fyzickej osoby. Dedičom sa osoba stane na základe závetu, zo zákona, prípadne z oboch týchto dedičských titulov. Dedením rozumieme všeobecný prechod práv a povinností po zomretej osobe na iné subjekty – dedičov. Predmetom dedenia je majetok poručiteľa, ktorý sa označuje ako dedičstvo, alebo pozostalosť. Závet možno definovať ako jednostranné, odvolateľné dedičské rozhodnutie. Závet predstavuje špecifický právno-historický prameň pre prvotný právny titul: rozdeliť a distribuovať majetok (alebo jeho časť) v prospech

rodiny, jednotlivcov a iných spoločenských skupín. Z právneho hľadiska závet patrí medzi pramene súkromného práva (A. Švecová, 2014, s. 22). Pramenný základ závetného práva tvoria okrem závetov aj kodicily (dodatky k závetu), dedičské zmluvy (resp. príslušné časti manželských zmlúv), darovania pre prípad smrti, majetkové inventáre, exekúcie závetov a pod.

Metodologické výzvy a obmedzenia

Pramene závetného práva sa vďaka svojmu bohatému obsahu a niekedy aj rozsahu (so všetkými svojimi obmedzeniami) stávajú prameňom pre hospodárske, sociálne a právne dejiny, historickú antropológiu, či pre dejiny každodennosti a dejiny mentalít. V rámci slovenskej historiografie sa tejto problematike sa naposledy venovali napríklad M. Domenová, M. Duchoň, A. Švecová (na jej dvojzväzkovú monografiu s názvom *Trnavské meštianske závetý [1700-1871]* vo svojom výpočte upozorňuje aj maďarský historik J. Horváth) a iní, samotným zemepanským mestám sa u nás venovali napríklad T. Lengyelová, V. Rábik, A. Kónyová, P. Kónya a ďalší. Vzhľadom na to, že nie všetky pramene k Rači v 16. a 17. storočí sú k dnešnému dňu zachované, hľadal som iné, analogicky podobné zemepanské mesto, ktoré by pri absentujúcich prameňoch mohlo pomôcť zodpovedať niektoré otázky. Pri zohľadnení právneho statusu (trhové privilégia nadobudnuté v druhej polovici 16. storočia), geografickej polohy (na úpätí Malých Karpát) ako i samotnej rozlohy, počtu obyvateľov, hospodárskeho charakteru, či dokonca absencie miestneho (mestského) hradu mi ako najvhodnejšie zemepanské mesto vyšli Dolňany. Im sa v minulosti venovali A. Adamkovič, ďalej autorský kolektív J. Dubovský, P. Pospechová a J. Turcsány a naposledy tiež V. Rábik. V ďalšej časti predstavím tri možné bádateľské prístupy k zachovaným prameňom závetného práva.

Prístup kontextuálnej analýzy

V rámci kontextuálnej analýzy prameňov závetného práva vyberám nasledovné problémy:

- Genealógia, rodina a biografia – vzhľadom na to, že pre mnou sledované obdobie 16. a 17. storočia zo zemepanského mesta Rača matričné knihy nie sú zachované, predmetné pramene závetného práva

prinášajú inak nedostupné demografické informácie o samotnom testátorovi, o jeho predkoch i potomkoch.

- Náhľad do dejín mentalít – dobové predstavy o zákonitostiach kolobehu ľudského života, o smrti i posmrtnom živote.
- Štruktúra vzťahov s priateľmi a príbuznými – pramene závetného práva často odkrývajú i neoficiálnu štruktúru vzťahov v domácnosti i mimo nej. Podľa Richarda van Dülmena (1999, s. 13) dom ako taký nebol len fyzickou stavbou, ale najmä základnou spoločenskou jednotkou. Nielen že chránil obyvateľov pred chladom, vlhkom a ohrozením z vonku, ale bol zároveň miestom, kde ľudia pracovali, oslavovali a pod. Pojem dom bol teda omnoho širší, než je dnes.
- Fundácie pre cirkevné a charitatívne inštitúcie – odkazy cirkevným inštitúciám, za účelom spásy vlastnej duše, čím sa nepriamo dozvedáme aj informácie o fungovaní daných ustanovizní.
- Vizualizácia spoločenského postavenia (požiadavka na adekvátny pohreb, donácie nákladných liturgických predmetov, reprezentujúcich status donátora, okázalé prejavy zbožnosti a pokory odrážajúce sa v závetoch i ďalších písomnostiach).
- Pramene závetného práva svojim obsahom špecifické – závety, ktoré primárne nie sú o distribúcii majetku, ale meritórne vyjadrujú skôr akési krédo, morálny apel, posolstvo, ktoré sa testátor na prahu smrti snažil odkázať svojim súčasníkom, potomkom i nasledovníkom.
- Vzťah šľachticov a mešťanov, od korektných hospodárskych, majetkových a niekedy i príbuzenských kontaktov cez rozličné demonštrácie vlastného postavenia až po nepriateľstvo, nevraživosť a násilné konfrontácie. Nemalý počet šľachticov v zemepanskom meste Rača vlastnil domy, či vinohrady a prichádzal s račianskymi mešťanmi do najrôznejšej interakcie.
- Materiálna kultúra – každodenný život – životný štýl: vzájomne súvzťažné pojmy. Ako uvádza K. Szende (2004, s. 232), ide o komplexné porozumenie spôsobu, akým sa predmety používajú, ako aj samotným osobám, ktoré ich používajú. Štúdium materiálnej kultúry možno, použiť len ako metaforu štruktúry a stratifikácie spoločnosti. Obe sa navzájom ovplyvňujú, ľudia a predmety nemohli existovať jeden bez druhého. Posledné vôle často zachycujú aj emocionálne vzťahy testátorov k daným predmetom. Za pozornosť

stojí aj problematika podielu mužov a žien na deľbe práce a akumulácii bohatstva.

Prístup formálnej analýzy

1. Jedným z východísk formálnej analýzy môže byť dešifrovanie jazyka, terminológie ako aj formálnej štruktúry testamentu. Pozoruhodné je tiež užívanie opakujúcich sa formulácií, ktoré štandardne používa daný pisár, v prípade račianskeho mestského notára to bolo napríklad *diße fraiwillige Verschraibung vnd Vbergebung in vnßers Marckhts Berg Protocollen ainlaiben laßenn*, teda *aby toto dobrovoľné vyjadrenie a uzavretie bolo zaznamenané v zápisnici z našej mestskej viničnej knihy*. Testamenty v období stredoveku i raného novoveku boli z dôvodu ich právneho dopadu značne formalizovanými dokumentmi. To, čo sa môže na prvý pohľad zdať ako úprimné vyznanie umierajúceho, môže byť len obľúbená formulácia mestského pisára. Závet sa vydával z čisto pragmatických právnych dôvodov; rozvíjal právne dôsledky pre ich bezproblémovú realizáciu a testátori mali len nepriamy dosah na samotnú textáciu svojho závetu (A. Švecová, 2014, s. 25).

2. Do kategórie formálnej analýzy prameňov závetného práva patria aj otázky právneho charakteru. Dobové miestne zvyklosti jednoznačne určovali to, ako bol samotný testament spísaný i napĺňaný. Dôsledné porozumenie predmetných zvyklostí je kľúčové pri správnej interpretácii týchto historicko-právnych prameňov. Tu sú niektoré základné otázky právneho charakteru:

- Postavenie testamentu v kontexte dobového právneho vývoja a jeho zmien.
- Otázka kritérií právoplatnosti testamentu.
- Obmedzenie slobody poslednej vôle (napr. nedeliteľnosť, dlhy).
- Rekonštrukcia príjemcov poslednej vôle.
- Právne povedomie samotných testátorov, pričom znenie jednotlivých ustanovení posledných vôlí je možné považovať za každodennú reflexiu miestnych právnych osobitostí.
- Vývoj pozemkového vlastníctva a finančného hospodárenia vrátane zápisov o dlhoch.

Zisk vytvorený remeselnou činnosťou a obchodom mešťania často investovali do nákupu nehnuteľností, najmä viníc. Takéto kúpy boli investíciami v pravom zmysle slova, pretože uchovávali rodinný majetok pre ďalšie generácie. A. Tózsza-Rigó (2012, s. 586) uvádza, že z približne 500 testamentov, kde sa uvádza celý vinohrad, v 96 prípadoch označil testátor viac ako jedného dediča (napr. deti, manžela/manželku a ich deti, potomkov ostatných príbuzných alebo vo všeobecnosti príbuzenstvo). Zdá sa tak, že primárnym cieľom testátorov nemuselo byť udržanie vlastníctva viníc v celosti. Podľa A. Tózsza-Rigóa by sa by sa majetkové transfery spojené s vinicami mali v budúcnosti stať samostatnou oblasťou výskumu. Na tomto mieste treba tiež doplniť, že pestovanie hrozna a výroba vína tvorili špecializovaný druh „mestského remeselného odvetvia“, ktorým sa mešťania prispôbili dobovým trhovým podmienkam. Vzhľadom na veľmi náročný spôsob obrábania mali vinohrady výnimočný právny status, mohli sa voľne predávať a dediť. Majitelia vinohradov si mohli vinohrady nárokovať naspäť iba v tom prípade, ak prenajímatelia nezaplatili nájom alebo neodviedli služby. Na špecifický právny status vinohradov poukazuje napríklad zápis z 8. mája 1608, ktorý hovorí o tom, ako istý Radoy Janush dal do zálohu časť svojho račianskeho vinohradu v záhone Spiegel. Bez toho, aby bol tento záloh ukončený ho však vo svojom testamente odkázal svojej manželke. Keď Radoy Janush zomrel a otvorila sa otázka jeho pozostalosti, račianska mestská rada konštatovala: „*Er Radoy nicht fueg reht vnd maht gehabt*“, teda že nepostupoval podľa práva a pretože záloh nebol ukončený, nárok užívať vinohrad mali naďalej jeho záložní vlastníci.

Pramene závetného práva sú jedným z primárnych prameňov aj pre štúdium rodinného práva, keďže závetý popisujú majetkové pomery manželov i ich manželské súžitie či spory, charakter, genézu majetkových prírastkov a strát spoločného rodinného majetku (prípadne len spoločného majetku manželov - koakvizície), zánik manželského zväzku, dedičských vzťahov (sporov) medzi rodinnými príslušníkmi a zákonnými dedičmi (A. Švecová, 2014, s. 19).

Ako teda pristupovať k zachovaným prameňom závetného práva a aký obraz mestskej spoločnosti nám tieto pramene môžu poskytnúť? M. Hrubá vo svojej štúdií odporúča nasledovné:

1. Stanovenie reprezentatívnosti dochovanej i skúmanej zbierky testamentov.
2. Stanovenie výpovednej hodnoty testamentu v súvislosti s posúdením právnych zásad a zvyklostí, v ktorých bol testament spisovaný a neskôr realizovaný (M. Hrubá, 2006, s. 35).

Je potrebné tiež pripomenúť, že spisované boli predovšetkým také závetý, ktoré boli určitým spôsobom z právneho hľadiska neobvyklé, ako aj tie, pri ktorých sa dalo očakávať, že ich platnosť bude v budúcnosti napadnutá. Išlo primárne o posledné vôle, o ktorých s ohľadom na ich vybočenie z najbežnejšieho úzu rozhodovala mestská rada. Najčastejšími dôvodmi spísania závetov boli komplikované rodinné pomery testátora, odkaz celého majetku jednej osobe, prípadne neštandardné odkazy cirkevným inštitúciám, opomenutie dedičov resp. zamlčanie záložných práv. V takýchto prípadoch opomenutí pozostalí často spochybnili buď niektoré ustanovenia testamentu, alebo napadli právoplatnosť testamentu ako celku.

Biografický prístup

Ako vo svojej štúdií upozornil M. Nodl (2006, s. 73-86) pri výskumoch často pracujeme iba so závetmi určitej sociálne vymedzenej skupiny obyvateľov mesta, ktorých kolektívna identita je veľmi nejasná a obtiažne uchopiteľná. S obdobnými metodickými problémami sa stretávame aj v iných prácach, ktoré využívajú k popisu určitého sociokultúrneho chovania výhradne jeden typ prameňa. Podľa M. Nodla to platí napríklad pre mnohé štúdie o neskoro stredovekej kriminalite, či o každodennom násilí, kde niektorí bádatelia kvantifikujú nekvantifikovateľné a svoje závery vzťahujú na celú mestskú spoločnosť. Spomínaná nereprezentatívnosť zachovaných prameňov závetného práva zásadným spôsobom problematizuje ich kvantitatívne využitie ako sériových prameňov ako aj interpretácie ich obsahov z hľadiska dejín mentalít, či materiálnej kultúry.

Pri štúdiu prameňov závetného práva M. Nodl odporúča obrátiť pozornosť od súboru závetov ku konkrétnym jedincom, ktorých posledné vôle máme zachované, teda od testamentov k samotným testátorom. Ide o určitý obrat k antropologicky poňatým výskumom. Namiesto čítania závetov optikou všeobecných interpretácií a namiesto mechanického

využívaní analógií je treba čo najviac ozrejmiť osobu samotného testátora vo chvíli, keď spisuje poslednú vôľu. Činiť závery o testátorovej osobe, spôsobe jeho myslenia a správania len na základe jeho testamentu môže byť veľmi máťuce a v niektorých prípadoch priam nepatričné, pretože bez znalosti pozadia vzniku poslednej vôle nie je možné preniknúť pod povrch textu, ktorého primárnym účelom bolo usporiadať majetkové pomery a predovšetkým vo vzťahu k budúcnosti – zamedziť prepuknutiu sporov medzi potenciálnymi dedičmi. A pretože testamenty hovoria predovšetkým o majetku, je potrebné v prvom rade sledovať vývoj majetkových pomerov konkrétneho testátora.

Akýmsi kvalitatívne vyšším stupňom obrátenia optiky od testamentu k testátorom sú biograficky poňaté štúdie. Tento biografický prístup k posledným vôľam ako k egodokumentom *sui generis* je však možný iba v prípade významnejších osôb, ku ktorým sa nám zachoval dostatok prameňov, zatiaľ čo pri stredných vrstvách sme odkázaní takmer výhradne na rovinu ich majetkových pomerov, odkazov konkrétnym osobám a cirkevným inštitúciám.

Pramene, ciele a príklady dedičsko-právnych vzťahov

V nadväznosti na tému mojej dizertačnej práce vychádzam predovšetkým z archívnych fondov s názvom *Bratislavská kapitula, súkromný archív a Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula* ktoré sú uložené v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Ide o mimoriadne rozsiahle archívne fondy, ktoré len k dejinám zemepanského mesta Rača v rokoch 1526-1720 obsahujú viac než sto jednotlivín. Tieto pramene pozostávajú z najrôznejších svedectiev, ktoré šľachtici z panstva Devín ako i obyvatelia zo zemepanského mesta Rača overovali pred príslušnými kanonikmi Bratislavskej kapituly. Sú to rozličné svedecké výpovede pri sporoch, dohody, kúpno-predajné zmluvy, testamenty, záložné zmluvy, kvitancie a podobne. Obzvlášť cenné sú písomnosti zo sporov medzi Johannesom Keglevichom, záložným vlastníkom panstva Devín a jeho poddanými (vrátane obyvateľov zemepanského mesta Rača) z rokov 1616-1617. Vďaka nim je možné rekonštruovať miestne právne zvyklosti uplatňované v zemepanskom meste Rača, urbárske povinnosti, ako i datovanie, vývoj a rozsah samotných privilégií mesta Rača.

Zásadný v rámci môjho výskumu je aj Archív mesta Bratislavy, kde sa medzi spismi obcí pripojených k Bratislave a úradnými knihami nachádza *Bergbuch des Marckte Ratzersdorf*. Táto úradná kniha, ktorá pozostáva zo zbierky listín, sekundárne v 19. storočí zviazaných do knižnej väzby, obsahuje viac ako 290 strán zapísaného textu, ktorý sa primárne týka račianskych vinogradov počnúc rokom 1602 až po 1664. Sú v nej zaznamenané rozličné kúpno-predajné zmluvy, odhady hodnoty vinogradov, dedičské zmluvy, dokonca spory o plnenie posledných vôlí a iných majetkových nezrovnalostí. Ide o pramennú zbierku, ktorá je neprerušená, zdá sa, že každý majetkový transfer týkajúci sa niektorého z račianskych vinogradov z rokov 1602-1664 je v nej zvečnený. Ako pripomína M. Franko (2015, s. 193-194), takéto viničné knihy, niekedy nazývané aj viničné protokoly, sú knihami (zápisnicami) viničných majstrov, ktoré nesú dobové názvy ako *Berg Prothocoll* či *Bergamts Buch* a pod. Tieto knihy obsahujú predovšetkým zápisy o priebehu úradného konania v oblasti administratívnej, súdnej alebo hospodárskej a vznikli pre zvečnenie príslušného aktu. V malokarpatskej oblasti sa pravidelne objavujú od druhej polovice 16. storočia, čo súvisí s rozvojom administratívy ako i samotného vinohradníctva v malokarpatských mestách.

Ako doplnujúce pramene mi slúžia rozličné pramene korešpondenčnej povahy, portálne súpisy, písomnosti bratislavskej evanjelickej cirkvi a pod., ktoré sú k zemepanskému mestu Rača v sledovanom období však len torzovité. Samostatnú kapitolu tvoria pramene z proveniencie panských úradníkov panstva Devín i majiteľov panstva Devín (napr. veľmi podrobný urbár z roku 1614), ktoré sú uložené v Slovenskom národnom archíve, ďalej v Niederösterreichisches Landesarchiv a tiež v Magyar Nemzeti Levéltár.

Najkompaktnejšie a najkomplexnejšie pramene, ktoré mám k dnešnému dňu k dispozícii sú pramene z proveniencie dvoch dobových inštitúcií: Bratislavská Kapitula a mestská rada zemepanského mesta Rača. Pramene z oboch inštitúcií majú spoločné to, že sa spravidla týkajú určitého majetkového transferu (započítavam sem aj záložné zmluvy a kvitancie), či už formou dohody zúčastnených strán, alebo formou rozhodnutia príslušnej súdnej inštancie. Ide o pramene primárne majetkovo-právnej povahy, na ich pozadí je však možné pozorovať výrazne širší okruh problémov.

Aktuálne ciele výskumu

Vzhľadom na rozsah a charakter zachovaných archívnych prameňov vo vzťahu k zemepanskému mestu Rača v sledovanom období mám vytýčené dva hlavné ciele môjho výskumu:

1. Zrekonštruovať spôsob fungovania mestskej rady zemepanského mesta Rača, zodpovedať otázku, aké boli kompetencie jednotlivých členov mestskej rady, z akých výkonných zložiek pozostával úradnícky aparát mestskej rady zemepanského mesta Rača a ako boli rozdelené kompetencie medzi členmi račianskej mestskej rady a úradníkmi panstva Devín.
2. Na základe rozhodnutí mestskej rady zrekonštruovať miestne právne zvyklosti uplatňované v zemepanskom meste Rača, zodpovedať otázku novej filiacie a následnej implementácie zvykového mestského práva do zemepanského mesta Rača ako i rozsah samotných privilégií zemepanského mesta Rača.

Príklady dedičsko-právnych vzťahov

Tri príklady dedičsko-právnych vzťahov z roku 1607, ktoré som avizoval v nadpise tohto príspevku, sú zaznamenané v spomínanej úradnej knihe *Bergbuch des Marckte Ratzersdorf*. Táto úradná kniha, ktorá pozostáva zo zbierky listín, sekundárne zviazaných do knižnej väzby, obsahuje rozličné kúpno-predajné zmluvy, odhady hodnoty vinohradov, dedičské zmluvy, dokonca spory o plnenie posledných vôlí a iných majetkových nezrovnalostí týkajúcich sa račianskych vinohradov z rokov 1602-1664. Úradná kniha *Bergbuch des Marckte Ratzersdorf* obsahuje niekoľko desiatok tzv. dielčích prameňov závetného práva. Ako dielčie ich označujeme preto, že rovnako, ako bežné závety obsahujú dispozície, ktorými testátor vyjadruje svoju vôľu a upravuje pomery po svojej smrti, avšak preukázateľne ide o len partikulárne odkazy a nie o distribúciu celého testátorovho majetku. Vieme to podľa toho, že pramene závetného práva obsiahnuté v úradnej knihe *Bergbuch des Marckte Ratzersdorf* sa týkajú len jednotlivých vinohradov ležiacich v račianskom chotári.

V súvislosti s mestským právom sa používal pojem „*nach gemainer stat prauch*“, pričom mestá ako také boli ich obyvateľmi vnímané ako istý druh hospodárskeho, právneho a sociálneho spoločenstva (*gemain*), ktorého záujmy boli totožné s ich vlastnými individuálnymi záujmami.

Mestá si starostlivo strážili svoje suverénne postavenie, dbali na to, aby boli ich výsadné listiny konfirmované a uplatňované, aby svoju identitu vyjadrovali vonkajšími znakmi a aby svoje záujmy zastupovali prostredníctvom príslušných úradníkov. Odkaz na spoločný právny poriadok a používanie spoločnej úradnej knihy boli okrem každodennej praxe dôležitým prvkom identity miest (K. Szende, 2004, s. 242).

Nasledovné zápisy v úradnej knihe zemepanského mesta Rača vnikli „*v prítomnosti ctihodných pánov, menovite váženého richtára Thobiasa Meinczena, prisažného Carola Straubena, viničných majstrov Andrea Pelczempockha a Simona Ciprusiho a mestského pisára Leonharda Maira*“. Zápis je datovaný dňom 6. augusta 1607. Spomenutí viniční majstri – išlo o mestských úradníkov, ktorí okrem riešenia sporov boli zodpovední za profesionálnu organizáciu práce vo viničiach, pričom často bývali i členmi vonkajšej mestskej rady (A. Tózsá-Rigó, 2012, s. 583). V úvode zápisu sa predstaví samotný testátor Wolfgang Shuman, ktorý bol bratislavským mešťanom. Vo vtedajšom hlavnom meste Uhorského kráľovstva jeho predkovia vlastnili dom na mieste dnešného Kutscherfeldovho paláca na rohu Sedlárskej ulice Hlavného námestia (F. Federmayer, 2003, s. 148). Testátor Wolfgang Shuman v úvode predstavuje genézu vlastníckych pomerov dvoch viníc v račianskom chotári „*jednu v záhone Roßenweingart a druhú v záhone Solschneider*“. Tieto vinice pôvodne vlastnila vdova Anna Maispßen, rodená Pfisster, po ktorej mali „*uznatel'ný dedičský nárok*“ jej dve netere. Jednou neterou bola Margaretha Sparmanß, rodená Pfisster (ktorú zastupoval Hanns Sparmann zo Šoprone) a druhou neterou bola Marusha Shuman rodená Pfisster, teda manželka samotného testátora Wolfganga Shumana. Testátorom boli spomínané vinice vykúpené „*mit Consens vnd verwilligung*“, teda so súhlasom a splnomocnením od neterí Anny Maispßen, ktoré mali „*uznatel'ný dedičský nárok*“.

Bývalo celkom bežnou praxou, že časť vinice nevlastnili mešťania z daného mesta, ale ich majiteľmi boli *extranei*, teda cudzinci (A. Tózsá-Rigó, 2012, s. 583), čo bol pochopiteľne i prípad Wolfganga Shumana. Pramene závetného práva často dovoľujú čiastočne rekonštruovať rodinný život a príbuzenské pomery (zvyčajne v línii *recta* priamych potomkov či *colateralis* najbližších súrodencov a ich potomkov). Pozornosť vzbudzuje, prečo mali na vinice Anny Maispßen, rod. Pfisster uznatel'ný dedičský nárok jej dve netere Margaretha Sparmanß a Marusha Shuman. Ich teta možno jednoducho nemala deti. Určité vysvetlenie

k tejto dedičskej postupnosti však poskytuje aj K. Szende (2004, s. 105), keď poznamenáva, že boční príbuzní: bratia, sestry, bratrance, švagrovia a švagríné sa v závetoch spomínajú oveľa častejšie ako rodičia alebo vnúčatá: uvádza ich takmer každý druhý závetca. Táto frekvencia však nesúvisela so spolužitím, alebo možnými rozšírenými rodinnými väzbami, ale s dedičskými zvyklosťami, keďže títo príbuzní boli úzko začlenení do dedičského systému a mali osobitné práva na majetok predkov. Dedičské zvyklosti v Bratislave výslovne stanovovali zohľadnenie vedľajších príbuzných. K. Szende dokumentuje príklad bratislavského mestského funkcionára Jorga Wellera, ktorý napísal, že *„deti mojej sestry alebo iní blízki príbuzní, ktorí by podľa mestského práva mali byť uvedení v záвете“* a tým pádom by mali dostať podiel na majetku. Ide však o prípad z 15. storočia a to, či sa takéto zvyklosti štandardne objavovali v Bratislave a jej okolí aj v 17. storočí k dnešnému dňu stále nie je celkom zodpovedané.

V úradnej knihe *Bergbuch des Marckte Ratzersdorf* pokračuje pod tým istým dátumom 6. augusta 1607 ďalší zápis. Wolfgang Shuman opäť pripomína genézu vlastníckych pomerov dvoch viníc v račianskom chotári jednu v záhone Roßenweingart a druhú v záhone Solschnaider, keď uvádza že *„obidva menované vinohrady a dedičstvo (ako je známe) vyplývajú z príbuzenstva mojej milovanej manželky a kvôli tomuto ich pôvodu by som na ne nemal mať žiadny právny nárok“*. Wolfgang Shuman ďalej pokračuje určitým vyznaním lásky spojeným s odkázaním majetku svojej manželke Marushi Shuman, rod. Pflister *„tak som si to vzal k srdcu a takej oddanej a milovanej manželke Marushi ako ona, pričom čas v stabilnom manželstve, po dnes deň (vo všetkej počestnosti) ma presvedčil a poučil, a to ma primälo k tomu, aby som jej dobrovoľne a nenútene, zatiaľ kým na to mám právo a dostatok síl, celú vinicu v záhone Roßenwaingarten odovzdal a prepísal ako jej vlastný majetok bez akýchkoľvek obmedzení a námietok (...), aby v budúcnosti po mojej smrti s vinicou mohla nakladať podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia. Toto všetko čestne a bez obáv.“*

Manželky aj manželia vo svojich závetných dispozíciách často uvádzali aj formuláciu *„treulich miteinander gearbeitet haben“*, teda že verne spolupracovali, aby sa rodina uživila a nahromadila majetok ,avšak podobne ako v prípade vyznania Wolfganga Shumana, často išlo len o písarovu ustálenú jazykovú formuláciu. Pozornosť vzbudzuje, že

Wolfgang Shuman vo svojej poslednej vôli milovanej manželke odkazuje len jednu z dvoch menovaných viníc, pozrime sa však na tretí príklad dedičsko-právnych vzťahov, ktorým bude posledná vôľa samotnej manželky Wolfganga Shumana.

„Preto ja, Marusha Shuman, rod. Pfsister, odovzdávam a prepisujem môjmu drahému manželovi Wolfgangovi Summanovi slobodne a dobrovoľne podľa všetkých bodov a klauzúl druhú vinicu v záhone Solschneider, aby tiež v budúcnosti, aj po mojej smrti s ňou mohol nakladať ako so svojou vlastnou. V prípade, že ma pán Boh podľa svojej otcovskej vôle odvedie z tohto sveta skôr, ako môjho milovaného manžela, nemá na neho byť zabudnuté, ale má s ním byť čo najlepšie zaobchádzané. Pretože s týmto dobrovoľným odovzdaním a prepísaním majetku, ktoré bolo sľúbené ústne i podaním rúk súhlasia obidve strany, k ešte väčšiemu potvrdeniu a svedectvu na želanie oboch strán sme toto odovzдание nechali zapísať v zápisnici našej mestskej úradnej knihy.“

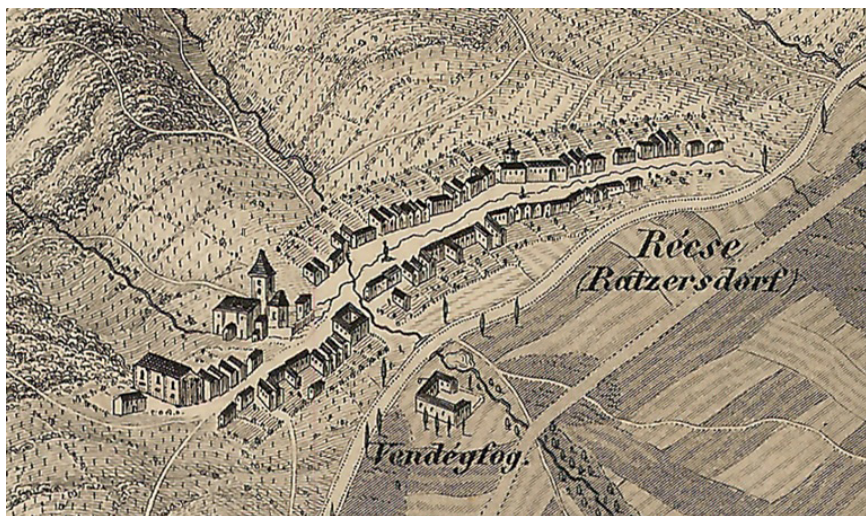
Podľa všetkého teda ide o dohodu, ktorá pojednáva o vzájomnom obdarovaní pre prípad smrti. Manželia Wolfgang Shuman a Marusha Shuman, rod. Pfsister nadobudli kúpou od Marushininej tety dva vinohrady v Rači, ktoré si ako manželia rozdelili jednu k jednej a pred členmi račianskej mestskej rady uzatvorili dohodu o vzájomnom darovaní pre prípad smrti (teda ak umrie manžel, jeho vinohrad prípadne manželke, ak umrie manželka, jej vinohrad prípadne manželovi). Či mali Wolfgang Shuman a Marusha Shuman v čase spisovania tejto dohody žijúce deti nevedno. K. Szende (2004, s. 103) však pripomína, že počet manželov, ktorí spisovali závety, ale nemali žiadne žijúce deti, bol ešte v 15 storočí závratne vysoký: 45 %, pričom ani zvyšné percento manželov spisujúcich závety neoplývalo výraznejším potomstvom. Väčšina bratislavských párov mala v čase smrti jedného z manželov len 1 – 2 žijúce deti, vyššie počty detí, ak sa vôbec vyskytli, boli zvyčajne výsledkom opätovných sobášov. Dôvodom častejších testamentárnych dispozícií bezdetných osôb bola skutočnosť, že v prípade neexistencie priamych potomkov bolo dôležitejšie vopred vyriešiť osud majetku, zatiaľ čo v prípade žijúcich detí poskytovalo istotu poradie zákonného dedenia.

Záver

V nadväznosti na aktuálne ciele mojej dizertačnej práce sa z uvedených zápisov zo dňa 6. augusta 1607 podarilo zistiť niekoľko čiastkových informácií. Hoc prvý známy račiansky richtár sa spomína už v roku 1358 (K. Krajčovičová, 1989, s. 27), písomne doložená existencia dvoch viničných majstrov a mestského pisára v tomto prameni z roku 1607 predstavuje určitý historiografický prínos. Podľa všetkého ide o prvú písomnú zmienku o viničných majstroch v Rači. Predmetný zápis dokumentuje, že jednou z ich kompetencií bolo overovanie závetných dispozícií a tiež dohľad nad správnosťou ich vyhotovenia. Aj keď bola Rača zemepanským mestom, žiadny panský úradník (podobne ako v mnohých iných zemepanských mestách) pri tomto administratívnom úkone prítomný nebol.

V nadväznosti na možné račianske dedičské zvyklosti zo 17. storočia som poukázal na určité náznaky, že aj v Rači sa dodržiavali dedičské zvyklosti z Bratislavy o zohľadnení vedľajších príbuzných vo svojich závetných dispozíciách. Pre potvrdenie tejto hypotézy je však potrebné zodpovedať niekoľko ďalších otázok. V prvom rade je na mieste spomínaný biografický prístup, ktorý odkryje, či teta spomínanej Marushi Pfister mala v čase spisovania predkladanej závetnej dispozície nejakých žijúcich potomkov. Táto informácia môže zodpovedať otázku, či sa v Bratislave ešte aj v 17. storočí dodržiavali dedičské zvyklosti z 15. storočia, ktoré spomína K. Szende. Ďalej vo vzťahu k Wolfgangovi Schumanovi a jeho manželke Marushi Pfister, ktorí boli bratislavskými mešťanmi, je nutné preveriť, či sa v Bratislave zachovalo celé znenie ich závetnej dispozície a ak áno, nakoľko korešponduje s jeho račianskou verziou. Ďalšou otázkou je otázka možnej filiacie, teda či sa podľa bratislavských dedičských zvyklostí riadili aj samotní račianski mešťania (teda ak vylúčime, že spomenutí manželia mali dvojaké mešťanstvo). Aj keď som v príspevku predstavil len malú archívnu sondu, predkladaný príspevok vo vzťahu k cieľom mojej dizertačnej práce prináša určité čiastkové odpovede. Príspevok zároveň načrtáva aj otázky ďalšie, tie budú v budúcnosti zodpovedané podrobným archívnym výskumom v rámci bádania k mojej dizertačnej práci.

Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-20- 0333 Prekračovanie hraníc. Fenomén mobility v dejinách Slovenska.

Príloha č. 1 - Pohľad na vinohradnícke mesto Rača na svahu Malých Karpát, budova s vežou (vľavo) - r. k. kostol sv. Filipa a Jakuba,

Príloha č. 2 - Zakreslené vinohrady mesta Rača, súbor tmavo-červených budov v strede - Kollonicsova kúria,

Príloha č. 3 - prvá strana knihy vinogradov zemepanského mesta Rača.

Použitá literatúra a pramene

Archív Mesta Bratislavy, Pripojené obce, Úradné knihy, Bergbuch des Marckte Ratzersdorf, zápisy zo dňa 6. Augusta 1607 a zo dňa 8. mája 1608.

Adamkovič, A. (2001). Doľany pri Častej. 335 s.

Domenová, M. (2004). Prešov v zrkadle testamentov. Príspevok k dejinám každodennosti v rokoch 1527-1547 In Historica Carpatica, 2004, roč. 35, s. 31-41. a

Domenová, M. (2007). Dedičské právo a stredoveké testamety prešovských mešťanov. Sonda k uplatneniu dedičského práva v praxi na základe analýzy testamentov a dobových právnych zbierok do roku 1526. In Acta historica Neosoliensia, 2007, roč. 10, s. 85-107.

Duchoň, M. (2005). „Maličký statek, který mi Pan Buh propustil“. Dom a domácnosť malokarpatských mešťanov v 17. storočí vo svetle testamentov

a pozostalostných inventárov. In *Historické rozhľady*. Trnava: Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, 2005, roč. 2, s. 51-78.

Duchoň, M. (2005). Testamenty modranských a svätajurských mešťanov ako prameň k dejinám každodenného života v ranom novoveku. In *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*. Bratislava, 2005, s. 242-255.

Dubovský, J. Pospeschová, P. Turcsány, J. (2002). *Dol'any*. 209 s.

Dülmen, R. (1999). *Kultura a každodenný život v ranom novoveku: (16.-18. stoloetí)*. Praha: Argo. 338 s.

Federmayer, F. (2003). *Rody starého Prešporka: genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava: Monada.

Franko, M. (2015). Najstaršia pezinská viničná kniha Bergbuch z rokov 1589-1713 In *Prudentissimae dominae nobis honorandae*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2015, s. 193-201.

Horváth, J. (2022). The Last Four Decades of Research on Wills in Hungary. In *Acta Ethnographica Hungarica*, roč. 67, 2022, č. 1.

Hrubá, M. (2006). Možnosti (a limity) studia mešťanských testamentu. In JÍŠOVÁ, Kateřina. DOLEŽALOVÁ, Eva (eds.). *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití*. Praha: Scriptorium, 2006.

Kónyová, A.; KÓNYA, P. eds. (2020). *Zemepanské mestá a mestečká v priebehu stáročí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 2020. 337 s.

Krajčovičová, K. (1989). Vývoj do roku 1945. In PODOLÁK, Ján. (ed.) *Rača. Vlastivedná monografia*. Bratislava: Obzor pre MNV v Bratislave Rači, 1989. s. 24 – 50.

Lengyelová, T. (1999). Hospodárske pomery v zemepanských mestách na Slovensku v 16. - 17. storočí. In *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 3, s. 404-419. a

Lengyelová, T. (2001). Právne postavenie zemepanských miest v 16.-17. storočí. In *Rozpravy k slovenským dejinám*. Bratislava: Slovak Academic Press - Historický ústav SAV, 2001, s. 167-185.

Luby, Š. (2002). Dejiny súkromného práva na Slovensku. Bratislava: Iura Edition. 2002.

Nodl, Martin.(2006). Středověký testament jako abnormalita. In Jíšová, K.; Doležalová, E. (eds.). Pozdně středověké testamentsy v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití. Praha: Scriptorium, 2006.

Rábik, V. (2006). K vývoju Dolian a ich symbolov. Neznáma erbová listina z roku 1582. In Genealogicko-heraldický hlas. 2006, 16, č. 1, s. 18-25.

Rábik, V. (2009). Városok és mezővárosok kiváltságai a pecsétviasz használatával kapcsolatban a mai Szlovákia területén. In Turul. A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. Budapest. 2009, 82, č. 3, s. 70-74.

Szende, K. (2004). Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

Šimůnek, R. (2006). Český šlechtický testament pozdního středověku – reálné badatelské téma? (Prologomena k výzkumnému záměru) In Jíšová, K.; Doležalová, Eva (eds.). Pozdně středověké testamentsy v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití. Praha: Scriptorium, 2006. s. 106.

Švecová, A. (2013). Najstaršia úprava dedičského práva na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy do konca 16. storočia. In Historický časopis, 2013, roč. 61, č. 1, s. 27-44.

Švecová, A. (2014). Trnavské meštianske závety (1700-1871). Zväzok 1. Trnava; Bratislava: Typi Universitatis Tyrnaviensis - Veda vyd. SAV. 718 s.

Tandlich, T. (2013). Mestečká na území Bratislavskej, Nitrianskej a Tekovskej stolice. Vybrané sídla s právnym postavením zemepanského mestečka (oppida) v rokoch 1526-1720. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa. 120 s.

Tózsza-Rigó, A. (2012). Víno a vinohrady v testamentoch bratislavských mešťanov zo 16. storočia. In Historický časopis, 2012, roč. 60, č. 4.

AMPHORA PRODUCTION AND TRADE IN CILICIA IN LATE ANTIQUE PERIOD

PRODUKCIA A OBCHOD S AMFORAMI V KILÍKII V NESKOROANTICKOM OBDOBÍ

Hikmet KILINÇOĞLU

Katedra Klasickej Archeológie, Filozofická Fakulta, hikmet.kilincoglu@tvu.sk

Abstract: During the Roman era, the borders of Cilicia were marked by Rhosus and the river Pyramus (today's Ceyhan) to the east, river Melas to the west, the Mediterranean Sea to the south, and the southern part of the Taurus Mountains to the north. The territory came under Roman administration in 67 BC when Pompey was granted extensive powers based on the Lex Gabinia. The production and trade of amphoras, which had been developing in this area since the Bronze Age, reached their peak in the late antique period. In Cilicia, kilns for amphora production were identified in settlements such as Anemurium, Antiocheia ad Cragum, Syedra, Bıçkıcı, Delice Çay, Elaiussa Sebaste, Soli Pompeipolis, Korykos, Tarsus, Kazanlı Aegeai, and Karataş. Amphoras of types Agora M 239, LR 1, Zemer 40, and Zemer 41, produced in these locations, were exported throughout the Mediterranean region, especially to Cilicia and the Levant. In Cilicia, alongside amphora production, there was also an increase in the production of olive oil and wine. These goods were distributed to all Roman provinces, thereby developing trade relationships between them.

Key words: Amphoras, Kilns, Cilicia, Late Antique Period, Trade

Abstrakt: V dobe rímskej oblasti Kilíkie ohraničovalo mesto Rhosus a rieka Pyramus (dnešná Ceyhan) na východe, rieka Melas na západe, Stredozemné more na juhu a južné svahy pohoria Taurus na severe. Územie sa dostalo pod rímsku správu v roku 67 pred Kr., keď Pompeius získal rozsiahle právomoci na základe zákona Lex Gabinia. Výroba amfor, ktorá je v tejto oblasti doložená už od doby bronzovej, dosiahli vrchol v neskorej antike. V Kilíkii sa našli pece na výrobu amfor v lokalitách Anemurium, Antiocheia ad Cragum, Syedra, Bıçkıcı, Delice Çay, Elaiussa Sebaste, Soli Pompeipolis, Korykos, Tarsus, Kazanlı Aegeai a Karataş. Amfory typu Agora M 239, LR 1, Zemer 40 a Zemer 41, ktoré sa tu vyrábali, sa vyvážali po celom Stredomorí, najmä do Kilíkie a Levanty. Okrem výroby amfor tu vzrástla aj produkcia olivového oleja a vína, ktoré sa následne vyvážali do všetkých rímskych provincií, čo významne prispelo k rozvoju obchodných vzťahov medzi jednotlivými regiónmi.

Kľúčové slová: Amfora, pec, Kilikia, neskoroantické obdobie, obchod

1. Introduction

This study focuses on the commercial amphorae produced in Cilicia during the Late Antique Period. The primary goal is to identify the production locations of these amphorae and trace their export routes both by sea and by land. By doing so, the study aims to uncover the commercial relationships and trading paths among the Roman provinces during this era, providing insights into the region's economic and cultural exchanges.

2. Theoretical Essentials of the Research

The research revolves around identifying the origins of Cilician amphorae and understanding the regional economy influenced by these amphorae and their production sites. By examining the distribution patterns of these specific amphorae, the study also aims to shed light on the commercial dynamics of the area. This investigation relies on scholarly work from both Turkish and international academics who have researched in Cilicia Thrakeia and Cilicia Pedias. These publications have offered a theoretical framework for the study, yielding data on the production timelines and development typologies of the region-specific amphorae. In this context, data on the time periods in which the amphoras specific to the region were produced were obtained. Within the scope of these studies, the development typologies of amphoras were defined. It was determined that agricultural production developed in the region in parallel with the production of these amphorae. In this context, information was obtained such as the trade through amphorae, the organization of production in the city and the urbanism of the cities due to trade and production.

3. Aims of the Research

Before conducting the research, the initial step was to identify the production sites of amphorae in the Cilicia region. The study aimed to uncover whether there were agricultural production areas alongside these amphora manufacturing sites, based on the goods exported in these containers. Another aim was to find similar amphorae examples, particularly those used in maritime trade, in order to understand the commercial networks these amphorae were part. Through the study of these similarities, the research has attempted to map out the distribution areas of the amphorae. The ultimate goal was to clarify the role of Cilicia-

produced amphorae in the Mediterranean's commercial landscape, highlighting their significance in regional trade and economic interactions. Through the study of these similarities, the research has attempted to map out the distribution areas of the amphorae.

4. Cilicia in Ancient Period

Although the data on when the expression Cilician Region was first used is not clear, Egyptian sources indicate that it was called *Kedi* or *Kode* in the 12th century BC.¹ In Assyrian sources, Rough Cilicia was named "*Hilakku*" and lowland Cilicia was named "Que" in the 8th century BC.² According to Herodotus, the region was also called "*Hypachoea*" for a while. Cilix, the son of the Phoenician Agenor, came to the region and settled. Later, the region began to be called Cilicia.³ The Cilicia Region remained under control of Hittite, Assyrian, Persian, Greek and Roman Empire during this period.⁴ The geographical borders of the Cilicia Region varied until the Roman Imperial Period.⁵ According to its geological structure in the Ancient Period, it was divided into two: Cilicia Thrakeia (Tracheia and Aspera or Tracheiotis) and Cilicia Pedias (Pedias and Campestris).⁶ These two regions are separated from each other by the Lamas (Limonlu) Stream.⁷ The region called Mountainous Cilicia extends from Koraksion (Alanya) to Soli Pompeipolis (Viranşehir). The region called Lowland Cilicia extends from Soli Pompeipolis (Viranşehir) to Alexandria kat Isson (Iskenderun).⁸ The general borders of the Cilicia Region during the Roman Period were the area from Cape Rhusus (Khidr) in the east to Pyramus (Ceyhan River) by the Gulf of Issus, the Melas River in the west, the Mediterranean Sea in the south, and the southern slopes of the Bolkar Mountains in the north.⁹ Pompey, who was appointed in 67 BC., brought the entire region under Roman rule by the Roman

¹ Koçak-Yaldir, 2002: 4.

² Tekocak, 2006: 4.

³ Herodot, 1983, VII, 91

⁴ Koçak-Yaldir, 2002: 4.

⁵ Tekocak, 2006: 4.

⁶ Strabon, 2000: 251 XIV. 5

⁷ Tekocak, 2006: 4-5.

⁸ Koçak-Yaldir, 2002: 4.

⁹ Tekocak, 2006: 4.

Senate with the “Lex Gabina Law”. After this, the region came under the control of Rome. It remained under Eastern Roman Empire until the Arab conquests in the 7th century AD.¹⁰

5. The Use of Commercial Amphoras in Ancient Times and the Products They Carried

Amphoras appear as concrete data of commercial life, mobility and economy in the Ancient Period.¹¹ Commercial amphorae found in hundreds of different forms during excavations in ancient cities, shipwrecks and research in ancient ports show the commercial and cultural relations in the Aegean, Mediterranean and Black Sea.¹² Olive oil, wine and fish oils were generally transported in commercial amphorae. Since these products were an important part of daily life in the Roman world, their place in both production and trade increased.¹³ In addition to these products, lamp oil, lard, butter, gum oil, milk, cheese, beer, vinegar, honey, rosin,¹⁴ terebinth resin, amber beads,¹⁵ glass beads, turpentine resin, dried fruits, grains, legumes, hazelnuts, almonds, walnuts, sesame, bitter almond,¹⁶ dried nuts,¹⁷ pine nuts, terebinth nuts, pomegranate, fig, wheat, barley, coriander, black cumin, sumac, capers,¹⁸ olives,¹⁹ meat, fish sauce,²⁰ fish in fish (kipper),²¹ pickled fish, dried fish and smoked bird. Products such as poultry, ointment, eye paint, Arabic glue and various scents,²² myrrh (a type of incense), various spices, various scents,²³ liquid pitch were also transported.²⁴ With the restructured economic system in the Byzantine

¹⁰ Tekocak, 2006: 10-13.

¹¹ Bilir, 2014: 91; Bezdán, 2023: 34.

¹² Öñiz, 2016: 3.

¹³ Peacock and Williams, 1986: 31.

¹⁴ Öñiz, 2016: 10.

¹⁵ Pulak, 1991: 295.

¹⁶ Öñiz, 2016: 10.

¹⁷ Keser, 2019: 24.

¹⁸ Pulak, 1994: 220-221.

¹⁹ Keser, 2019: 24.

²⁰ Kılınçođlu, 2019: 60.

²¹ Keser, 2019: 24.

²² Öñiz, 2016: 10.

²³ Grace, 1979: 6-7.

²⁴ Düñdar, 2012: 15.

Period, trade was intensely carried out through commercial amphorae in Africa, Egypt, Cyprus, Cilicia and Syria-Palestine regions.²⁵

6. Amphora Production Centers in Cilicia in Late Antiquity

In the Cilicia Province, amphora production develops in parallel with agricultural production. Especially in the Late Antique Period, in parallel with the development of trade, amphora production areas were built in different settlements. **(Fig. 1)** The production of amphorae is triggered by four basic factors. First of all, in order to plant agricultural products such as olives and grapes in the regions, agricultural lands and the production of products in these areas are required.²⁶ Secondly, since olive oil and wine mostly transported with commercial amphoras, the production areas of commercial amphoras had to be close to the places where olive oil and wine were produced. Thirdly, suitable clay deposits had to be found in the region for the production of quality amphorae.²⁷ Fourthly, a port area was required to market the amphorae produced in the kilns. Especially for the Cilicia Province, the construction of these four basic amphora kilns played a decisive role.²⁸

Syedra: The kiln area is located on a dune at the mouth of Yeşilöz Stream. The south side of the kiln area is located on the banks of the river, while the north side looks towards the coastal road. The remains of the furnace area are spread over a wide area. The investigated area is 67 meters north-south and 43 meters east-west. The foundation ruins of the stone-built structure were unearthed. Amorphous pieces of ceramics, bricks, bench weights and a coin were found in the building. Roman emperor II. Based on the coins dated to the Maximinus Daia (305-310 AD) period, it shows that this area was a large ceramic production complex and was active. Additionally, kiln linings or linings, high-temperature kiln-fired, deformed and glazed ceramic pieces were also recovered. **(Fig. 2)** These data show that the ceramic production center was active in the Late Roman Period. Among the vessels produced are kardapos, cooking vessels with everted rims, Pamphylia amphora and handle fragments from Agora M 239 amphora.²⁹

²⁵ Kızıllarslanoğlu, 2016: 51-52.

²⁶ Öniz, 2016: 26.

²⁷ Doğer, 1991: 65-67.

²⁸ Öniz, 2016: 26.

²⁹ Autret and Rauh, 2010: 112-113.

Delice Stream: An amphora kiln was discovered by Nicholas Rauh near Delice Stream, which is about 2 km north of Bıçkıcı Stream in the west of Cilicia Thrakeia.³⁰ Gate pillars and wall ruins were identified in an area behind a dune area close to the seashore. In 1997, a clay pit was discovered by local farmers in an area behind these ruins. Cilician Type 1, Cilician Type 4 and LR 1 amphoras were identified from this area.³¹

Bıçkıcı: The place named Bıçkıcı is located at the mouth of the Bıçkıcı River. The ruins of the bakery are bordered by a tower from the Roman Period in the south and irregularly shaped agricultural fields bordered by the river in the north. The river, tower and oven extend towards a mountain called Karadağı, where there is also a karst cave. **(Fig. 3)** There are clay deposits and a potable water area in this cave. An ancient settlement has been identified at the top of the mountain and there is also a structure called Bıçkıcı Monastery. There is a stone terrace behind the tower ruins, which served as a retaining wall. During the studies carried out in the area covering an area of 72 meters in East-West extension and 73 meters in North-South extension, many ceramic remains were found in the agricultural areas right in front of the tower. A large amount of amorphous pieces baked at high temperatures and a large lump of baked lining were recovered from the region. Additionally, handles belonging to Zemer 41 amphorae were also recovered. In addition, rectangular clay tablets used to package ceramic materials in ancient kilns were also unearthed. It has been determined that kardapos and amphoras were produced in this area. These amphorae include the Zemer 41 amphora, a Koan-style amphora, and a handle fragment.³²

Antiocheia Ad Cragum: The ruins of the Antiocheia Ad Caragum Kiln Site are located in a stream bed that was small in ancient times and is dry today. This area, located next to a school in Güney Village, is located 140 meters northwest of a temple from the Roman Period. **(Fig. 4)** In this area with an altitude of 315 meters, a structure made of cut stone blocks was found on a slight elevation. The large amount of amorphous amphora found

³⁰ Öviz, 2016: 34. Rauh, 1999: 341.

³¹ Autret, 2012: 254.

³² Autret and Rauh, 2010: 113-114.

and the density of kardopos and Zemer 41 amphora fragments found with these amorphous materials indicate that this area was used as a furnace.³³ **(Fig. 5)** Two ceramic kilns, one large and one small, were unearthed on the southeast side of the frigidarium of the large bath in the city. **(Fig. 6)** More than 500 amphora bottoms, amphora mouths, body parts and amorphous productions were unearthed from the side of the kiln area.³⁴

Anemurium: Evidence of local ceramic production was found during the excavations carried out in the city between 1971 and 2000 under the direction of J. Russell. However, the first study on amphora production was made by C. Williams and he mentions the amphora furnace in the city. The kiln area is in the form of a mound to the east of the highway towards the end of the city. It was determined that the amphora fragments and production waste recovered from the kiln area homogeneously belonged to LR1 amphorae. In addition, magnetometric studies conducted in 1985 in the city revealed data indicating that there was more than one kiln area.³⁵ In addition, which excavations in the north of the city. by J. Russell. He identified clay deposits, ceramic amorphous items and ceramic kilns dating back to dates back to between 6.th and 7.th Century AD. The large bath structure, which was damaged in the earthquake that occurred in 560 AD., was later converted into 3 different ceramic workshops, and the small bath structure was converted into 1 ceramic workshop. Again, ceramic pieces were found in a dense and homogeneous manner within the small bath structure, and this area was defined as bothros.³⁶ **(Fig. 7)**

Elaiussa Sebaste: 6 amphora kilns were unearthed during archaeological excavations carried out in the city since 1995. In 2005 and 2006, a cistern was unearthed in the residential and workshop area of the ancient southern harbour. From this area, along with two amphora kilns, 79 intact LR1 amphorae, a large amount of amphora fragments and 47 coins dating back to the 7th century AD were unearthed. The area between the Agora and the temple terrace was observed that it was renovated in the 3rd century

³³ Autret and Rauh, 2010: 111-112.

³⁴ Keser, 2019: 93.

³⁵ Williams, 1989: 34.

³⁶ Keser, 2019: 91-92.

AD. An olive oil workshop, bothros and an amphora kiln in poor condition were found in the area. According to the ceramics unearthed from the area, the building dates back to between 3. th century and 5. th century AD. Another ceramic kiln was also unearthed around the southern bath.³⁷ (**Fig. 8-9**) In general, it is understood that amphora production was continuous in the city during the Roman, Late Roman and Byzantine Periods. In this context, it has been confirmed that Agora M54, Pompei 5, Dressel 2-4 and LR1 amphorae were produced in the city.³⁸

Korykos: No amphora kiln has yet been identified during the surface research conducted in Korykos, one of the ancient cities in the Cilicia Pedias Region. However, it is known that olive oil and wine are produced extensively in the city. In the surface research conducted in the city, LR1B amphora sample dated to between 6. century and 7. century AD. was unearthed.³⁹ A round-shaped seal with the Greek Korykos (Κωρυκου) ethnicon was found on the neck of this amphora. This seal, known from Yenikapı, dates back to between 6. century and 7. century AD. The location of the city's port indicates its geographical and cultural proximity to the trade routes on the Anatolian coast⁴⁰ and other cities where amphora production is made. Based on these data, it can be said that amphora production was made in the city and this place is thought to be around the Devil's Creek, located near the city.⁴¹

Kazanlı: Kazanlı settlement is located in the Cilicia Pedias, 10 km east of Mersin and 16 km southwest of Tarsus. An amphora dump used as a bothros and an area thought to be an amphora workshop from this settlement were discovered by Prof. Dr. It was discovered by Murat Durukan. In the studies carried out in the settlement, LR 1A and LR 1B amphorae dating back to 5. th century and 6.th century AD were unearthed. Additionally, LR 4 amphorae and various ceramic pieces were recovered from bothros. Based on these data, it is possible to say that amphora was produced in the region and used in trade.⁴²

³⁷ Keser, 2019: 94-95

³⁸ Keser, 2019: 95.

³⁹ Öñiz, 2016: 35.

⁴⁰ Taner, 2022: 34.

⁴¹ Öñiz, 2016: 35.

⁴² Öñiz, 2016: 36.

Soli Pompeipolis: Two kiln used for the production of LR1 amphorae by Empereur and Picon were identified in the city in 1989.⁴³ The ruins of these kilns in the east of the city and an LR 1 amphora bothros, with a height of 5 meters, were found on a small hill about 500 meters west of the port.⁴⁴ (Fig. 10) Later, in 2009, a drilling was carried out 100 meters west of the western breakwater of the city harbour. During the drilling, an amphora kiln, LR 1 amphora fragments and other ceramics dated to the Late Roman Period were unearthed.⁴⁵ An amphora kiln was unearthed on the beach, almost at the seafront. Right next to this place, amphora-dense ceramic pieces were unearthed from an area with a height of 4 meters and a diameter of 12 meters. Based on these ruins, it shows that the area was used as a workshop. In the studies carried out on ceramics, LR1A and LR1B amphorae were frequently encountered. dating back to between 5th century to the 7th century AD. When the clays of the ceramics found together with the amphoras were examined, a homogeneity was detected, which is another evidence of local production.⁴⁶

Tarsus: Three amphora kilns were identified in the Ancient City of Tarsus, located in Lowland Cilicia. One of them is located on the banks of the Berdan (Cyndus) Stream, while the other two are located outside the Ancient City of Tarsus.⁴⁷ Additionally, Empereur and Picon mention that there are very few remains of an amphora workshop outside the city wall near the Cleopatra Gate in Tarsus.⁴⁸ It is thought that Cilician Type 2 and Cilician Type 3 amphorae were produced in these amphora kilns. It is also known that ceramics used for religious and ritual purposes were also produced in this workshop.⁴⁹

Karataş: A kiln where LR 1 amphorae were produced was identified on the right side of the harbour. In addition to LR 1 amphorae, thin-walled ceramics were also unearthed from this area.⁵⁰

⁴³ Autret, 2022: 159.

⁴⁴ Empereur et Picon, 1989: 241.

⁴⁵ Öniz, 2016: 36; Keser, 2019: 96

⁴⁶ Keser, 2019: 96-97.

⁴⁷ Autret, 2012: 254.

⁴⁸ Empereur et Picon, 1989: 241.

⁴⁹ Öniz, 2016: 36.

⁵⁰ Empereur et Picon, 1989: 237.

Aigeai (Yumurtalık/Ayaş): During the surface research carried out in the region by Empereur and Picon in the 1980s, many amphora fragments (LR 1, Cos and Dressel 4) and parts belonging to the amphora kiln were found.⁵¹ **(Fig. 11)** During the research, two amphora kilns were found. The first of this kiln is called “Ayaş Hotel” and the second is called “Domuz Burnu”. It has been determined that subtypes of LR 1 amphorae were produced in these kilns. It was determined that LR1 B type was produced in the “Ayaş Hotel” kiln, and LR1 A and LR1 B types were produced in the “Domuz Burnu” kiln.⁵²

7. Amphorae Production Areas in Cilicia in Late Antiquity

Amphoras are the starting point of important studies on the economy of the Late Roman Period.⁵³ The trade of amphoras was carried out by land or sea in the Late Antique Period. It is understood from the studies that there were uninterrupted trade routes from the Rough Cilicia Region to the south of the Levant Region. Due to the mountainous and rugged structure of Cilicia, maritime trade was the first choice for the trade of amphoras. That’s why many settlements with ports were established on the coasts. Amphora trade from the coastal regions to the inner regions was carried out by road.⁵⁴ The existence of this trade in the regions continued from the Bronze Age to Late Antiquity. After the establishment of Greek colonies in the 8th century BC., competition emerged in the region. Competition has also revealed the need for markets and raw materials. Being able to purchase or exchange products from other countries has led to an increase in production in developing cities over time. Sea trade was preferred due to the long duration and plunder of land trade. This development in maritime trade has also led to the development of the size and technology of ships.⁵⁵ The abundance of cedar trees in the Cilicia Region also led to developments in the production of ships. Over time, wars occurred between states for cedar trees.⁵⁶ In parallel with these developments in maritime trade, the need for military power at sea has emerged to protect

⁵¹ Empereur et Picon, 1989: 237.

⁵² Keser, 2019: 89-90.

⁵³ Mitchell, 2016: 67.

⁵⁴ Soydan, 2023: 18-19.

⁵⁵ Soydan, 2023: 19.

⁵⁶ Akurgal, 2005: 286.

ships.⁵⁷ Many strategically important port settlements were established on the coast to meet the needs of ships during this trade. While ships were unloading their cargo in these ports, new cargo was being loaded. They were safe places for crew and passengers to take shelter in bad weather.⁵⁸ With the help of these ports, commercial activities were opened throughout the Mediterranean geography. The export of amphoras produced in the Cilicia Region and products such as olive oil and wine in the region has enabled this trade activity to intensify. Commercial relations and connections, which reached their peak especially during the Roman Period, facilitated the transportation of amphorae and these products to everywhere. The regulation of trade and prices in the Roman Period was also influenced by the edicts and laws issued by Diocletian. These price lists also include information such as the prices of the amphoras produced and the transportation times to the places they are exported. The prices of the products carried in amphora and pithoi are also stated in this price list. Ceramic production and trade accelerated with the Roman Imperial Period in the western and southern (Cilicia) coasts of Anatolia, the Levant Region and Cyprus. In this direction, many ceramic production workshops and residential areas with ports were established. In parallel with the development of agricultural organization in these settlement areas, olive oil and wine production has increased significantly. Cities and their territories are equipped with the necessary architectural structures for agricultural production, and urbanization are also highly developed in the cities.

BIBLIOGRAPHY

Akurgal, E. (2005). *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak, Ankara.

Autret, C. and Rauh, N. (2010). "Roman Amphora Production in Western Production in Western Rough Cilicia". (Eds. Ümit Aydınoglu ve A. Kaan Şenol) *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Sempozyum Bildirileri (06-08 Kasım 2008)*, KAAM (Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi), 109-122.

⁵⁷ Ünal ve Girginer, 2007: 44-45.

⁵⁸ Soydan, 2023: 22.

Autret, C. (2012). “Cyprus and Cilicia: Amphora Production, Trade and Relations in The Early Roma Era”. (Ed. Artemis Georgiou) *Cyprus An Island Culture: Society and Social Relations from The Bronze Age to The Venation Period*, Oxbow Books, 251-267.

Autret, C. (2022). “LRA 1 Manufactured at Soli-Pompeipolis: Production and Distribution”. (Ed. Anthi Kaldeli) *Amphorae from The Eastern Mediterranean and Beyond: Production and Distribution from The Early to The Late Roman Period*, Studies in Mediterranean Archaeology and Literature, PB 191, Astrom Editions, 159-172.

Bezdan, M. (2023). *Suriye-Fenike Tipi Amphoralar*. Unpublished Phd. Thesis, Ege University, Institute of Social Sciences, Archaeology Department, İzmir.

Bilir, A. (2014). *Roma Dönemi Doğu Akdeniz Deniz Ticaretinde Kıyı Kilikya Bölgesi'nin Yeri ve Önemi*. Unpublished Phd. Thesis, Selçuk University, Institute of Social Sciences, Archaeology Department, Konya.

Dündar, E. (2012). *Patara Kazılarında Ele Geçen (1989-2010 Yılları) Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Ticari Amphoralar ve Amphora Mühürleri*. Unpublished Phd. Thesis, Akdeniz University, Institute Of Social Sciences, Archaeology Department, Antalya.

Doğer, E. (1991). *Antik Çağda Amphoralar*. Sergi Yayınevi, İzmir.

Empereur, J.Y. et Picon, M. (1989). “Les Régions de Production D’amphores Impériales en Méditerranée Orientale”, *Amphores Romaines et Histoire Économique. Dix ans de Recherche. Actes du Colloque de Sienne (22-24 Mai 1986)*, 223-248.

Ferrazzoli, A. F. e Ricci, M. (2010). “Un Centro di Produzione Delle Anfore LR 1: Elaiussa Sebaste in Cilicia. Gli Impianti, Le Anfore” (Eds. Simonetta Menchelli, Sara Santoro, Marinella Pasquinucci and Gabriella Guiducci) *LRCW 3, Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in The Mediterranean: Archaeology and Archaeometry, Comparison between Western and Eastern Mediterranean*, Bar International Series 2185 (II), Vol II, 815-826.

Grace, V. (1979). *Amphoras and The Ancient Wine Trade*. Excavations of The Athenian Agora Picture Book No. 6. American School of Classical Studies at Athens, Princeton.

Heredot (1983). *Heredot Tarihi VII*. (Çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Keser, İ. H. (2019). *Delî Halil Amphoraları Işığında Geç Antik Dönem Akdeniz Amphoraları*. Unpublished Master Thesis, Kocaeli University, Institute of Social Sciences, Archaeology Department, Kocaeli.

Kılınçoğlu, H. (2019). *Tayfur Sökmen Kampüs Kazısı, Roma Dönemi Günlük Kullanım Seramikleri*. Unpublished Master Thesis, Hatay Mustafa Kemal University, Institute of Social Sciences, Archaeology Department, Hatay.

Kızıllarslanoğlu, A. H. (2016). *Antik Çağ'da Elaiussa Sebaste'nin Amphora Üretimi ve Ticari İlişkileri*. Unpublished Phd. Thesis, Atatürk University, Institute of Social Sciences, Archaeology Department, Erzurum.

Koçak-Yaldır, A. (2002). *İçel Müzesi'ndeki Erken Bizans Dönemi Seramik Buluntuları*. Unpublished Master Thesis, Mersin University, Institute of Social Sciences, Classical Archaeology Department, Mersin.

Mitchell, S. (2016). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*. (Çev. Turhan Kaçar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Öniz, H. (2016). *Doğu Akdeniz'de Amphoralar*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Peacock, D. P. S. and Williams, D. F. (1986). *Amphorae and The Roman Economy: An Introductory Guide*. Addison-Wesley Longman, London and New York.

Pulak, C. (1991). "Uluburun (Kaş) Sualtı Kazısı: 1985 Kampanyası". XII Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, 293-310.

Pulak, C. (1994). "Uluburun Batığı Kazısı (Kaş) 1993 Kampanyası". XVI Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, Yayın No: 1734, 219-237.

Rauh, N. (1999). "Dağlık Kilikiya Yüzey Araştırma Projesi: 1997 Sezonu Raporu". XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı (25-29 Mayıs 1998), Cilt 1, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 339-348.

Soydan, E. (2023). *Gemi Batıklarında Bulunan Kilikiya Amphoraları Işığında Antik Kilikiya Bölgesi'nin Deniz Ticaretindeki Rolü*. Unpublished Master Thesis. Akdeniz University, Mediterranean Civilizations Research Institute, Department of Mediterranean Underwater Cultural Heritage Research, Antalya.

Strabon (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)*. (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Taner, Nuryezdan (2022). *Kilikia ve Kıbrıs'ta Late Roman I Amphora Üretimi*. Unpublished Master Thesis, Mersin University, Institute of Social Sciences, Archaeology Department, Mersin.

Tekocak, M. (2006). *Kelenderis Roma Çağı Seramiği*. Unpublished Phd. Thesis, Selçuk University, Institute of Social Sciences, Classical Archaeology Department, Konya.

Ünal, A. ve Girginer, S. K. (2007). *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji: Kizzuwatnalı Kraliçe Puduhepa ve Yerleşme Alanları Rehberi Ekleriyle Birlikte*. Homer Kitabevi, İstanbul.

Williams, C. (1989). *Anemurium, The Roman and Early Byzantine Pottery*. *Subsidia Mediaevalia*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto.

FIGURES

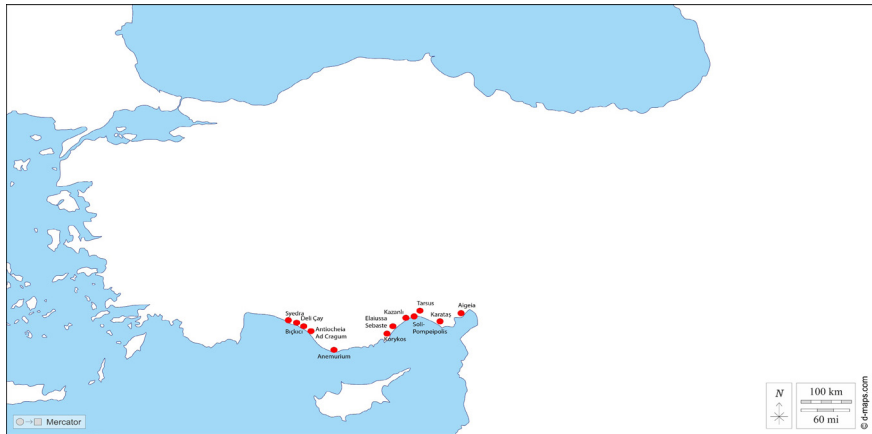

Fig. 1 Representation of Amphora Furnaces in Cilicia on the Map

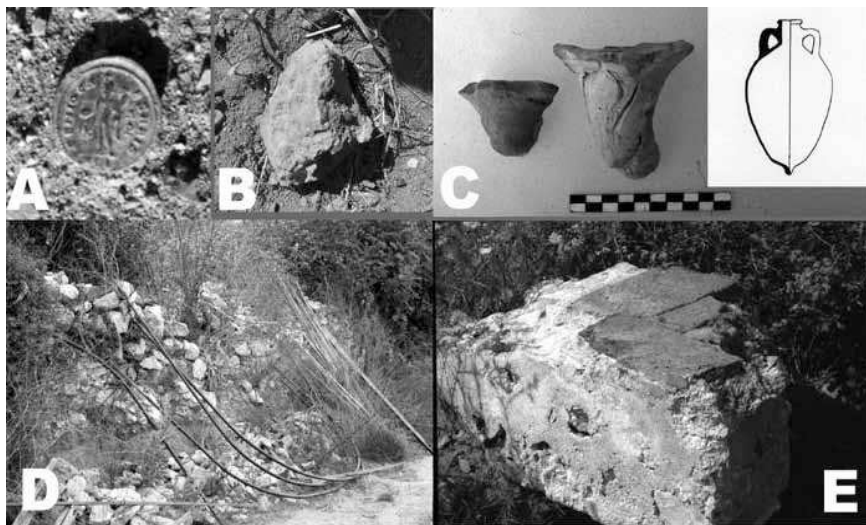

Fig. 2 Coins, Amorphous, Bricks and Building Remains from the Syedra Kiln Site (Auret and Rauth, 2010: 120 Fig. 5)

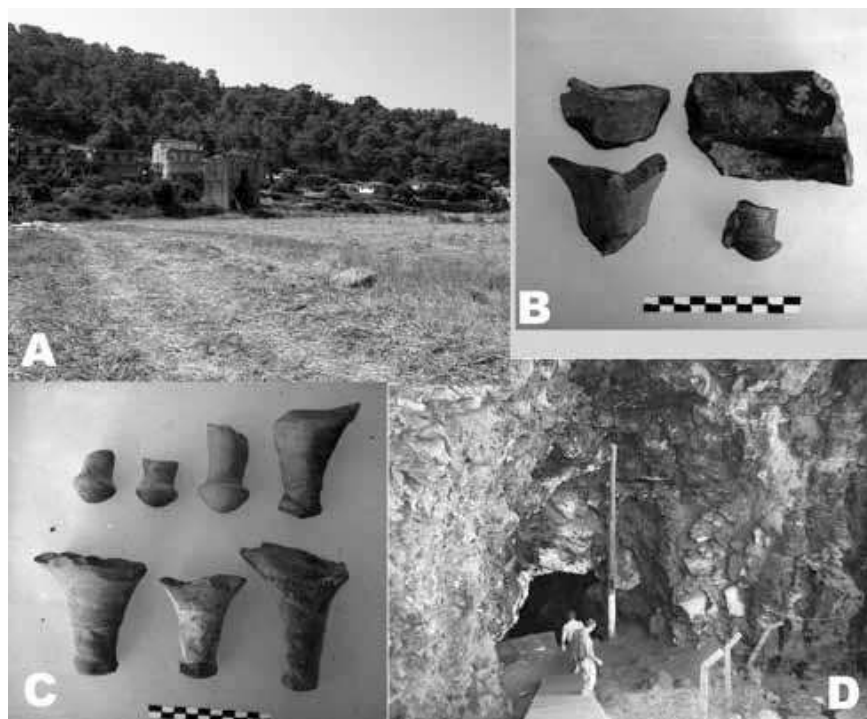

Fig. 3 Bıçkıcı Kiln Area and Amorphous Parts
 (Auret and Rauth, 2010: 121 Fig. 7)

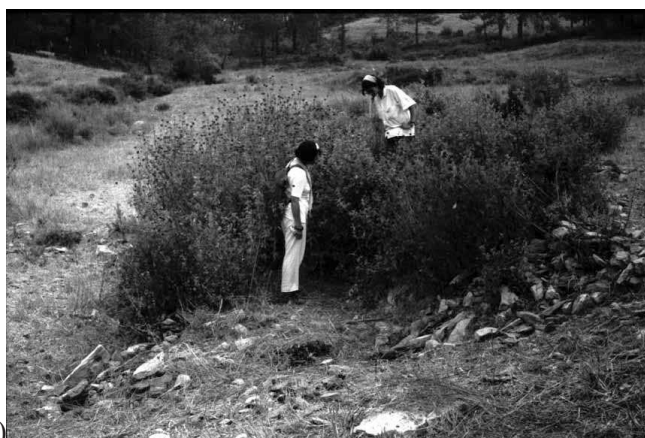

Fig. 4 Structural Remains of Antiocheia Ad Cragum Kiln
 (Auret and Rauth, 2010: 119 Fig. 2)

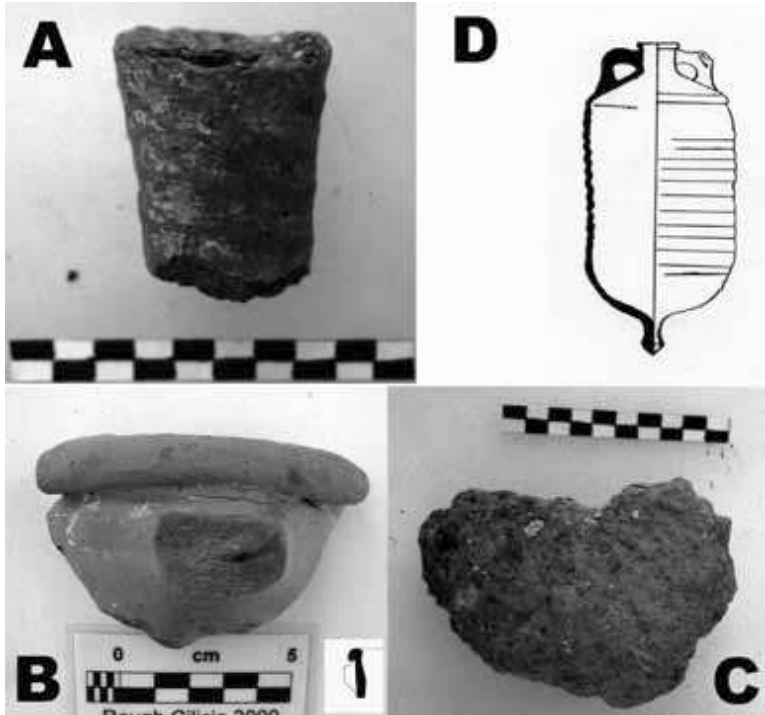

Fig. 5 Antiocheia Ad Cragum Kiln area Zemer 41 Production Waste of Amphoras (Auret and Rauth, 2010: 119 Fig. 3)

Fig. 6 Kiln Structures in the Great Bath of Antiocheia Ad Cragum (Keser, 2019: 197 Res. 44)

Fig. 7 Kiln Structures in the Small Bath in Anemurium
(Keser, 2019: 195 Res. 40)

● Elaiussa Sebaste Amphorae Kilns

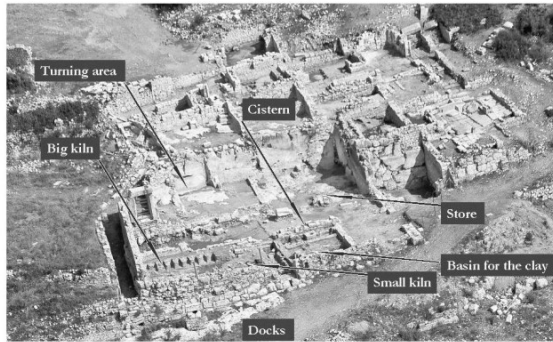
1

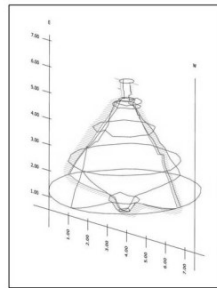
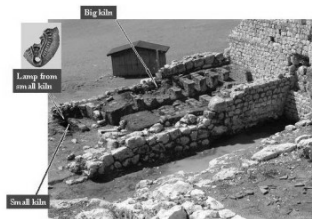
2

3

Fig. 8 Amphora Kilns from Elaiussa Sebaste
(Ferrazzoli e Ricci, 2010: 820 Fig. 1 No. 1-3)

5

8

7

Fig. 9 Amphora Kilns from Elaiussa Sebaste (Ferrazzoli e Ricci, 2010: 821 Fig. 2 No. 5-7)

Fig. 10 Bothros of LR 1 amphorae from Soli-Pompeipolis
(Empereur et Picon, 1989: 240 Fi. 22)

Fig. 11 Bothros of Ayaş Otel Kiln from Aegeai
(Keser, 2019: 194 Res. 38)

VÝCHODISKÁ VÝSKUMU SOCIÁLNEHO KAPITÁLU BALASSOVCOV V 18. STOROČÍ.¹

SEVERAL ASPECTS OF RESEARCH ON THE SOCIAL CAPITAL OF THE HOUSE OF BALASSA IN THE 18TH CENTURY.

Erik KONCZ

Historický ústav SAV, v. v. i. Klemensova 19, 811 09 Bratislava,
er.koncz@gmail.com

Abstrakt: Jedným zo zásadných atribútov aristokracie bola neustála snaha o navyšovanie majetkového a sociálneho zázemia za účelom dosiahnutia čo najvyššieho možného mocenského zisku. Do tejto skupiny patrí aj rod Balassovcov, ktorý v 18. storočí dosiahol v rámci spoločenského postavenia svoje maximum, ku ktorému mu dopomohlo zužitkovanie dlhodobo budovanej siete vzťahov a spojení s uhorskou, ale aj zahraničnou aristokraciou. K tomuto budovaniu by však nemohlo dochádzať bez dostatočného ekonomického, kultúrneho a sociálneho zázemia. Práca sa zameriava primárne na východiská sociálneho kapitálu a jeho nástroje, na príklade Balassovcov ako reprezentantov uhorskej aristokracie 18. storočia.

Kľúčové slová: Aristokracia; Balassa; Sieť; Sociálny kapitál.

Abstract: One of the essential attributes of the aristocracy was the constant effort to increase their economic and social background to achieve the highest possible power gains. To this group also belongs the House of Balassa, which in the 18th century reached its highest in terms of social position. It was helped by utilising the long-established network of relations and connections with the Hungarian and foreign aristocracy. However, this building could not take place without sufficient economic, cultural, and social background. This thesis focuses primarily on the several aspects of social capital and its instruments, using the example of the House of Balassa as representatives of the Hungarian aristocracy of the 18th century.

Key words: Aristocracy; Balassa; Social kapital; Web.

¹ Štúdia je publikovaná v rámci projektu APVV-21-0371 Lesk a pád šľachty. Stratégie šľachtickej reprezentácie v dejinách Slovenska.

1 Úvod

Rod Balassovcov z Ďarmôt a Modrého Kameňa patrí medzi vhodných reprezentantov uhorskej aristokratickej spoločnosti, na ktorých možno previesť výskum sociálneho kapitálu. V 18. storočí dosiahol rod svoj „mocenský“ vrchol prostredníctvom grófov Pavla a Františka Balassovcov. Predmetný výskum sa sústreďuje primárne na prvého menovaného, pričom hlavným cieľom je definovať postavenie aristokrata v 18. storočí prostredníctvom jeho siete vzťahov a spojení v rámci aristokratickej spoločnosti.

2 Literatúra²

Medzi najrelevantnejšie práce o uhorskej šľachtickej spoločnosti v 18. storočí patrí štúdia Kristíny Čaplovičovej, ktorá analyzovala štruktúry, vzájomné vzťahy, majetkové pomery, či zmeny, ktoré sa v nej udiali.³ Z hľadiska 18. storočia sú zaujímavé aj štúdie Istvána Fazekasa a Olgy Khavancovej v kolektívnej monografii Mladšia fraknovská línia Esterházyovcov (2017).⁴ Obaja autori sledujú akumuláciu spoločenského kapitálu vybraného aristokrata prostredníctvom kariérneho rastu vybraných aktérov. Kariérny vývoj grófa Pavla Balassu, v kontraste s kariérou grófa Juraja Apponyiho, analyzoval Tomáš Janura.⁵

Najobsiahlejšie zastúpenie skúmanej témy evidujem v maďarskej historiografii, v ktorej téma 18. storočia začína byť frekventovanejšia. Sieť vzťahov a spojení na príklade komisárov josefínskych dištriktov spracoval Antal Szántay.⁶ Autor využil prosopografickú analýzu založenú na vybraných faktoroch. Súčasťou výskumu bola aj identifikácia príbuzenských vzťahov a výskum vzájomnej korešpondencie skúmaných

² Vzhľadom na formálne požiadavky práce uvádzam len vybranú literatúru, ktorá zďaleka nereflektuje domácu ani zahraničnú historiografiu k uvedenej téme.

³ ČAPLOVIČOVÁ, Kristína. *Uhorská šľachta v 18. storočí*. In Historický časopis, roč. 51, č. 2, 2003, s. 297-301.

⁴ STREŠŇÁK, Gábor. *Az Esterházyak fraknoi ifjabb ága. Mladšia fraknovská línia Esterházyovcov*. Senec: Mesto Senec. 2017.

⁵ JANURA, Tomáš. **Úradnícka a vojenská kariéra uhorských šľachticov v službách viedenského dvora**. In KUŠNIRÁKOVÁ a kol. „Pre blaho nášho ľudu, všetkých našich kráľovstiev a provincií“ Reformná politika Márie Terézie a jej pokus o modernizáciu Uhorska. Bratislava : VEDA, 2016, s. 85-108.

⁶ SZÁNTAY, Antal. *II. József kerületi biztosai*. In Századok: A magyar történelmi társulat folyóirata, roč. 148, č. 5, 2014, s. 1171-1185.

aktérov. Spomedzi obsiahlej tvorby maďarskej historiografie upriamim pozornosť ešte na prácu dvoch autorov. Tamás Szemethy rozpracoval zisk a zhodnotenie spoločenského a kariérneho kapitálu aristokracie v 18. storočí.⁷ Nadobúdanie a zhodnocovanie kariérneho kapitálu autor uviedol na príklade tzv. novej aristokracie. Zsolt Kőkényesi dlhodobo analyzuje integráciu uhorskej aristokracie na viedenskom dvore, jej rastúcu prítomnosť na ňom, a z toho vychádzajúci nárast spoločenskomo-
cenského postavenia.⁸

Nemenej dôležitou súčasťou výskumu je rakúska historiografia, z ktorej pochádza napríklad obsiahla monografia venujúca sa kariére viedenského dvorského personálu. Jej súčasťou je menný zoznam personálu viedenského dvora z rokov 1711 – 1765.⁹ Šľachtickým rodom v 18. storočí ako sociálnej skupine sa venuje aj kolektívna monografia *Adel im 18. Jahrhundert*.¹⁰ reflektujúca predovšetkým premeny vybraných sociálnych aspektov rakúskej šľachty v 18. storočí.

Českú šľachtu prostredníctvom analýzy jednotlivých druhov kapitálu rozpracoval aj český historik Petr Maťa.¹¹ Obdobný prístup k problematike českej aristokracie zvolil Jiří Hrbek, ktorý sa zameril na niekoľko generácií rodu Valdenštejn v rokoch 1640 – 1740.¹² K zvolenej problematike pristúpil autor spojením Bourdieuho teórie kapitálu a prosopografickej analýzy.

⁷ SZEMETHY, Tamás. *Katonabárók és hivatalnok grófok. Új arisztokraták a 18. századi Magyarországon*. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár, 2020, 479 s.

⁸ KÖKÉNYESI, Zsolt. *Az udvar vonzásában: A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711 – 1765)*. Budapest: L'Harmattan, 2021, 536 s.

⁹ KUBISKA-SCHARL, Irene – PÖLZ, Michael. *Die karrieren des Wiener Hofpersonals. Eine Darstellung anhand der Hofkalender und Hofparteiprotokolle 1711 – 1765*. Innsbruck/ Wien/ Bozen: Studienverlag, 2013, 758 s.

¹⁰ AMMERER, Gergard – LOBENWEIN, Elisabeth – SCHEUTZ, Martin (eds.), *Adel im 18. Jahrhundert: Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise*. Innsbruck/ Wien/ Bozen: Studienverlag, 2015, 344 s.

¹¹ MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie: 1500 – 1700*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, 1061 s.

¹² HRBEK, Jiří. *Barokní Valdštejnové v Čechách. 1640 – 1740*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013, 862 s.

3 Aristokracia a teória sociálneho kapitálu

Sociálny kapitál definoval Pierre Bourdieu¹³, ako reálne vlastníctvo súčtu skutočných a potenciálnych zdrojov vo vlastníctve relatívne pevných sietí viac alebo menej inštitucionalizovaných vzťahov vzájomnej známosti a uznania. Na tomto základe všetci členovia skupiny nadobúdajú kredibilitu už len svojím členstvom v nej. Kredibilita, ktorá vyjadruje sociálny kapitál, je priamo úmerná rozsahu sietí vzťahov a spojení členov skupiny a jej hodnota či veľkosť súvisia s možnosťou jedinca pohybovať sa v tejto sieti. Bourdieu vymedzil ešte ďalšie tri druhy kapitálu (ekonomický, kultúrny, symbolický) a tvrdí, že všetky sú vzájomne prepojené a každý jeden môže byť premenený na iný. Najdôležitejší z nich je však symbolický prostredníctvom ktorého jeho nositeľ docielí explicitné alebo praktické uznanie. Dosiahnutie tohto uznania je pritom najdôležitejším atribútom, ekvivalentným so ziskom moci. Negatívnou vlastnosťou sociálneho kapitálu je potom možnosť jeho manipulácie v niektorých skupinách vo vlastný prospech, napríklad v aristokracii.

Termín „*sieť vzťahov a spojení*“ chápe francúzsky sociológ ako výsledok individuálnych alebo kolektívnych stratégií investovania, vedome alebo podvedome zameraných na tvorbu alebo reprodukciu sociálnych vzťahov prostredníctvom „investícií“. Reprodukcia sociálneho kapitálu predpokladá nepretržité úsilie o spoločnosť a nekonečné výmeny medzi sociálnymi spojeniami, ktoré sa musia opätovne potvrdzovať. Sieť vzťahov a spojení možno považovať za ekvivalent rodovej politiky aristokracie pričom manželstvá resp. sobáše sú prostriedkom na budovanie ekonomického a sociálneho kapitálu za účelom navýšiť tzv. symbolický kapitál.¹⁴

Aktéri výskumu

Za reprezentatívnu vzorku uhorskej aristokracie som zvolil rod Balassa so zodpovedajúcim spoločenským a majetkovým zázemím. Konkrétne sa budem venovať potomkom Gabriela Balassa a Márie Perényiovej:

¹³ Sociálnym kapitálom sa zaoberal aj americký sociológ James Coleman alebo americký politológ Robert Putnam. Oba vnímajú termín rôzne, no ani jeden (na rozdiel od Bourdieu) mu nepriznávajú negatívnu vlastnosť.

¹⁴ BOURDIEU, Pierre. *The Forms of Capital*. In RICHARDSON, John. G. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood Press, 1986, s. 243-257; RUMAN, Ján. „Sociálny kapitál“: kritická perspektíva a nachádzanie optimálnej signifikácie. In *Studia Politica Slovaca*, roč. 6, č.1, s. 24-40.

Kristíne, Tereze, Ludovíke, Alžbete, Sofii Barbore, Pavlovi a jeho synom Jánovi a Jozefovi.

4 Ciele a pramenná báza

Cieľom práce je prispieť k výskumu kapitálového vlastníctva uhorskej aristokracie v 18. storočí s dôrazom na sociálne postavenie, rodové vzťahy a z nich vyplývajúce benefity, nevýhody či možnosti využitia v mocenskej hierarchii uhorskej šľachtickej spoločnosti v danom období. Hlavným metodologickým východiskom výskumu je analýza nadobúdania, vlastníctva, zhodnocovania, či prípadnej straty sociálneho kapitálu, ktorý tvorí súčasť kapitálového vlastníctva a je určujúcou pozíciou aktéra v sociálnej štruktúre, sociálnom poli či v sociálnom priestore.¹⁵

Východiskovou pramennou bázou dizertačnej práce je primárne korešpondencia grófa Pavla Balassu.¹⁶ Tisíciky zachovaných listov sú predovšetkým došlé. K týmto listom následne chýba priama spätná väzba, ktorú sa nepodarilo dohľadať ani v iných rodových archívoch. Informácie získané z korešpondencie následne zasadím do siete väzieb vzniknutých predovšetkým príbuzenstvom, ktoré je potrebné chápať v čo najširšom význame a nepodceňovať zdanlivo bezvýznamné či „vzdialené“ väzby cez násobné manželské vzťahy.

Určenie dôležitosti jednotlivých príbuzenských väzieb by však nebolo možné bez použitia genealogických a archontologických prác. Ide o diela Nagy Ivána¹⁷ alebo Szluhu Mártona¹⁸ a jeho autorského kolektívu. Z archontologických prác vychádzam z diel Zoltána Fallenbüchla¹⁹ a Győző Embera.²⁰

¹⁵ BOURDIEU. Principles for a Sociology of Cultural Works. In KEMAL – GASKEL, eds. *Explanation and value in the arts*. Cambridge 1993. s. 173-189.

¹⁶ Dané pramene sú uložené predovšetkým v Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár v Budapešti v rámci rodu Balassa.

¹⁷ NAGY, Iván. *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblakkal*. 1.-13. zväzok. 1857-1868. Pest.

¹⁸ Napr. SZLUHA, Márton – KÉSMÁRKY, István – SIMON, István. *Pozsony vármegye nemes családjai*. Budapest: Heraldika Kiadó, 2019, 272 s.; KÉSMÁRKY, István – SIMON, István – PÁLMÁNY, Béla. *Bars és Hont vármegye nemes családok*. Budapest: Heraldika Kiadó, 2020, 256 s.

¹⁹ FALLENBÜCHL, Zoltán. *Magyarország föméltségai*. Budapest: Maecenas Könyvkiadó, 1988, 159 s.; FALLENBÜCHL, Zoltán. *Magyarország föispánjai 1526-1848. Die Obergespane Ungarns 1526-1848*. Budapest: Argentum Kiadó, 1994, 171 s.

²⁰ EMBER, Győző. *A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724 –*

Vo všeobecnosti tak sieť skúmaného aktéra odhaľujem prostredníctvom informácií z korešpondencie, genealogických a archontologických súvislostí či relevantných výskumov, ktoré vypovedajú o ďalších existujúcich spojeniach a mechanizmoch aristokratickej spoločnosti v 18. storočí.

5 Výsledky práce, prínosy a limity

K doterajším výsledkom práce patrí dekodovanie rozsiahlej siete uhorskej aristokracie založenej na násobných príbuzenstvách. Rodová politika uhorskej aristokracie sa v priebehu 18. storočia sa koncentrovala na snahu nadviazať kontakty s českými, rakúskymi a ďalšími ríšskymi rodmi s priamymi prepojeniami na panovnícky dvor. Čerpanie výhod plynúcich z manželských zväzkov a nimi rozšírený či upevnený okruh sa stal základom pre mocenský rast jednotlivcov zo širokého príbuzenstva. Postavenie aristokrata v 18. storočí sa tak jednoznačne odrážala od už existujúcej, ako aj budovanej, siete v rámci aristokratickej spoločnosti.

Rozsiahle konštituovaná téma si vyžaduje dôkladné zakorenenie v teoretických východiskách, poznanie existujúcich spojení a mechanizmov v skúmanej spoločnosti, ako aj pramennú bázu obsahujúcu čo najrelevantnejšie informácie. Samozrejme je, že v každej spoločnosti sa nájde odchýlka od „typického“ správania, a preto nie je možné všetko generalizovať a aplikovať na 100%.

6 Záver

Relevantnosť predstavenej metodiky dokazuje jej aplikovanie. Premyslenú rodovú politiku aristokracie založenej na už existujúcich blízkych väzbách, prostredníctvom ktorých dochádzalo k budovaniu nových a prestížnejších vzťahov, predstavuje napríklad sobáš grófa Pavla Balassa a Juliany Batthyányovej. Touto investíciou sa rozšírila sieť väzieb a spojení oboch rodov, no predovšetkým Balassovcov.²¹ Už dva roky po sobáši so sesternicou kancelára Ladislava Batthyányana bol Pavol Balassa menovaný za radcu Kráľovskej miestodržiteľskej rady. V roku 1739, opäť s pričinením manželkinho bratranca, dostal Balassa možnosť osvedčiť

1828. Budapest: A M. Kir. Országos levéltár kiadványa, 1940, 298 s.

²¹ Vďaka svadbe s Batthyányovcami, získali Balassovci do príbuzenstva aj významné české (Kinský) a ríšske rody (Auersperg).

sa v pozícii zdravotného komisára Preddunajska. Jeho nazhromaždený sociálny kapitál sa prejavil v nasledujúcich rokoch menovaním za gemerského župana, tajného radcu, cisárskeho komorníka či kráľovského pohárnika. Pavol Balassa tak najlepšie dokázal pretaviť svoje úsilie na vzostupe v mocenskom rebríčku, a stať sa tak vysokopostaveným uhorským aristokratom. Nadobudnutú kredibilitu dokázal použiť aj pri svojich synoch. Pavlov starší syn, Jozef Balassa, sa v roku 1755 oženil s Teréziou Wildensteinovou, dvornou dámou Márie Terézie.²² Z dôvodu Jozefovej náhlejšej smrti manželstvo trvalo len niekoľko mesiacov, no aj napriek tomu ide o veľmi úspešné smerovanie rodovej politiky Balassovcov. Ján Balassa, mladší Pavlov syn, sa po vojenskej kariére, už ako radca miestodržiteľstva, oženil s Julianou Illésházyovou, dcérou krajinského sudcu Jozefa Illésházyho.²³

Literatúra

AMMERER, Gergard – LOBENWEIN, Elisabeth – SCHEUTZ, Martin (eds.), *Adel im 18. Jahrhundert: Umrisse einer sozialen Gruppe in der Krise*. Innsbruck/ Wien/ Bozen: Studienverlag, 2015, 344 s.

ARANY, Kristztina, a kol. *A 18. századi arisztokrácia mindennapjai: Therese Corsan és Hueber Antal naplói (1757 – 1759)*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Eötvös Lóránd Kutatási Hálózat, 2021, 357 s.

BOURDIEU. The forms of capital. In RICHARDSON, ed. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT 1986, s. 15-29.

ČAPLOVIČOVÁ, Kristína. *Uhorská šľachta v 18. storočí*. In *Historický časopis*, roč. 51, č. 2. 2003 s. 297-301.

EMBER, Győző. *A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724 – 1828*. Budapest: A M. Kir. Országos levéltár kiadványa, 1940, 298 s.

²² Grófka Terézia Wildensteinová bola v rokoch 1755 – 1756 dvornou dámou Márie Terézie, spolu so svojou sestrou Julianou, vdovou po grófovi Franzovi Dismasovi von Attems.

²³ Toto manželstvo potvrdilo vzájomné zväzky Balassovcov a Illésházyovcov. Matkou Jozefa Illésházyho bola dcéra grófa Imricha Balassu, Alžbeta. Zároveň sa do príbuzenstva Balassovcov dostal aj ríšsky rod Abensberg-Traun.

FALLENBÜCHL, Zoltán. *Magyarország föméltóságai*. Budapest: Maecenas Könyvkiadó, 1988, 159 s.

HRBEK, Jiří. *Barokní Valdštejnové v Čechách. 1640 – 1740*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013, 862 s.

JANURA, Tomáš. *Úradnícka a vojenská kariéra uhorských šľachticov v službách viedenského dvora*. In KUŠNIRÁKOVÁ a kol. „Pre blaho nášho ľudu, všetkých našich kráľovstiev a provincií“ Reformná politika Márie Terézie a jej pokus o modernizáciu Uhorska. Bratislava: VEDA, 2016, s. 85-108.

KÉSMÁRKY, István – SIMON, István – PÁLMÁNY, Béla. *Bars és Hont vármegye nemes családok*. Budapest: Heraldika kiadó, 2020, 256 s.

KÖKÉNYESI, Zsolt. *Az udvar vonzásában: A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711 – 1765)*. Budapest: L'Harmattan, 2021, 536 s.

KUBISKA-SCHARL, Irene – PÖLZ, Michael. *Die karrieren des Wiener Hofpersonals. Eine Darstellung anhand der Hofkalender und Hofparteiprotokolle 1711 – 1765*. Innsbruck/ Wien/ Bozen: Studienverlag, 2013, 758 s.

MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie: 1500 – 1700*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, 1061 s.

NAGY, Iván. *Magyarország családi címerekkel és nemzékrendi táblakkal*. 1.-13. zväzok. 1857 – 1868. Pest.

RUMAN, Ján. „Sociálny kapitál“: kritická perspektíva a nachádzanie optimálnej signifikácie. In *Studia Politica Slovaca*, roč. 6, č.1, s. 24-40.

RŮŽIČKA, Michal – VAŠÁT, Petr. *Základní koncept Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus*. In AntropoWebzin, 2011, roč. 11, č. 2, s. 129-133.

SZEMETHY, Tamás. *Katonabárók és hivatalnok grófok. Új arisztokraták a 18. századi Magyarországon*. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár, 2020, 479 s.

SZLUHA, Márton – KÉSMÁRKY, István – SIMON, István. *Pozsony vármegye nemes családjai*. Budapest: Heraldika, 2019, 272 s.

WITTIG, Johann Baptist. Der Niederösterreichische Landständische Adel;
S-Z. Nürnberg: Bauer&Raspe, 1918, 705 s.

DEPRESÍVNE SYMPTÓMY, REZILIENCIA A DÔVODY VYHĽADÁVANIA POMOCI MEDZI SLOVENSKÝM VYSOKOŠKOLÁKMI POČAS PANDÉMIE COVID-19

DEPRESSIVE SYMPTOMS, RESILIENCY AND REASONS OF HELP-SEEKING AMONG SLOVAK UNIVERSITY STUDENTS DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Ján KULAN

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa
Šafárika v Košiciach

Šrobárova 2, 041 80 Košice; jan.kulan@student.upjs.sk

Abstrakt: Východiská: Pandémia COVID-19 mala významný vplyv na vysoké školstvo a život vysokoškolákov. Táto populácia je často považovaná za zraniteľnú s nižšou tendenciou vyhľadávania pomoci. Cieľ: Skúmať vzťah medzi rodom, rezilienciou, dôvodmi vyhľadávania pomoci a depresívnymi symptómami, ktoré uvádzali vysokoškoláci počas pandémie COVID-19. Metódy: Počas novembra a decembra 2021 sa 258 vysokoškolákov (priemerný vek = 21,86; SD = 2,05; 77,1% žien) zúčastnilo online výskumu. Zber dát bol realizovaný Dotazníkom dôvodov vyhľadávania pomoci medzi vysokoškolákmi (psychické ťažkosti spojené s narastajúcim stresom a napätím; fyzické bolesti a zhoršenie fyzického zdravia; problémy vo vzťahoch; problémy so štúdiom; zmeny v prežívaní svojho náboženského presvedčenia; problémy s návykovými látkami; problematické využívanie internetu), škálou depresie a reziliencie. Výsledky: Model viacnásobnej lineárnej regresie vysvetľoval 36% variácie depresívnych symptómov vysokoškolákov, ktoré uvádzali počas pandémie COVID-19. Výsledky ukázali, že nižšia úroveň reziliencie, vyššia úroveň psychických ťažkostí spojených s narastajúcim stresom a napätím, problémov so štúdiom a problematického využívania internetu mala vzťah k vyššej úrovni depresívnych symptómov vysokoškolákov. Záver: Výsledky skúmania poukazujú na dôležitosť implementácie intervencií zameraných na rozvoj reziliencie a zvládania akademickej záťaže vysokoškolákmi. Dištančné vyučovanie, využívanie internetu a digitálnych technológií počas pandémie COVID-19, ako ukazujú aj výsledky nášho skúmania, tiež poukazujú na pretrvávajúcu dôležitosť prevencie problematického využívania internetu aj v post-pandemickom období.

Kľúčové slová: Dôvody vyhľadávania pomoci; Depresia; Reziliencia; Vysokoškooláci; Pandémia COVID-19.

Abstract: Background: The COVID-19 pandemic had a significant impact on higher education and the lives of university students. This population is often considered vulnerable with a lower propensity of help-seeking. Aim: To investigate the relation between gender, resilience, reasons of help-seeking and depressive symptoms that indicated university students during the COVID-19 pandemic. Methods: During November and December of 2021, 258 students (mean age = 21.86, SD = 2.05; 77.1% women) participated in an online survey. Data collection was realized across Questionnaire of reasons of help-seeking among university students (psychological difficulties associated with growing stress and tension; physical pains and impairment of physical health; problems in relations; problems with study; changes in living of own religious belief; problems with addicting substances; financial problems; problematic using of internet), scale of depression and resilience. Results: The model of multiple linear regression explained 36% of variance of depressive symptoms of university students that they indicated during the COVID-19 pandemic. The results showed that lower level of resilience, higher level of psychological difficulties associated with growing stress and tension, problems with study and problematic using of internet had relation to higher level of depressive symptoms of university students. Conclusion: Results of research remark to importance of implementation of interventions specialized on development of resilience and management of academic load by university students. Distanced teaching, using internet and digital technologies during the COVID-19 pandemic, as show results of our research, also refer to ongoing importance of prevention of problematic using of internet in post-pandemic period.

Keywords: Reasons of help-seeking; Depression; Resilience; University students; COVID-19 Pandemic.

Úvod

Pandémia COVID-19 mala významný vplyv na vysoké školstvo a život vysokoškoolákov, ktorým vo všeobecnosti hrozí väčšie riziko ohrozenia mentálneho zdravia ako všeobecnej populácii, najmä sklonom k depresii (Blanco et al., 2008). Táto populácia je častokrát považovaná za zraniteľnú s nižšou tendenciou vyhľadávania pomoci (Beks et al., 2018). Cieľom tejto štúdie bolo skúmať vzťah medzi rodom, rezilienciou, dôvodmi vyhľadávania pomoci a depresívnymi symptómami, ktoré uvádzali vysokoškooláci počas pandémie COVID-19. Táto štúdia tvorí pracovnú

časť dizertačnej práce na tému o správaní orientovanom na vyhľadávanie pomoci medzi vysokoškolákmi. Táto téma je dosť aktuálna v rámci psychológie zdravia mladého človeka a môže doplniť predchádzajúce vedecké poznatky ohľadom skúmanej problematiky.

Teoretické východiská

Mentálne choroby, medzi ktoré patria depresia, psychóza, úzkosť či iné mentálne choroby, tvoria 14 % všetkých chorôb globálnej celosvetovej populácie (WHO, 2005; in Seyfi et al., 2013). Depresia patrí medzi afektívne poruchy ľudskej psychiky, v ktorej dochádza k pozmeneniu rôznych vitálnych funkcií človeka ako je spánok, chuť do jedla, sexuálny apetít, ale tiež dochádza aj k zmenám kognitívnych funkcií človeka ako je zmena pozornosti či dynamickej, formálnej a obsahovej zložky myslenia (DSM-5; Biondi, 2014).

Vysokoškolské obdobie je často považované za veľmi stresujúce, krehké, vzrušujúce, plné výziev a veľký test pre mentálne zdravie a duševnú pohodu vysokoškolákov (Baik et al., 2015; McKay, O'Bryan & Kahu, 2021). Študenti majú pred sebou plno výziev na zvládnutie zmien ako sú vytváranie nových vzťahov, oddelené žitie mimo priateľov a rodiny, získavanie nových študentských zručností a učenie sa fungovaniu ako nezávislí dospelí. V tomto období študenti zažívajú zvýšené miery úzkosti, depresie (Barrable, Papadatou-Pastou & Tzotzoli, 2018), stresu a samovražedných myšlienok (Beks et al., 2018). Tiež zakúšajú rôzne medzilidské konflikty, seba-poškodzovanie, problémy s učením a kariérne neistoty (Krumrei et al., 2010; Çebi & Demir, 2020). Úzkosť a depresia u študentov sú zapríčinené a vyvolané akademickým výkonom, tlakom byť úspešný a postgraduálnymi plánmi (Beiter et al., 2015; Sagar-Ouriaghli et al., 2020). V tomto vysokoškolskom období je u vysokoškolákov testovaná aj miera reziliencie (psychickej odolnosti), ktorá je protektívnym faktorom proti mentálnym problémom a dynamickým procesom adaptácie k zmenám v rôznych životných situáciách a okolnostiach (Notario-Pacheco et al., 2011).

V rôznych vedeckých štúdiách sa ukázal rod ako významný prediktor úmyslu a samotného správania orientovaného na vyhľadávanie pomoci medzi vysokoškolákmi, u ktorých výrazne narástla miera úzkosti a depresie (Rickwood & Braitwathe, 1994). Ukázalo sa, že vysokoškoláci

muži menej vyhľadávajú pomoc v porovnaní s vysokoškoláčkami ženami (Sheu & Sedláček, 2004; Sagar-Ouriaghli et al., 2020), ktoré viac využívajú profesionálnu podporu mentálneho zdravia v porovnaní s mužmi (Eisenberg, Golberstein & Gollust, 2007; Sagar-Ouriaghli et al., 2020).

Infekčné respiračné ochorenie COVID-19 bolo prvýkrát rozpoznané vo Wu-chane v Číne v decembri 2019. V marci 2020 ho Svetová zdravotnícka organizácia deklarovala pandémiou (Fauci, Lane & Redfield, 2020; Tuck & Thomson, 2021). Pandémia COVID-19 tak prinútila ľudí zo všetkých národov k zmene ich sociálneho života (Arikhatt & Mohanan, 2021). Spôsobila zvýšenie úrovne stresu, úzkosti, depresie a panického správania v spoločnosti (Giusti et al., 2021). Aj u vysokoškolákov bol zaznamenaný evidentný nárast symptómov depresie a úzkosti počas náročného pandemického obdobia (Žilinskas et al., 2021; Conceição, Rothes & Gusmão, 2021; Di Consiglio et al., 2021). Sociálny odstup, opakované lockdowny, online alebo dištančné vyučovanie mali významný vplyv na študentský životný štýl, akademický výkon a ich mentálne zdravie (Žilinskas et al., 2021; Giusti et al., 2021). Výsledky vedeckej štúdie duševnej pohody preukázali zvýšenú úroveň depresie u 80 % vysokoškolákov s dôsledkami paralýzy v ich výkone v škole či práci, v domácnosti a sociálnych vzťahoch a nižšiu úroveň reziliencie vysokoškolákov (Ministerstvo zdravotníctva SR, 2022). Pozitívnejší vzťah k používaniu digitálnych aplikácií mentálneho zdravia (Borghouts et al., 2021), ďalej humor, flexibilita a strategické tvorby rozhodnutí sa ukázali ako dôležité faktory pri zvýšení úrovne reziliencie a znížení depresívnych symptómov vysokoškolákov počas pandémie COVID-19 (McKay, O'Bryan, & Kahu, 2021).

Ciele

Cieľom výskumu bolo skúmať vzťah medzi rodom, rezilienciou, dôvodmi vyhľadávania pomoci a depresívnymi symptómami, ktoré uvádzali vysokoškoláci počas pandémie COVID-19.

Vzorka

Na tomto výskume sa zúčastnilo 258 vysokoškolákov zo slovenských univerzít vo veku od 18 do 30 rokov (priemerný vek = 21,86 rokov; SD

= 2,05). Z toho bolo 77,1 % žien (n = 199, priemerný vek = 21,62; SD = 1,94) a 22,9 % mužov (n = 59, priemerný vek = 22,66; SD = 2,21).

Metódy

Online zber dát bol realizovaný prostredníctvom platformy SurveyMonkey v novembri a decembri 2021. Vysokoškólači boli oslovení cez facebookové vysokoškólske internátne skupiny na Slovensku.

Nástroje zberu dát boli nasledovné:

Všeobecný dotazník dôvodov vyhľadávania pomoci medzi vysokoškólákmi počas pandémie COVID-19 (psychické ťažkosti spojené s narastajúcim stresom a napätím; fyzické bolesti a zhoršenie fyzického zdravia; problémy vo vzťahoch; problémy so štúdiom; zmeny v prežívaní svojho náboženského presvedčenia; problémy s návykovými látkami; problematické využívanie internetu) – 8-položkový vlastný dotazník vytvorený pre výskum témy ohľadom správania orientovaného na vyhľadávanie pomoci medzi vysokoškólákmi pre dizertačnú prácu odobrený a schválený školiteľkou. Dôvody boli hodnotené prostredníctvom 5-stupňovej Likertovej škály od 1 (úplne nesúhlasím) do 5 (úplne súhlasím), $\alpha = 0,757$.

Škála depresie (DASS scale; Lovibond & Lovibond, 1995; Antony, Bieling, et al., 1998) – 7-položková škála depresívnych symptómov (the Depression Anxiety Stress Scales, *DASS*). Respondenti boli požiadaní, aby sa vyjadrili, do akej miery sa ich týkali jednotlivé výroky za posledný týždeň (napr. „Zdalo sa mi, že som z ničoho nemal pozitívny pocit.“). Každý výrok bol hodnotený na škále od 1 (vôbec sa ma to netýkalo) do 4 (týkalo sa ma to vo veľkej miere alebo väčšinu času). Vyššie skóre znamená vyššiu úroveň depresívnych symptómov, $\alpha = 0,893$.

Škála reziliencie (CD-RISC Scale; Connor & Davidson, 2003) – je 10-položková škála, v ktorej respondenti odpovedali, ako často zakúsili určité pocity (napr. cítili „sa schopní prispôsobiť sa zmene“) na 5-stupňovej Likertovej škále v rozsahu od 1 (nikdy) do 5 (skoro vždy). Vyššie skóre znamená väčšiu úroveň reziliencie, $\alpha = 0,831$.

Výsledky

Zistená bola mierne zvýšená úroveň depresívnych symptómov, ktoré udávali vysokoškólači počas pandémie COVID-19 (mean = 15,15; normal = 0-9; mild = 10-13; moderate = 14-20; severe = 21-27; extremely severe

= 28+). Tiež bola zistená zvýšená úroveň reziliencie u vysokoškolákov (mean = 36,10; min. = 10; max. = 50). Dôvody vyhľadávania pomoci medzi vysokoškolákmi počas pandémie COVID-19, ktoré dosahovali najvyššie skóre, boli psychické ťažkosti spojené s narastajúcim stresom a napätím (mean = 3,50) a potom problémy so štúdiom (mean = 3,20; Tab. 1).

Tab. 1: Priemery a smerodajné odchýlky skúmaných premenných

	Dôvody vyhľadávania pomoci								Depresívne symptómy	Rezi- liencia
	Stres, napätie	Fyzické zdravie	Vzťahy	Štúdium	Viera	Návykové látky	Finančná situácia	Internet		
Mean	3,50	2,81	2,86	3,20	2,09	1,67	2,69	2,65	15,15	36,10
SD	1,28	1,32	1,29	1,30	1,34	1,10	1,40	1,41	5,71	7,05

Model viacnásobnej lineárnej regresie vysvetľoval 36 % variancie depresívnych symptómov, ktoré uvádzali vysokoškoláci počas pandémie COVID-19 ($R^2 = 0,384$; Adjusted $R^2 = 0,359$; $F = 15,169$; $p < 0,001$). Bolo zistené, že nižšia úroveň reziliencie, vyššia úroveň psychických ťažkostí spojených s narastajúcim stresom a napätím, problémov so štúdiom a problematického využívania internetu mala vzťah k vyššej úrovni depresívnych symptómov vysokoškolákov. Rod v tomto modeli viacnásobnej lineárnej regresie nezohrával štatisticky významnú úlohu (Tab. 2).

Tab. 2: *Výsledky lineárnej regresie pre depresívne symptómy*

		b	Beta	Sig.
	Rod	0,598	0,044	0,400
	Reziliencia	-0,235	-0,29	<0.001
Dôvody vyhľadávania pomoci počas Pandémie Covid-19	Stres, napätie	1,177	0,264	<0.001
	Fyzické zdravie	-0,056	-0,013	0,826
	Vzťahy	0,534	0,12	0,057
	Štúdium	0,722	0,165	0,009
	Presvedčenie	-0,135	-0,032	0,576
	Návykové látky	-0,026	-0,005	0,932
	Finančná situácia	-0,295	-0,072	0,215
	Internet	0,602	0,149	0,012

Diskusia

Výsledky tejto vedeckej štúdie prispievajú k dôležitému výskumu v oblasti mentálneho zdravia vysokoškolákov (Baik et al., 2015; McKay, O'Bryan & Kahu, 2021; Barrable, Papadatou-Pastou & Tzotzoli, 2018; Beks et al., 2018). Výsledky štúdie ukázali mierne zvýšenú úroveň depresívnych symptómov, ktoré udávali vysokoškoláci počas pandémie COVID-19 (mean = 15,15; normal = 0-9; mild = 10-13; moderate = 14-20; severe = 21-27; extremely severe = 28+). Ďalej výsledky štúdie ukazujú, že dôvody vyhľadávania pomoci medzi vysokoškolákmi počas pandémie COVID-19, ktoré dosahovali najvyššie skóre, boli psychické ťažkosti spojené s narastajúcim stresom a napätím (mean = 3,50). Tieto výsledky v prvom rade len potvrdili predchádzajúce výskumné zistenia, že u vysokoškolákov bola počas pandémie COVID-19 zaznamenaná zvýšená úroveň psychických ťažkostí spojených s narastajúcim napätím a stresom a tiež zvýšená úroveň depresívnych symptómov vysokoškolákov (Žilinskas et al., 2021; Conceição, Rothes & Gusmão, 2021; Di Consiglio et al., 2021).

V druhom rade, model viacnásobnej lineárnej regresie vysvetľoval 36 % variancie depresívnych symptómov, ktoré uvádzali vysokoškoláci počas pandémie COVID-19 ($R^2 = 0,384$; Adjusted $R^2 = 0,359$; $F =$

15,169; $p < 0,001$). Bolo zistené, že nižšia úroveň reziliencie, vyššia úroveň psychických ťažkostí spojených s narastajúcim stresom a napätím, problémov so štúdiom a problematického využívania internetu mala vzťah k vyššej úrovni depresívnych symptómov vysokoškolákov. Tieto výsledky tiež len potvrdili vzájomné vzťahy medzi rezilienciou, psychickými ťažkosťami spojenými s narastajúcim stresom a napätím, problémami so štúdiom a depresívnymi symptómami vysokoškolákov (Karaşar & Canlı, 2020; Di Consiglio et al., 2021; MZ SR, 2022).

Výsledky štúdie poukazujú na dôležitosť implementácie intervencií zameraných na rozvoj reziliencie a zvládania akademickej záťaže vysokoškolákmi v súlade s predchádzajúcimi vedeckými štúdiami (Beiter et al., 2015; Sagar-Ouriaghli et al., 2020; Notario-Pacheco et al., 2011). Dištančné vyučovanie, využívanie internetu a digitálnych technológií počas pandémie COVID-19, ako preukazujú aj výsledky nášho skúmania, tiež poukazujú na pretrvávajúcu dôležitosť prevencie problematického využívania internetu aj v tomto post-pandemickom období v súlade s predchádzajúcimi výsledkami (McKay, O'Bryan, & Kahu, 2021; Borghouts et al., 2021). Čo sa týka limitácie tejto štúdie, najdôležitejšou limitáciou tohto výskumu bolo použitie výlučne online dotazníkov kvôli pandémie COVID-19. Tiež sa mohlo uskutočniť longitudinálne skúmanie na lepšie porovnanie výsledkov, čo sa však nepodarilo uskutočniť. Ďalšou limitáciou je použitie menej kvalitného vlastného dotazníka Dôvodov vyhľadávania pomoci medzi vysokoškolákmi počas pandémie COVID-19.

Záver

Náš výskum ukázal, že model viacnásobnej lineárnej regresie vysvetľoval 36 % variancie depresívnych symptómov, ktoré uvádzali vysokoškoláci počas pandémie COVID-19. Celkovo bolo zistené, že nižšia úroveň reziliencie, vyššia úroveň psychických ťažkostí spojených s narastajúcim stresom a napätím, problémov so štúdiom a problematického využívania internetu mala vzťah k vyššej úrovni depresívnych symptómov vysokoškolákov. Dôležitá bude implementácia týchto výsledkov pre činnosť univerzitných psychologických poradenských centier a služieb mentálneho zdravia.

Literatúra

Antony, M. M., Bieling, P. J., Cox, B. J., Enns, M. W., Swinson, R. P. (1998). Psychometric properties of the 42-item and 21-item versions of the Depression Anxiety Stress Scales in clinical groups and a community sample. *Psychological assessment*, 10(2), 176. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.10.2.176>

Arikkatt, R. M., Mohanan, S. A. (2021). Social distancing intention during the COVID-19 pandemic: The theory of planned behavior in Thai cultural context. *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 12(1), 93-99. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/social-distancing-intention-during-covid19/docview/2518454556/se2?accountid=16775>

Baik, C., Naylor, R., Arkoudis, S. (2015). The First Year Experience in Australian Universities: Findings from Two Decades, 1994-2014. *Melbourne centre for the study of higher education*. <https://eric.ed.gov/?id=ED558583>

Barrable, A., Papadatou-Pastou, M., Tzotzoli, P. (2018). Supporting mental health, wellbeing and study skills in higher education: an online intervention system. *International Journal of Mental Health Systems*, 12:54. <http://dx.doi.org/10.1186/s13033-018-0233-z>

Behaviorálny a experimentálny ekonomický tím, Odbor inovatívnych prístupov v zdravotníctve MZ SR (2022). *Analýza duševnej pohody u mladých ľudí počas pandémie COVID-19*. Bratislava: MZ SR, Beet. <https://www.beet.sk/storage/2022/11/Analyza-dusevnej-pohody-u-mladych-Covid-19.pdf>

Beiter, R., Nash, R., McCrady, M., Rhoades, D., Linscomb, M., Clarahan, M., Sammut, S. (2015). The prevalence and correlates of depression, anxiety, and stress in a sample of college students. *Journal of affective disorders*, 173, 90-96. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.10.054>

Beks, T. A., Cairns, S. L., Smygwyaty, S. L., Miranda Osorio, O. A. L., Hill, S. J. (2018). Counsellor-in-residence: Evaluation of a residence-based initiative to promote student mental health. *The Canadian Journal of Higher Education*, 48(2), 55-73. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/counsellor-residence-evaluation-basedinitiative/docview/2216863877/se-2>

Biondi, M. (2014). *DSM-5. Manuale diagnostico e statistico dei disturbi mentali*. Milano: Raffaello Cortina Editore srl.

Blanco, C., Okuda, M., Wright, C., Hasin, D. S., Grant, B. F., Liu, S. M., Olfson, M. (2008). Mental health of college students and their non-college-attending peers: results from the national epidemiologic study on alcohol and related conditions. *Archives of general psychiatry*, 65(12), 1429-1437. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.65.12.1429>

Borghouts, J., Eikev, E. V., Mark, G., De Leon, C., Schueller, S. M., Schneider, M., Stadnick, N., Zheng, K., Mukamel, D. B., Sorkin, D. H. (2021). Understanding mental health app use among community college students: Web-based survey study. *Journal of Medical Internet Research*. <http://dx.doi.org/10.2196/27745>

Çebi, E., Demir, A. (2020). Help-seeking attitudes of university students in Turkey. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 42(1), 37-47. <http://dx.doi.org/10.1007/s10447-019-09385-7>

Conceição, V., Rothes, I., Gusmão, R. (2021). The Association Between Changes in the University Educational Setting and Peer Relationships: Effects in Students' Depressive Symptoms During the COVID-19 Pandemic. *Front. Psychiatry* 12:783776. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.783776>

Connor, K. M., Davidson, J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC). *Depression and anxiety*, 18(2), 76-82. <https://doi.org/10.1037/t06346-000>

Di Consiglio, M., Merola, S., Pascucci, T., Violani, C., Couyoumdjian, A. (2021). The Impact of COVID-19 Pandemic on Italian University Students' Mental Health: Changes across the Waves. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18, no. 18: 9897. <https://doi.org/10.3390/ijerph18189897>

Eisenberg, D., Gollust, S. E., Golberstein, E., Hefner, J. L. (2007). Prevalence and correlates of depression, anxiety, and suicidality among university students. *American journal of orthopsychiatry*, 77(4), 534-542. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.77.4.534>

Fauci, A. S., Lane, H. C., Redfield, R. R. (2020). Covid-19—navigating the uncharted. *New England Journal of Medicine*, 382(13), 1268-1269. <https://doi.org/10.1056/NEJMe2002387>

Giusti, L., Mammarella, S., Salza, A., Sasha, D. V., Ussorio, D., Casacchia, M., Roncone, R. (2021). Predictors of academic performance during the covid-19 outbreak: Impact of distance education on mental health, social cognition and memory abilities in an Italian university student sample. *BMC Psychology*, 9, 1-17. <http://dx.doi.org/10.1186/s40359-021-00649-9>

Karaşar, B., Canlı, D. (2020). Psychological resilience and depression during the COVID-19 pandemic in Turkey. *Psychiatria Danubina*, 32(2), 273-279. <https://doi.org/10.24869/psyd.2020.273>

Kovács, K. (2018). A comparison of factors influencing health risk behaviour of college students in the countries of the Carpathian basin. *European Journal of Mental Health*, 13(2), 184-210. <http://dx.doi.org/10.5708/EJMH.13.2018.2.5>

Krumrei, E. J., Newton, F. B., Kim, E. (2010). A multi-institution look at college students seeking counseling: Nature and severity of concerns. *Journal of College Student Psychotherapy*, 24(4), 261-283. <https://doi.org/10.1080/87568225.2010.509223>

Lovibond, P. F., Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour research and therapy*, 33(3), 335-343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-U](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-U)

McKay, L., O'Bryan, S., Kahu, E. R. (2021). "My uni experience wasn't completely ruined": The impacts of COVID-19 on the first-year experience. *Student success*, 12(3), 1-13. <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.154144903655406>

Notario-Pacheco, B., Solera-Martínez, M., Serrano-Parra, M. D., Bartolomé-Gutiérrez, R., García-Campayo, J., Martínez-Vizcaíno, V. (2011). Reliability and validity of the Spanish version of the 10-item Connor-Davidson Resilience Scale (10-item CD-RISC) in young adults. *Health and quality of life outcomes*, 9, 1-6. <https://doi.org/10.1186/1477-7525-9-63>

Rickwood, D. J., Braithwaite, V. A. (1994). Social-psychological factors affecting help-seeking for emotional problems. *Social science & medicine*, 39(4), 563-572. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(94\)90099-X](https://doi.org/10.1016/0277-9536(94)90099-X)

Sagar-Ouriaghli, I., Godfrey, E., Graham, S., Brown, J. S. L. (2020). Improving mental health help-seeking behaviours for male students: A

framework for developing a complex intervention. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(14), 4965. <http://dx.doi.org/10.3390/ijerph17144965>

Seyfi, F., Poudel, K. C., Yasuoka, J., Otsuka, K., Jimba, M. (2013). Intention to seek professional psychological help among college students in Turkey: influence of help-seeking attitudes. *BMC research notes*, 6, 1-9. <https://link.springer.com/article/10.1186/1756-0500-6-519>

Sheu, H. B., Sedláček, W. H. (2004). Prieskumná štúdia postojov pri hľadani pomoci a stratégií zvládania medzi vysokoškolskými študentmi podľa rasy a pohlavia. *Meranie a hodnotenie v poradenstve a rozvoji*, 37 (3), 130-143. <https://doi.org/10.1080/07481756.2004.11909755>

Tuck, A. B., Thompson, R. J. (2021). Social networking site use during the COVID-19 pandemic and its associations with social and emotional well-being in college students: Survey study. *JMIR Formative Research*, 5(9). <http://dx.doi.org/10.2196/26513>

Yelpaze, İ., Ceyhan, A. A. (2020). The prediction of personality, culture and coping strategies on university students' psychological help seeking attitudes. *Turkish Journal of Education*, 9 (2), 134-153. <https://10.19128/turje.611402>

Žilinskas, E., Žulpaitė, G., Puteikis, K., Viliūnienė, R. (2021). Mental health among higher education students during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional survey from Lithuania. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(23), 12737. <http://dx.doi.org/10.3390/ijerph182312737>

OSOBNOSŤ KRISTÍNY ŇÁRIOVEJ V RANOBAROKOVEJ NÁBOŽENSKEJ TVORBE

KRISTÍNA ŇÁRI IN THE RELIGIOUS LITERARY PRODUCTION OF THE EARLY MODERN PERIOD

Mária LETZOVÁ

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, Katedra histórie, Hornopotočná
23, Trnava, m.letzova@gmail.com

Abstrakt: Príspevok sa zameriava na osobnosť Kristíny Ňáριοvej (1605 – 1641) vo svetle jej vplyvu na vydávanie náboženských diel hlavne v 30. rokoch 17. storočia, kedy bola manželkou uhorského palatína Mikuláša Esterháziho. Kristína, ktorá sama niekoľkokrát konvertovala, kým sa natrvalo stala katolíčkou, v tomto období podporila vydanie dvoch náboženských spisov, či skôr modlitebných knižiek: Srdcovej knižočky jezuitu Mateja Hajnala (1629) a Života Blahoslavenej Panny Márie františkána Bonaventúru Kopčániho (1631). Kristína Ňáριοvá teda poukazuje okrem náboženského vývoja na našom území v ranom novoveku na poslanie a dielo ženy v procese katolíckej obnovy Uhorska.

Kľúčové slová: Kristína Ňáριοvá, raný novovek, baroková zbožnosť

Abstract: The paper focuses on the personality of Kristína Ňári (1605 – 1641) and examines her influence on the publication of various religious literary works, especially in the 1630s, when she was the wife of the Hungarian palatine Mikuláš Esterházi. Kristína, who herself converted few times before she became a Catholic, promoted the publication of various religious literary works, or rather prayer books: the „Heart Book“ of Jesuit Matej Hajnal (1629) and the „Life of the Blessed Virgin Mary“ by Franciscan Bonaventúra Kopčáni (1631). In addition to the religious development in our territory in the early modern period, Kristína Ňári thus highlights the mission and work of woman in the process of Catholic renewal of Hungary.

Keywords: Kristína Ňári, Early Modern Period, Baroque Piety

Kristína Ňáριοvá (1605 – 1641) bola dcérou veľkoveľkoadmirála kapitána, baróna Pavla Ňáριοho (okolo 1550 – 1606), a jeho druhej manželky Kataríny Várdajovej (okolo 1570 – 1630). Jej detstvo a dospelosť sa odohrávali na pozadí nepokojov a stavovských bojov na východe krajiny, prevažne na hrade v Kisvárde, v Rozhanovciach a v Kráľovskom Chlmci. Dôležitý

zlom v jej živote prišiel pomerne skoro, v roku 1617, kedy sa ako 13-ročná stretla s vtedy 19-ročným Imrichom Turzom (1598 – 1621), jediným synom a dedičom majetkov vtedy už zomrelého uhorského palatína Juraja Turza (1567 – 1616). Zosobášili sa 11. novembra 1618 v Kráľovskom Chlmcí.¹ Ako Imrichova manželka sa presťahovala na jeho majetky a jej domovom sa stal hlavne kaštieľ v Bytči a Lietavský hrad. Narodili sa im dve dcéry, Alžbeta a Kristína ml. Ďalšie udalosti v živote Kristíny Ňárieovej poznačila manželova náhla smrť v roku 1621. Ako mladá vdova sa ocitla v starostlivosti jeho matky Alžbety Coborovej (1578? – 1626), ktorá si bez ohľadu na jej priania nárokovala na výchovu jej detí ako dedičiek turzovského majetku a duchovného dedičstva (spomeňme hlavne patronát Turzovcov nad evanjelickou cirkvou v Uhorsku). Kristíne teda vlastne odoprela materské právo. Spor pokračoval Kristíniným odchodom od detí naspäť do Kisvárdy a zosilnel v roku 1624, kedy sa proti svokrinmu súhlasu vydala za baróna Mikuláša Esterháziho (1583 – 1645), v tom čase krajinského sudcu. Kristínine úsilie o návrat dcér do vlastnej opatery sa dostalo až pred Uhorský snem. Úspech jej priniesla zhoda okolností, jednak zvolenie Mikuláša za palatína a smrť Coborovej. V mojom príspevku sa však skôr ako tomuto zaujímavému fenoménu budem venovať vývoju náboženského presvedčenia Kristíny a jeho odrazu v náboženskej tvorbe raného baroka.

Náboženský život a podpora katolíckej cirkvi

Vo veciach viery a náboženského presvedčenia je osobnosť Kristíny Ňárieovej výrečným svedectvom konfesionalnej nestability a bojov prvej polovice 17. storočia. Jej štyri konverzie zas svedčia skôr o prispôsobivosti, ktorú si musela osvojiť, ako i o hľadani vlastnej cesty viery. Aj tú napokon, zdá sa, našla, ale viedla cez mnohé spory, neprijatie a trápenia. Tým, ako sa dostala k „pravej viere“, ku ktorej sa vo svojich zápiskoch hlásila, a ako jej bola zvyšok života verná, v sebe zosobňuje proces rekatolizácie ranonovovekej uhorskej šľachtickej spoločnosti a miesto ženy v ňom.

Situácia v rodine Pavla Ňáriho a Kataríny Várdajovej sa v dobe narodenia Kristíny javí ako nejednoznačná. Pavol bol kalvínom. Preto sa aj časť

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (ďalej MNL OL), Magyar Kamara Archivuma (ďalej MKA), E 196, *Thurzó család levéltára*, Irregestrata, fasc. 37. Svadobné oznámenie Imricha Turza Stanislavovi Turzovi z 8. 9. 1618 z Bytče.

súčasných historikov domnieva, že Kristínu tiež pokrstili a vychovávali v duchu reformovanej cirkvi.² Podľa ďalších výskumov bola však jej matka ešte v čase jej narodenia katolíčkou a na kalvínsťvo prestúpila až v roku 1605, čo dáva priestor tvrdeniu, že sa Kristína naozaj nemýlila vo svojich zápiskoch a bola pokrstená a prvé mesiace života aj spolu so súrodencami vychovávaná najprv ako katolíčka a až potom ako kalvínska.³ Skutočnosť, že sa prvý raz bez väčších problémov vydala za evanjelika Imricha Turza, svedčí, v tom čase skôr o jej protestantskom vyznaní. Druhou rovinou, do ktorej už dnes sotva nahliadneme, je jej vnútorné prežívanie a presvedčenie. Sama totiž, zrejme už pod vplyvom neskorších udalostí, o svojom náboženskom živote počas prvého manželstva napísala: „...lebo predtým som bola nútená k pretváрке, ale v srdci som vždy bola pravý pápeženec.“⁴

Kristína Ňariová a palatínska misia

Kristína sa vrátila ku katolíckej viere až niekoľko mesiacov po sobáší s Mikulášom Esterházim: „*Išla som do Nových Zámkov k môjmu milovanému pánovi 28. októbrového dňa. Tam mi počas môjho pobytu Pán Boh odovzdal dar Ducha Svätého a obrátila som sa na pravé vyznanie, nanovo som sa vyspovedala z Božej vôle 30. decembrový deň a prijala som Eucharistiu na 31. deň mesiaca decembra.*“⁵ Zásľuhu na jej opätovnom prinavratení do katolíckej cirkvi možno pripísať prostrediu dvora svojho manžela-palatína, ktorý splňal aj funkciu duchovného centra. Pretrvávajúce snahy o rekatolizovanie uhorskej spoločnosti dodávali tomuto statusu na význame a intenzite. V čase sobáša na už na Esterháziho dvore a majetkoch pôsobila jezuitská misia, tzv. *missio palatinalis*. Pozostávala z viacerých jezuitských pátrov, ktorí tu vykonávali činnosť duchovných, kazateľov, spovedníkov či vychovávateľov a ich cieľom

² Péntes Tiborc, Sz. (2015). „Szívemben mindenkor igaz pápista voltam.“ Gondolatok Nyáry Krisztina felekezetzváltásáról. In ACS, Pál – BUZÁSI, Enikő – SZÉKELY, Júlia (eds.) A műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és művészet határvidékén. Budapest: Reciti, s. 333.

³ Vrábel, T. (2015). Telegdy Anna, a mélyen vallásos mecénás. In BAJÁKI, Rita – BÁTHORY, Orsolya (eds.) A nők és a régi magyarországi vallásosság. Budapest: MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, s. 407.

⁴ Szilágyi, Az Eszterházyak családi naplója 1614 – 1624, s. 211.

⁵ Szilágyi, Az Eszterházyak családi naplója 1614 – 1624, s. 211.

bolo navrátiť a posilniť palatína a jeho rodinu, dvor a panstvá v katolíckej viere. Toto prostredie napomohlo k rýchlej konverzii jeho druhej manželky. Rozhodujúci bol vplyv pátra Mateja Hajnala, ktorý bol okrem duchovného vodcu aj spoločníkom a priateľom Mikuláša a Kristíny.⁶ Spomeňme už len, ako koncom decembra 1624, niekoľko dní pred jej krstom, na ceste do Nových Zámkov, spolu s Mikulášom prekračovali rozpenený Dunaj. Prievozníci sa spočiatku ani neodvážili vyplávať a páter Hajnal dostal uprostred rieky strach a chcel sa vrátiť. Napokon sa rozhodli pokračovať a bezpečne dorazili na druhý breh.⁷

Osobnosť Kristíny Ňárieovej v ranobarokovej náboženskej tvorbe

Pod vplyvom prostredia dvora palatína Esterháziho, predovšetkým jezuitskej misie, sa z Kristíny stala zbožná katolícka žena. Či už ona sama chcela rásť vo viere, alebo na jej duchovnom raste záležalo jej duchovným vodcom – odpoveďou je najskôr spojenie oboch predpokladov – stála za zostavením a vydaním viacerých náboženských spisov. Prvé z nich, a azda aj najosobnejšie, jej venoval sám Hajnal v roku 1628. *Srdcová knižočka*, ako ho nazval, pozostávala z osemnástich vyobrazení Božského srdca. Sám ich najprv kúpil a texty pod nimi preložil do maďarčiny a zrejme aj doplnil. Touto cestou sa dostali ku Kristíne: „*Tvoja milosť u mňa videla tieto obrázky, a keď na ne uprela oči, poprosila si ich zviazané v malej knižočke.*“⁸ Vyobrazenia sa jej zrejme zapáčili, a tak, keď si ich

⁶ Matej Hajnal (23. 4. 1578 Trnava – 1644 Viedeň). Do Spoločnosti Ježišovej vstúpil 4. 2. 1578 v Olomouci a bol poslaný do noviciátu do Brna. V rokoch 1601 – 1602 študoval v Grazi fyziku a metafyziku. Po štúdiu vyučoval na kolégiu v Šali, odkiaľ sa vrátil späť do Grazu, kde bol jeho profesorom teológie Peter Pázmaň. V roku 1607 bol vysvätený za kňaza. Pôsobil v Záhrebe a v roku 1612 bol vedúcim misie v slovinskej Lendave. Od roku 1617 bol správcom domu a duchovným správcom trnavského kolégia. Počas 21 rokov, od roku 1622 do roku 1643 pôsobil ako duchovný na dvore Mikuláša Esterháziho. Mal vplyv na samotného palatína, ale aj na jeho manželku, ktorú priviedol ku katolíckej viere. Archivum Romanum Societatis Iesu, *Provincia Austriae*, Signatúra 26, Austria cathalogi trienales 1622 – 1636. Cathalogus per annum 1628.

⁷ Merényi, L. (ed.), (1900) *Eszterházy Miklós levelei Nyáry Krisztinához*. In *Magyar történelmi tár*, s. 23. List M. Esterháziho K. Ňárieovej z 21. 12. 1624 z Komárna.

⁸ Hajnal, M. (1629) *Az Jesus szivet szerető sziveknek aytatossagara szives kepekkel ku formaltatott, és azokrúl való elmélkedésekkel és imádságokkal megli magyarátzatott könyvecske*. Béchben: Rikhes Mihál, Dedicatoria. Viac o rozboře

niekoľkokrát prezrela a prečítala, dala kúpiť viac podobných obrázkov a poprosila ho, aby pod ne napísal krátke modlitby a zamyslenia. Prialo si, aby sa knižočka šírila ďalej – iniciovala teda jej vydanie. Začala o nej hovoriť aj iným, a keďže jej jeden exemplár knižočky nestačil, prialo si, aby ju dali rozmnožiť tlačou.⁹

Potešený jezuita jej vyhovel a do knižočky jej 8. decembra 1628 v Eisenstadte napísal venovanie. Keďže ju dôverne poznal a sám ju usmerňoval a viedol v prežívaní viery a zbožnosti (spomeňme už len, ako s ňou v pôste jedol mäso) toto venovanie môže výrečne napovedať o jej zbožnosti, ako ju jezuitský páter, azda trochu nadnesene, vykreslil: „*Pretože tvoja milosť nedala len dôvod na zjavenie duchovného dobra, ale aj pravý obraz tohto duchovného dobra, ktoré je v tejto knižočke vyobrazené a znázornené, ktorý si si veľmi vryla do srdca a nesieš; je hodné, aby si bola obrazom a príkladom všetkým napraveným srdciam a tým, ktoré treba napraviť.*“¹⁰ Pokračoval oslavou Boha, ktorý si ju vyvolil a nedovolil, aby, i keď sa „bludne“ narodila a bola vychovávaná, tak aj zostala, ale priviedol ju k „pravej viere“. Pri opise jej cesty viery a blahorečení jej kvalít využíval prirovnania k jednotlivým obrázkom. Je zjavné, že musel dobre poznať nielen jej minulosť, ale aj jej spiritualitu, duchovný svet, v čase vydania knižočky: „*A ako Boh uskutočnil s tebou toto dobro? Takisto, ako ukazuje aj obrázok tretieho srdca: ...keď si neotvorila dvere na prvé klopanie, vyberúc z puzdra spravodlivosti ohnivý šíp svojej lásky, dovtedy obliehal a strieľal zatvorené kamenné múry tvojho srdca, kým ich šípmi neprenikol a nepodrobil si ich.*“¹¹

Pokračoval nasledujúcim obrázkom: „*Aké ďalšie dobro uskutočnila popri všetkých v tebe a s tebou účinkujúca Božia milosť, to ukazuje deviaty obrázok srdca, na ktorom nebeský ženích sype kvety; tie kvety nie sú nič iné ako mnohé a pekné dokonalosti tvojich dobrých skutkov, ktorými Duch Svätý ozdobil tvoju dušu, umiestnil v tebe hyacint viery; vliat do teba modré fialky nádeje; zasadil do teba slnku sa podobajúci iskerník; posadil do teba voňavý balzam zbožnosti; do teba bielu ľaliu čistoty; do teba červenú ružu cudnosti, do teba snežienku miernej vravy; do teba mátu*

Srdcovej knižočky: Holl, B. (1970) Halnal Mátyás elmékedő könyvének versei. In *Irodalomtörténeti közlemények*, 74. roč. 4. zošit, s. 519 – 526.

⁹ Hajnal, *Az Jesus szivet szerető sziveknek aytatossagara...*, Dedicatoria.

¹⁰ Hajnal, *Az Jesus szivet szerető sziveknek aytatossagara...*, Dedicatoria.

¹¹ Hajnal, *Az Jesus szivet szerető sziveknek aytatossagara...*, Dedicatoria.

*láskavosti; zypop poníženosti; klinček sily; rozmarín utrpenia, viaceré nádherné kvety dokonalosti... Toto, moja urodzená pani, toto sú pravé obrazy majetku tvojej milosti; toto sú pravé erby tvojich šľachtictiev, toto sú tvoje pravdivé chvály.*¹²

Zaujímavé je, že v roku vydania *Srdcovej knižočky* sa meno Kristíny *Ňariovaj* objavilo v dedikácii druhého vydania modlitebnej knižky evanjelického teológa Jána Michalka¹³ *Kresťanské zbožné a oddané modlitby*...¹⁴ Čo však viedlo levočského vydavateľa Vavrinca Brewera, aby venoval nové vydanie práve Kristíne? V prvom rade išlo zrejme o spojitosť diela s rodom Turzovcov – Michalko totiž modlitebnú knižku pôvodne venoval v roku 1609 Alžbete Coborovej, no keďže už bola v tom čase po smrti, chcel zachovať túto tradíciu prostredníctvom venovania jej niekdajšej neveste. Z textu úplne vynechal jej súčasného manžela – tituloval ju len ako „*váženú, vznešenú a urodzenú pani Kristínu Ňariovú, bohabojnú a milú manželku váženého, vznešeného a urodzeného grófa Imricha Turza, slobodného pána a grófa Oravy a jej hlavného a dedičného župana a hlavného radcu jeho výsosti zvoleného uhorského kráľa Gabriela Betlena*.“¹⁵ Vyzdvihoval jej bohabojnosť a lásku k „*pravej viere*“, ktorú prechovával, nasledoval a ochraňoval aj jej manžel, Imrich Turzo.¹⁶ Brewer datoval svoju dedikáciu na sviatok sv. Michala, 30. septembra 1629. Zakončil ju oslavnými veršami Jána Bocatia, tiež venovanými

¹² Hajnal, *Az Jesus szivet szerető sziveknek aytatossagara...*, Dedicatoria.

¹³ Ján Michalko bol evanjelickým teológom, pochádzajúcim z Prešova. Študoval v rodnom meste a v Strážach. V roku 1593 sa zapísal na wittenberskú univerzitu. Po návrate zo štúdií pôsobil v Prešove ako maďarský kazateľ. Okolo roku 1613 sa stal dvorným kazateľom Krištofa Turza na Spišskom hrade. Zúčastnil sa aj na synode v Spišskom Podhradí v roku 1614. Neskôr pôsobil ako dvorný kazateľ u Juraja Séčiho na Muráni. Venoval sa tvorbe náboženskej literatúry; z jeho pera pochádzajú diela *Az örök Életnek szép és gyönyörűséges nyári üdeieröl valo könyvecské* (1603), *Keresztién Istenes Es Aitatos Imadságok* (1609) a *Hét Pradecátio* (1612). Kol. autorov (2017). *Biografický slovník Slovenska VI*. Martin: Slovenská Národná knižnica, Národný biografický ústav, s. 427 – 428.

¹⁴ Mihalykó, J. (1629) *Kereszteni istenes és ájttatos imadsagok, ez mostani nyomorult és veszedelmes üdőkben minden keresztyén és Isten féltő embereknél feltötte igen szükségek és hasznosok*. 2. vyd. Lőcsén: Brewer Lőrincz.

¹⁵ Mihalykó, *Kereszteni istenes és ájttatos imadsagok...*, BREWER, Lőrincz. *Dedicatoria*, s. 2.

¹⁶ Mihalykó, *Kereszteni istenes és ájttatos imadsagok...*, BREWER, Lőrincz. *Dedicatoria*, s. 4.

Kristíne. Ktovie, ako sa na vydanie evanjelického modlitebníka s jej menom pozerala samotná Kristína. Ak Vavrinec Brewer sledoval cieľ pripomenúť jej jej bývalé protestantské presvedčenie, mohlo to pre ňu byť nanajvýš zarážajúce. V tom čase už bola piaty rok katolíčkou, vo veciach viery ju viedol a usmerňoval jezuitský páter; svojmu druhému manželovi už porodila tri deti a štvrté nosila pod srdcom. Nebol preto akiste pádny dôvod, aby sa hlbšie zamýšľala nad evanjelickou duchovnou tvorbou, ak by aj obsahovala oslavu jej mena.

Mikuláš Esterházi a Kristína Náriová nezahŕňali priazňou a neprijímali na svojom dvore iba členov rádu jezuitov, ale aj františkánov. Priamejšie prepojenie s rehoľou františkánov by sa u Mikuláša dalo hľadať v 20. rokoch 17. storočia. V roku 1624 údajne sľúbil, že keď porazí vojsko Gabriela Betlena, postaví v Eisenstadte kláštor pre františkánov. Sľub dodržal, a keďže zvíťazil, v roku 1625 sa podujal začať s výstavbou. Kostol a kláštor boli vysvätené o päť rokov, v novembri 1630. Pri tejto príležitosti prvý príhovor predniesol v maďarčine brat Bonaventúra, Martin Kopčáni,¹⁷ ktorý sa stal predstaveným kláštora.¹⁸ Takto sa páter Kopčáni dostal do blízkosti palatína a jeho rodiny. Do svojej smrti v roku 1637 bol aj on spovedníkom a duchovným vodcom Kristíny Náriovej; sám sa tituloval ako jej kaplán. Akúsi rivalitu s jezuitom Hajnalom, o ktorej sa môžeme domnievať, dokázal tým, že na jej žiadosť v roku 1631 vo Viedni vydal a venoval jej náboženský spis *Život blahoslavenej Panny Márie, obsahujúci trinásť kázni na sedem sviatkov...*¹⁹ Pojednával o mariánskej

¹⁷ Bonaventúra Martin Kopčáni (1579 – 1637) pochádzal z Kopčian. Ako 28 ročný sa spomínal ako ostrihomský kanonik s povest'ou výborného kazateľa. Rok na to, v roku 1608, sa ale zriekol majetku a vstúpil do rehole františkánov. K františkánom vstúpil v Trnave a zakrátko ho poslali do Bratislavy, kde bol v roku 1614 zvolený za vikára bratislavského kláštora. Od roku 1630 bol predstaveným kláštora v Eisenstate a dvorným kňazom a spovedníkom a kazateľom jeho rodiny. Spomedzi jeho tvorby vynikajú diela ako *Evangeliumok és epistolák* (1616), *Cynosaura Sanctorum Patrum* (rukopis, 1616), *Imádságos könyve* (1616), ktorá vyšla v priebehu 17. storočia vo viacerých vydaniach, *Szerzetes rend fenyitő tüköre* (1630) či *Boldogságos Szűz Mária élete és a Mária predikációk* (1631). Schürtz, E. (1934) *Kopcsányi Márton ferencrendi szerzetes életrajza és irodalmi munkássága*. Bölcsészet doktori értekezés. Budapest.

¹⁸ Schürtz, *Kopcsányi Márton ferencrendi szerzetes életrajza és irodalmi munkássága*, s. 18.

¹⁹ Kopcsányi, M. (1631) *A boldog Szűz Mária élete, magában foglalván az hét*

úcte a okrem kázni obsahoval rôzne modlitby, hymny, zamyslenia a litánie. Na záver zaradil modlitbu k Panne Márii, patrónke Uhorska, s prosbou za Kristínu:

*„Daj tejto tvojej dcére,
Ktorá bola dôvodom k tejto práci,
K zvestovaniu tvojho života,
Nasledovaniu tvojich mravov,
Veľa zdravých dní,
Sväté nebeské požehnaní,
Aby oddanosť
A zbožnú službu
Mohla zasíat' vo svojom statku
A potom uvidieť Krista...“²⁰*

Okrem modlitebných knižiek sa s Kristínou a Mikulášom stretávame aj ako s donátormi oltára Najsvätejšej Trojice, ktorý dali v roku 1630 zhotoviť pre františkánsky kostol a kláštor sv. Kataríny Alexandrijskej nad Dehticami. Môže to nasvedčať, že toto, v tom čase významné pútnické miesto neďaleko Trnavy, dnes už v ruinách, aj osobne navštívili.²¹ V spodnej časti hlavného oltárneho obrazu pod vyobrazením Svätej Trojice po oboch stranách kľáčia patróni donátorov – sv. Mikuláš a sv. Kristína. Dokonca je možné, že nesú aj ich podobu.

Záver

Osobnosti Kristíny Ňáriovej sa aj v súčasnosti dostáva pozornosť zo strany slovenskej a maďarskej historiografie. Je pozoruhodnou z viacerých hľadísk a výskum jej života ponúka viacero východísk, ohľadom jej pôvodu, dvoch manželstiev, vena, sporu o vrátenie detí a i. Pokusom o priblíženie jej náboženského presvedčenia som sa pokúsila poukázať na to, ako svojou osobou reflektovala kultúrny ráz svojej doby a prostredia najvyššej spoločenskej vrstvy Uhorska, v ktorej sa pohybovala. Ako manželka palatína aktívne podporovala rozvoj barokovej zbožnosti už

innepinn tizen három predikatiot... Nyomtatta Bechbe Formika Máté.

²⁰ Kopesányi, *A boldog Szűz Mária élete...*, s. 446.

²¹ Tento údaj je podopretý len tradíciou, keďže sa oltár nespomína v inventároch kostola a kláštora sv. Kataríny. V súčasnosti je po reštaurovaní a nachádza sa v Kostole sv. Cyrila a Metoda v Piešťanoch.

len tým, že dala podnet na vydanie dvoch spomínaných náboženských diel. Zároveň dotvára obraz o pôsobení ženy v období raného novoveku v priestore uhorskej šľachty.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Archívne pramene

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (ďalej MNL OL), Magyar Kamara Archívuma (ďalej MKA), E 196, *Thurzó család levéltára*, Irregistrata, fasc. 37.

Archivum Romanum Societatis Iesu, *Provincia Austriae*, Signatúra 26, Austria cathalogi trienales 1622 – 1636. Cathalogus per annum 1628.

Merényi, L. (ed.), (1900) Eszterházy Miklós levelei Nyáry Krisztinához. In *Magyar történelmi tár*.

Literatúra

Hajnal, M. (1629) *Az Jesus szivet szerető sziveknek aytatossagara szives kepekkel ku formaltatott, és azokról való elmékedésekkel és imádságokkal megli magyaráztatott könyvecske*. Béchben: Rikhes Mihál, Dedicatoria.

Holl, B. (1970) Halnal Mátyás elmékedő könyvének versei. In *Irodalomtörténeti közlemények*, 74. roč. 4. zošit.

Kopcsányi, M. (1631) *A boldog Szűz Mária élete, magában foglalván az hét innepinn tizen három predikatiot...* Nyomtatta Bechbe Formika Máté.

Mihalykó, J. (1629) *Kereszteni istenes és ájrtatos imadsagok, ez mostani nyomorult és veszedelmes üdőkben minden keresztyén és Isten félő embereknek felötte igen szükségsek és hasznosok*. 2. vyd. Löcsén: Brewer Lörincz.

Pénzes Tiborc, Sz. (2015). „Szívemben mindenkor igaz pápista voltam.“ Gondolatok Nyáry Krisztina felekezeti váltásáról. In ACS, Pál – BUZÁSI, Enikő – SZÉKELY, Júlia (eds.) *A műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és művészet határvidékén*. Budapest: Reciti.

Schürtz, E. (1934) *Kopcsányi Márton ferencendi szerzetes életrajza és irodalmi munkássága*. Bölcsészeti doktori értekezés. Budapest.

Vrábel, T. (2015). Telegdy Anna, a mélyen vallásos mecénás. In BAJÁKI, Rita – BÁTHORY, Orsolya (eds.) A nők és a régi magyarországi vallásosság. Budapest: MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport.

EKOLOGICKÝ SYSTÉM UČITEĽOV A BUDÚCICH UČITEĽOV: ANALÝZA EKOMÁP

ECOLOGICAL SYSTEM OF TEACHERS AND PROSPECTIVE TEACHERS: ANALYSIS OF ECOMAPS

Janka LIPTÁKOVÁ¹, Oľga OROSOVÁ²

¹Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta,
Katedra psychológie, janka.liptakova@student.upjs.sk

²Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta,
Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, olga.orosova@
upjs.sk

Abstrakt: Cieľom príspevku je skúmať ekologický systém učiteľov a budúcich učiteľov. Zároveň si kladieme za cieľ zistiť a porovnať vzťahy tvoriace ekosystém vo vzorke učiteľov a budúcich učiteľov. Výskumnú vzorku tvorilo 10 učiteľov (priemerný vek 42 rokov; 100 % žien) a 10 budúcich učiteľov (priemerný vek 23 rokov; 80 % žien). Hlavnou metódou využitou v tomto príspevku bola aktivita s ekomapami umožňujúca kvalitatívnu analýzu vzťahov, stresorov a interakcií vyskytujúcich sa vo vzdelávacom či pracovnom prostredí. Prínos prezentovaného príspevku spočíva v identifikácii, porovnaní ekologického systému učiteľov a budúcich učiteľov a poskytuje prehľad o kvalite ich vzťahov. Učítelia a budúci učítelia zaznamenávali vzťahy v štyroch kategóriách: práca/štúdium, voľný čas, oddych, sociálne okolie a iné. Najviac podporujúcich vzťahov bolo v oboch skupinách zaznamenaných v kategórii voľný čas, oddych. Výsledky umožňujú identifikáciu podporujúcich a stresujúcich vzťahov u učiteľov v rôznych fázach ich kariéry, vďaka čomu je možné vytvárať a aplikovať efektívnejšie intervenčné programy zamerané na posilnenie vzťahov a well-beingu u učiteľov.

Kľúčové slová: ekologický systém; ekomapy; učítelia; budúci učítelia; kvalita vzťahov

Abstract: The aim of the contribution is to explore the ecological system of teachers and prospective teachers. Simultaneously, we aim to identify and compare the relationships forming the ecosystem within the sample of teachers and prospective teachers. The research sample consisted of 10 teachers (average age 42 years; 100 % women) and 10 future teachers (average age 23 years; 80 % women). The main method used in this contribution was the activity with

eco-maps allowing for qualitative analysis of relationships, stressors, and interactions occurring in the educational or work environment. The contribution's significance lies in the identification and comparison of the ecological system of teachers and prospective teachers, providing an overview of the quality of their relationships. Teachers and prospective teachers recorded relationships in four categories: work/study, free time, rest, social environment and others. The highest number of supportive relationships were recorded in both groups in the category of free time. The results will enable the identification of supportive and stressful relationships among teachers at various stages of their careers, thus making it possible to develop and implement more effective intervention programs aimed at strengthening relationships and well-being among teachers.

Key words: ecological system, eco-maps, teachers, prospective teachers, quality of relationships

Úvod

V príspevku pojednávame o ekologickom systéme učiteľov a budúcich učiteľov, ktorý zahŕňa analýzu vzťahov a vplyvov pôsobiacich na jednotlivca využitím analýzy ekomáp. Ekomapa je grafické znázornenie všetkých vzťahov a prepojení, ktoré ovplyvňujú jednotlivca (Hartmann, 1995). Identifikácia podporujúcich, stresujúcich a ambivalentných vzťahov učiteľov v rôznych fázach ich kariéry umožňuje rozvíjať a podporovať zdravé vzťahy vo výchovno-vzdelávacom prostredí a znižovať riziko výskytu sociálno-patologických javov.

Teoretické zakotvenie výskumu

1 Podstata a prínos využitia ekomáp

Využitie ekomáp na kvalitatívnu analýzu je založené na aplikácii Bronfenbrennerovej teórie ekologických systémov. Ekomapy zaznamenávajú prepojenia a vplyvy, ktoré môžu byť v pracovnom prostredí neviditeľné, no napriek tomu silne pôsobia na jednotlivca. Aplikácia tejto metódy prináša cenné informácie a umožňuje pochopiť sociálne a environmentálne faktory. V školskom prostredí môže byť využitie ekomáp obzvlášť prínosné v prípade, že sa jednotlivec javí ako problematický či neochotný zdieľať informácie, pretože sú navrhnuté tak, aby zhmotnili ekologický systém jednotlivca a bezproblémovo zaznamenali vzťahy, odhalili problémy či silné stránky ekológie (Bennett & Grant, 2016). Zároveň poskytujú porozumenie o silách, konfliktoch a

v neposlednom rade aj o stresoroch vyskytujúcich sa v interakciách, čo umožňuje komplexnejší prístup k porozumeniu skúmaným fenoménom (Manja et al., 2021).

2 Bronfenbrennerova teória ekologických systémov

Jednotlivci sú neoddeliteľnou súčasťou komunit, v rámci ktorých sa rozvíjajú a vytvárajú vzájomné organizačné, komunitné, domáce a osobné siete, formálne alebo neformálne prepojené vytvárajúce systém, ktorý sa nazýva ekológia (Bronfenbrenner 1951; Bronfenbrenner 1979). Bronfenbrenner (1999) rozlišuje v rámci ekológie jednotlivca štyri systémy - mikrosystém (domov, rodina, škola, cirkev, pracovisko), mezosystém (zložený z dvoch mikrosystémov, napr. škola a rodina), exosystém (interakcia medzi dvoma kontextmi, napr. rodič prenášajúci svoju frustráciu na dieťa) a makrosystém (vplyv médií, kultúrnych presvedčení a sociálno-ekonomického prostredia).

Ako Bennett a Grant (2016) uvádzajú, využitie Bronfenbrennerovho koncepčného rámca poskytuje prostriedky na interpretáciu a pochopenie interakcií jednotlivcov a spôsobu, akým sa rozvíjajú v rámci sociálne vytvorených prostredí (ekológie) na pracovisku, s rovesníkmi alebo v iných formálnych či neformálnych vzťahoch. Táto teória sa podľa autorov Hayes et al. (2017) vyznačuje holistickým prístupom, pričom zahŕňa všetky systémy, do ktorých sú deti, jednotlivci a ich rodiny zapojené, čo odráža dynamickú povahu reálnych vzťahov.

3 Ekologický systém v prostredí školy

Každá zo štyroch úrovni ekologického systému jednotlivca vplýva na pohodu učiteľov, rovnako ako aj na ich schopnosť trvalého pracovného výkonu (Price & McCallum, 2014). Jeden z primárnych prediktorov well-beingu učiteľov je práve ich vzťah s prácou, školou a kolegami (Renshaw et al., 2015). Well-being učiteľov je úzko prepojený so vzťahmi, ktoré učitelia budujú so svojimi žiakmi, s ich správaním v pedagogickom procese, s kvalitou výučby a výsledkami študentov (Dreer, 2023). Na druhej strane pozitívne vzťahy na pracovisku zvyšujú úroveň pracovnej spokojnosti, ktorá je jedným z faktorov well-beingu učiteľov (Leow et al., 2020). Na základe aplikácie teórie ekologických systémov do školskej praxe môžu školskí psychológovia rozšíriť intervencie zamerané

na systémové problémy, ktoré môžu pozitívne ovplyvniť životy väčšieho počtu študentov. Zároveň jej aplikácia umožňuje hlbšie porozumieť vzťahom a poskytuje priestor na intenzívnejší intervenčný zásah (Burns, 2013). Sociálne vzťahy, ich počet aj kvalita nepochybne ovplyvňujú duševné a fyzické zdravie. Kvalita vzťahov zahŕňa ich pozitívne (vrátane emocionálnej podpory) a negatívne aspekty, ktoré vyvolávajú napätie (konflikty a stres) (Umberson & Montez, 2010). Zameranie sa na zložité vzájomné vzťahy medzi jednotlivcom a rôznymi systémovými úrovňami umožní rozvíjať zdravé školské prostredie a vytvoriť programy zamerané na podporu zdravia v školskom prostredí (Hong & Espelage, 2012).

Ciele

Cieľom príspevku je 1) skúmať kvalitu vzťahov a kategórie vzťahov tvoriace ekologický systém učiteľov a budúcich učiteľov, 2) skúmať rozdiely medzi učiteľmi a budúcimi učiteľmi v dosiahnutom skóre kvality vzťahov.

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 20 respondentov, z toho 10 učiteľov (50 %). Priemerný vek učiteľov bol 42 rokov (min. 25 rokov, max. 57 rokov, 100 % žien). Z celkového počtu učiteľov pracovali štyria na súkromnej strednej odbornej škole, jeden na gymnáziu a piati na štátnej základnej škole. Každá zo škôl sídli v Košickom kraji. Budúci učitelia, študenti magisterského stupňa štúdia na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, dosahovali priemerný vek 23 rokov (min. 22 rokov, max. 25 rokov, 80 % žien).

Respondenti boli vybraní podľa dostupnosti, boli informovaní o priebehu stretnutia, cieľoch a o tom, že ich účasť je dobrovoľná, môžu kedykoľvek odstúpiť a že získané dáta budú anonymne spracované a použité výhradne na výskumné účely. Učitelia sa zberu dát zúčastnili v rámci kvalitatívnej časti medzinárodného výskumného projektu ISPA “Global perspectives on teachers’ well-being and mental health following the Covid-19 pandemic”. Samotnému zberu dát predchádzalo vyplnenie informovaných súhlasov. Zber dát pozostával z realizácie rozhovorov vo fokusových skupinách učiteľov a budúcich učiteľov zameraný na tému well-beingu a faktorov s ním súvisiacich. Po 45-60 minútových rozhovoroch nasledovala aktivita s ekomapami, ktorej výsledky sú prezentované v tomto príspevku. Zber

dát prebiehal v apríli (skupina učiteľov) a októbri 2023 (skupina budúcich učiteľov).

Metódy

Hlavnou metódou využitou v tomto príspevku bola aktivita s ekomapami. Podstata spočíva v jednoduchej ceruzka-papier simulácii, ktorá bola vyvinutá Hartmannom ako hodnotiaci, intervenčný a plánovací nástroj, ktorý dynamickým spôsobom mapuje ekologický systém človeka (Hartmann, 1995). Využitie ekomáp a ich následná analýza umožňuje nielen zaznamenávať vzťahy, stresory, konflikty vo vzdelávacom a pracovnom prostredí, no zároveň poukazuje na sociálne prepojenia, umožňuje vytvárať hypotézy pre ďalšie skúmanie či zlepšiť povedomie a prehľad o vzťahoch (Bennett & Grant, 2016; Manja et al., 2021).

Priebeh aktivity nadväzoval na výskumný protokol medzinárodného projektu ISPA („Global perspectives on teachers' wellbeing and mental health following the Covid-19 pandemic“). Učitelia a budúci učitelia na prázdny hárok papiera nakreslili samého seba ako „učiteľa“ alebo „budúceho učiteľa“. Následne boli požiadaní, aby nakreslili tvary alebo symboly ďalších ľudí, miest alebo udalostí, ktoré sú pre nich dôležité a označili ich pomocou čiar podľa pocitu zo vzťahu k jednotlivým osobám/skupinám/miestam/udalostiam (podporujúce, stresujúce, podporujúce a stresujúce zároveň).

Kvalitatívna analýza ekomáp spočívala v tvorbe kategórií a následnej kategorizácii zaznamenaných vzťahov troma expertmi z odboru psychológia, ktorí v prvom kroku nezávisle na sebe vytvorili kategórie a kategorizovali vzťahy a v druhom kroku, na spoločnom diskusnom stretnutí, dosiahli konsenzus vo vytvorených kategóriách a kategorizácii vzťahov.

Kvantitatívna analýza ekomáp zahŕňala niekoľko krokov (Summerville, 2014): i) každému zaznamenanému vzťahu na ekomape sa priradila číselná hodnota. ii) vzťahy charakterizované ako podporujúce dostali hodnotu 1, stresujúce vzťahy boli ohodnotené hodnotou 2 a ambivalentné hodnotou 1,5. iv) pre každú ekomapu boli hodnoty sčítané a vydelené počtom zaznamenaných vzťahov. Každé skóre ekomáp sa pohybuje od 1 (100 % podporujúcich vzťahov) do 2 (100 % stresujúcich vzťahov) (Summerville, 2014). Využitím Mann-Whitney U testu v programe SPSS sme overovali,

či medzi učiteľmi a budúcimi učiteľmi existujú rozdiely v úrovni kvality uvádzaných vzťahov. Uvádzané sú frekvencie vzťahov, ktoré boli zistené v jednotlivých kategóriách.

Výsledky

V skupine učiteľov, rovnako ako aj v skupine budúcich učiteľov, boli identifikované štyri kategórie vzťahov (Tabuľka 1).

Najvyšší počet vzťahov bol v skupine učiteľov uvedený v kategórii *sociálne okolie* (počet vzťahov = 25, 36, 23 %), nasledoval kategória *voľný čas, oddych* (počet vzťahov = 24, 34, 78 %). V kategórii *práca* uviedli učitelia 15 vzťahov (21, 74 %) a v kategórii *iné* 5 vzťahov (7, 25 %). Spolu sme teda u učiteľov identifikovali 69 vzťahov. Najviac podporujúcich vzťahov bolo uvedených v kategórii *voľný čas, oddych* (24 vzťahov). Naopak, v súvislosti s prácou bolo uvedených 6 stresujúcich a 9 ambivalentných vzťahov. V kategórii *sociálne okolie* učitelia v ekologickom systéme zaznamenali 16 podporujúcich a 9 ambivalentných vzťahov.

V skupine budúcich učiteľov bol najvyšší počet vzťahov identifikovaný v kategórii *voľný čas, oddych* (počet vzťahov = 40, 43, 01 %), nasledovala kategória *sociálne okolie* (počet vzťahov = 32, 34, 41 %). V kategórii *štúdium* bolo uvedených 12 vzťahov (12, 90 %) a v kategórii *iné* 9 vzťahov (9, 68 %). Učitelia v priemere uvádzali v ekologickom systéme 7 vzťahov (min. 5, max. 11) a budúci učitelia 9 vzťahov (min. 6, max. 12). Najviac podporujúcich vzťahov bolo v skupine budúcich učiteľov uvedených v kategórii *voľný čas, oddych* (34 vzťahov). V kategórii *štúdium* bolo uvedených 5 stresujúcich a 7 ambivalentných vzťahov. V kategórii *sociálne okolie* budúci učitelia uviedli 21 podporujúcich a 10 ambivalentných vzťahov.

Príklady vzťahov uvádzaných učiteľmi a budúcimi učiteľmi v pôvodnom znení uvádzame v Tabuľke 2.

Tab. 1: Kategórie vzťahov tvoriace ekologický systém učiteľov a budúcich učiteľov

		Podporujúce	Stresujúce	Ambivalentné	Počet vzťahov
Kategórie – učitelia	Práca	0	6	9	15 (21,74 %)
	Voľný čas, oddych	24	0	0	24 (34,78 %)
	Sociálne okolie	16	0	9	25 (36,23 %)
	Iné	1	3	1	5 (7,25 %)
Vzťahy celkovo		41	9	19	69 (100 %)
Kategórie – budúci učitelia	Štúdium	0	5	7	12 (12,90 %)
	Voľný čas, oddych	34	0	6	40 (43,01 %)
	Sociálne okolie	21	1	10	32 (34,41 %)
	Iné	3	3	3	9 (9,68 %)
Vzťahy celkovo		58	9	26	93 (100 %)

Tab. 2: Príklady uvádzaných vzťahov

Skupina	Príklady uvádzaných vzťahov	Kvalita vzťahu	Kategória
Učitelia	žiaci a ich problémy	ambivalentný	práca
	veľa práce	ambivalentný	práca
	cesta vlakom	podporujúci	voľný čas, oddych
	zvieratá	podporujúci	voľný čas, oddych
	rodina	podporujúci	sociálne okolie
	kamarátky, blízke kolegyne	podporujúci	sociálne okolie
	bolesť hlavy, choroba	stresujúci	iné
	nečakané situácie	stresujúci	iné
Budúci učitelia	univerzita	stresujúci	štúdium
	skúšky, zadania	stresujúci	štúdium
	kreslenie	podporujúci	voľný čas, oddych
	cestovanie	ambivalentný	voľný čas, oddych
	priateľ	podporujúci	sociálne okolie
	rodina	ambivalentný	sociálne okolie
	zdravie	podporujúci	iné
	láska	podporujúci	iné

Priemerné skóre kvality vzťahov v skupine učiteľov bolo 1,26 (min. 1,07, max. 1,43). U budúcich učiteľov bolo priemerné skóre 1,23 (min. 1,06, max. 1,38). Tieto hodnoty naznačujú, že ekologický systém učiteľov a budúcich učiteľov je tvorený prevažne z podporujúcich vzťahov. V priemernej úrovni kvality vzťahov, ktoré uvádzali učители ($Md = 1,31$, $n = 10$) a budúci učители ($Md = 1,23$, $n = 10$) nebol zistený štatisticky signifikantný rozdiel ($U = 34,500$, $p = 0,240$).

Diskusia

Ekologický systém vplýva na pohodu a výkon učiteľov (Price & McCallum, 2014). Hong a Espelage (2012) uvádzajú, že budovanie zdravého školského prostredia je výsledkom zdravých vzťahov vo výchovno-vzdelávacom prostredí. V príspevku skúmame kategórie vzťahov tvoriace ekologický systém učiteľov a budúcich učiteľov. Zároveň prezentujeme kvalitu uvádzaných vzťahov (podporujúce, stresujúce, ambivalentné).

Vzťahy zaznamenané v ekologickom systéme učiteľov a budúcich učiteľov boli kategorizované do štyroch kategórií, ktoré tvoria podstatnú časť ekológie špecifickej vzorky respondentov. Najviac podporujúcich vzťahov uviedli učители a budúci učители v kategórii voľný čas, oddych. Budúci učители môžu prejavovať vyšší záujem o voľný čas, oddych v kontexte nárokov na ich výkon spojených so štúdiom. Dôraz kladený na voľný čas a oddych v skupine učiteľov môže reflektovať snahu o vyváženie pracovného a osobného života a súčasne odzrkadľovať ich potrebu relaxácie. Naopak, práca u učiteľov a štúdium u budúcich učiteľov sú hlavným zdrojom stresujúcich a ambivalentných vzťahov. Tieto výsledky môžu predstavovať špecifickú výzvu pre tvorbu intervencií zameraných na podporu a rozvoj zdravých vzťahov v učiteľskej komunite. Výzvou v tejto oblasti je aj poskytovanie opory a pomoci učiteľom, začínajúcim a budúcim učiteľom, ktorá umožní udržať a rozvíjať dobré a podporujúce vzťahy, ktoré sú nepochybne jedným z hlavných faktorov prispievajúcich k well-beingu učiteľov. Zároveň je dôležité poznamenať, že vzťahy v rámci sociálneho okolia môžu byť rôznorodé a komplexné, čo môže byť dôvodom pre vysoký počet uvádzaných vzťahov v jednotlivých kategóriách.

Učítelia uvádzali najvyšší počet vzťahov v kategórii sociálne okolie, zatiaľ čo budúci učítelia v kategórii voľný čas, oddych. Skóre kvality vzťahov u učiteľov, rovnako ako aj u budúcich učiteľov, dosahovalo priaznivé hodnoty, čo značí, že obe skupiny prežívajú z hľadiska kvality vzťahov podporujúce vzťahy s najbližšími ľuďmi alebo udalosťami v ich živote. Identifikácia podporujúcich vzťahov je dôležitá pre posilnenie osobnej pohody, sociálnej podpory a efektívnosti v rôznych oblastiach života, vrátane profesionálnej práce a vzťahov v komunite učiteľov. Zároveň podporujúce vzťahy môžu predstavovať prvý krok k pochopeniu a posilneniu týchto oblastí, čo môže opäť pozitívne vplyvať na osobný a pracovný život jednotlivca. Využitie ekomáp umožnilo priblížiť ekologický systém učiteľov a budúcich učiteľov, zaznamenať vzťahy a silné stránky ekológie (Bennett & Grant, 2016).

Prínos príspevku spočíva v prezentácii výsledkov skúmania ekologického systému učiteľov a budúcich učiteľov. Keďže sme v prehľade literatúry nezaznamenali štúdie, ktoré by ekologický systém skúmali podobne na vzorke akou sú učítelia, budúci učítelia, považujeme prínos príspevku za špecifický najmä v metóde, ktorou bolo využitie ekomáp umožňujúce mapovanie ekologického systému jednotlivcov.

Za možný limit príspevku a zároveň smerovanie ďalšieho skúmania považujeme analýzu ekomáp v nadväznosti na analýzy rozhovorov. Realizácia rozhovorov vo fokusových skupinách, ktoré prebiehali tesne pred ekomap aktivitou, mohli ovplyvniť samotnú aktivitu a zaznamenané vzťahy. Za limit príspevku je možné považovať aj absenciu mužov v skupine učiteľov.

Záver

V skupine učiteľov a budúcich učiteľov boli identifikované vzťahy v kategóriách práca/štúdium, voľný čas, oddych, sociálne okolie a iné. Neboli zistené rozdiely v úrovni kvality uvádzaných vzťahov. Najviac podporujúcich vzťahov uviedli učítelia a budúci učítelia v kategórii voľný čas, oddych. Práca u učiteľov a štúdium u budúcich učiteľov boli hlavným zdrojom stresujúcich a ambivalentných vzťahov.

Podakovanie

Príspevok vznikol s podporou projektu VVGS-2023-2716.

Literatúra

Bennett, J., & Grant, N. S. (2016). Using an Ecomap as a Tool for Qualitative Data Collection in Organizations. *New Horizons in Adult Education and Human Resource Development*, 28(2), 1–13. doi:10.1002/nha3.20134

Bronfenbrenner, U. (1951). Toward an integrated theory of personality. In R. Black & G. Remsey (Eds.), *Perception: an approach to personality*. New York, NY: Ronald Press.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bronfenbrenner, U. (1999). Environments in developmental perspective: Theoretical and operational models. In *American Psychological Association eBooks* (pp. 3–28). <https://doi.org/10.1037/10317-001>

Burns, M. K. (2013). Contextualizing School Psychology Practice: Introducing featured research commentaries. *School Psychology Review*, 42(3), 334–342. <https://doi.org/10.1080/02796015.2013.12087477>

Dreer, B. (2023). On the outcomes of teacher wellbeing: a systematic review of research. *Frontiers in Psychology*, 14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1205179>

Hartmann, A. (1995). Diagrammatic assessment of family relationships. *Families in Society*, 76(111).

Hayes, N., O'Toole, L., & Halpenny, A. M. (2017). *Introducing Bronfenbrenner: A guide for practitioners and students in early years education*.

Hong, J. S., & Espelage, D. L. (2012). A review of research on bullying and peer victimization in school: An ecological system analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 17(4), 311–322. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.03.003>

Leow, K., Lee, C. E., & Leow, S. (2020). Job satisfaction and mental wellbeing among high school teachers in Malaysia. *Jurnal Psikologi Malaysia*, 34(3).

Manja, V., Nrusimha, A., MacMillan, H. L., Schwartz, L., & Jack, S. M. (2021). Use of Ecomaps in Qualitative Health Research. *The Qualitative Report*, 26(2), 412-442. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2021.4565>

Price, D., & McCallum, F. (2014). Ecological influences on teachers' well-being and "fitness." *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 43(3), 195–209. <https://doi.org/10.1080/1359866x.2014.932329>

Renshaw, T. L., Long, A. C. J., & Cook, C. R. (2015). Assessing teachers' positive psychological functioning at work: Development and validation of the Teacher Subjective Wellbeing Questionnaire. *School Psychology Quarterly*, 30(2), 289–306. <https://doi.org/10.1037/spq0000112>

Summerville, M. (2014). *The ecomap as a measure of psychological well-being: Results from primary school children identified as at-risk for psychological distress* (Doctoral dissertation, Tulane University School of Science and Engineering).

Umberson, D., & Montez, J. K. (2010). Social Relationships and Health: A Flashpoint for Health policy. *Journal of Health and Social Behavior*, 51, S54–S66. <https://doi.org/10.1177/0022146510383501>

HIEROTOPIA: BOŽIA PRÍTOMNOSŤ MEDZI STREDOVEKÝM CHRÁMOM A ONLINE PRIESTOROM

HIEROTOPY: DIVINE PRESENCE BETWEEN MEDIEVAL TEMPLE AND ONLINE SPACE

Martina MRÁZOVÁ

Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

Centrum vied o umení, Slovenská akadémia vied

Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava 4

mrazova.martina@hotmail.com

Abstrakt: V kontexte nedávnej pandémie koronavírusu vzišlo množstvo otázok súvisiacich s prežívaním náboženského života z izolácie. Podobné skutočnosti poznáme zo stredoveku z historických prameňov, najmä v spojitosti s morovými epidémiami. Vzniká nám teda akási paralela medzi stredovekom a súčasnosťou v otázke prežívania sakrálna. Riešenia tohto problému sú rôzne – kým v súčasnosti sú to tzv. online prenosy svätých omší, v stredoveku tento problém riešili napríklad hagogoskopy. Predkladaný príspevok približuje koncept hierotopie ako metódy vytvárania sakrálnych priestorov a spôsobu sprítomňovania božskej entity vo vizuálnej kultúre stredoveku a pokúša sa nájsť paralelu s vytváraním sakrálnych priestorov dnes, v 21. storočí, kedy technologický pokrok umožňuje zúčastňovať sa božského tajomstva prostredníctvom obrazoviek elektronických zariadení.

Kľúčové slová: hierotopia, prítomnosť, stredovek, online, sakrálna

Abstract: In the context of the recent coronavirus pandemic, a number of issues have arisen related to the experience of religious life from isolation. We are familiar with similar cases from historical sources dating back to the medieval period, especially in relation to plague epidemics. Thus, a kind of parallel arises between the Middle Ages and the present regarding experiencing the sacred. The solutions to this problem vary - while today the answer lies in the so-called online streaming of the Holy Mass, in the Middle Ages this problem was solved, for example, by hagogoscopes. The present paper introduces the concept of hierotopy as a method of creating sacred spaces and a way of making the divine entity present in the visual culture of the Middle Ages and it attempts to find a parallel with the creation of sacred spaces today, in the 21st century, when technological

advances make it possible to participate in the divine mystery through the screens of electronic devices.

Key words: hierotopy, presence, middle ages, online, sacred

Úvod

Počas nedávnej pandémie koronavírusu sa kvôli karanténnym opatreniam v mnohom zmenil spôsob komunikácie. Osobné stretnutia a vyučovanie na školách nahradili zoom meetingy a podobnou transformáciou prešiel aj náboženský život – ten sa stiahol z chrámov do obrazoviek elektronických zariadení veriacich. Táto špecifická doba pripomenula bežnému človeku skutočnosti, ktoré boli v minulosti bežné – hovoríme najmä o morových epidémiách a o karanténnych opatreniach naprieč Európou v stredoveku a ranom novoveku, ktoré sa, až na niektoré rozdiely, dramaticky nelíšili od tých súčasných. Príspevok si kladie za cieľ priblížiť koncept vytvárania sakrálna a sakrálnych priestorov a ich následného prežívania z izolácie v období stredoveku a pokúsiť sa nájsť paralelu (ak nejaká vôbec existuje) s dobou nedávno minulou – dobou, ktorá dostala prívlastok koronavírusová.

Sakrálny priestor a hierotopia

Hierotopia predstavuje spôsob vytvárania sakrálnych priestorov, ktorý bol predstavený ruským medievalistom Alexeiom Lidovom na príklade byzantského umenia. Pojem pochádza z gréčtiny, kde *hieros* znamená svätý a *topos* sa vzťahuje na miesto alebo priestor. Podľa Lidova ide o akési vytváranie sakrálnych priestorov spájaním viacerých multisenzoricky vnímateľných aspektov do jedného celku. Medzi takéto aspekty patria napríklad dramaturgia svetla, liturgické gestá, zvukové vnemy, usporiadanie obrazov, organizácia vôní, slov a v neposlednom rade aj aktívna participácia účastníka (Lidov, 2014, s. 62). Nejde teda iba o opis týchto priestorov, ale o ich aktívne vytváranie skrz viacero elementov (Simsky, 2021, s. 31). Ako spomína Bissera Pentcheva, ide o ľudskú činnosť, ktorá sa zameriava na vytváranie štruktúr v časovom a priestorovom rámci, dotýkajúc sa multisenzorickej skúsenosti a materiálnosti v priestore (Pentcheva, 2010, s. 9). Najväčším háčikom hierotopie je pravdepodobne samotná kategória posvätného alebo sakrálneho, ktorá predpokladá skutočnú prítomnosť Boha a nedá sa oddeliť od zázračného, niečoho, čo nie je vytvorené ľudskou rukou (Lidov, 2006, s. 33).

Podľa talianskeho kunsthistorika Michele Bacciho, v ostatnom období došlo k akejsi zmene skúmania sakrálneho priestoru ako niečoho odlišného od jeho čisto architektonického rámca. Sakrálny priestor začal byť vnímaný ako kontext interakcií medzi viacerými faktormi, medzi ktoré patria účastníci liturgie, obrazy, vybavenie kostola a v neposlednom rade samotné božstvo, ktoré sa sprítomňuje performatívnou silou obradov a rôznymi stratégiami monumentálnej réžie. Nejde iba o akési skúmanie architektonickej formy priestoru, ale o jeho multisenzorické vnímanie. Bacci definuje hierotopický prístup ako sústredenie sa na rôzne stratégie, ktorými je božská entita evokovaná priestorovo, vizuálne a materiálne v konkrétnych rituálnych kontextoch. Pozorovateľ následne vníma priestor ako miesto nabité nadprirodzenými a nadpozemskými vlastnosťami (Bacci, 2021, s. 16).

Hierotopia sa podľa Lidova nedá zredukovať len na umelecké obrazy, ani na kombináciu materiálnych predmetov, ktoré organizujú toto sakrálne prostredie. Obrazy, či už fyzické alebo mentálne, ktoré vznikajú v mysliach veriacich, predstavujú neoddeliteľnú súčasť hierotopie (Bartlová, 2012, s. 233). Problematike obrazu sa vo svojich výskumoch venujú Hans Belting a Whitney Davis, ktorí interdisciplinárnym spôsobom uvažujú o vzťahu videnia a vizuálnej kultúry a rozlišujú medzi fyzickými a mentálnymi obrazmi (pozri Davis 2011, 2017; Belting, 2014, 1994).

Najdôležitejším elementom vytvárania sakrálnych priestorov je podľa samotného autora aktívna participácia pozorovateľa. Ten pôsobí v rámci tohto priestoru ako jeho integrálny prvok spolu s ostatnými spomínanými elementmi (Lidov, 2006, s. 41). Hierotopický zážitok je teda kombináciou individuálnej a kolektívnej fyzickej prítomnosti a multisenzorického vnímania vnemov (Pentcheva, 2010, s. 8). Milena Bartlová v tejto súvislosti zdôrazňuje aj dôležitosť pohybu, ktorý zjednocuje synestetické vnemy v jednom spoločnom zážitku (Bartlová, 2012, s. 232). Ide o synestetický zážitok, pri ktorom je zapojené celé ľudské telo všetkými zmyslami. Synestéziou rozumieme súzvučný vnem – súbežnosť zmyslov (Pentcheva, 2006, s. 631). Spomínané rituály by sme teda v kontexte hierotopického prístupu nemali skúmať ako samostatné činnosti, ale ako súbor aktov, ktoré vďaka aktívnej participácii veriaceho dokážu sprítomniť božskú entitu v danom priestore a čase.

Hagioskop

Na otázku ako bolo možné sakrálnu prežívať z izolácie v stredoveku, by sme odpoveď mohli hľadať v samotnej architektúre stredovekých kresťanských chrámov. Ide o jedinečné otvory v stenách, takzvané hagioskopy (Obr. 1). Tento pojem pochádza z gréckeho *hagios* – svätý a *scopio* – vidieť. Preto by sme ich jednoducho mohli charakterizovať ako nástroje na videnie Boha.

Hagioskopy umožňovali výhľad do presbytéria pre tých, ktorí nemali fyzický prístup do tohto priestoru, boli teda akýmsi spôsobom izolovaní – či už išlo o laikov, pre ktorých bola určená loď kostola, alebo pre malomocných, mníšky, či pustovníkov/anchoritov, ktorí boli izolovaní od zhromaždenia veriacich (Badwen, 2021, s. 215; Ousterhout, 2016, s. 850). V tomto prípade slúžil hagioskop ako vizuálna pomôcka, ktorá umožňovala veriacemu vidieť Eucharistiu telesným okom počas momentu premenenia. Hagioskop predstavoval spôsob, akým sa veriaci mohol zúčastniť božského tajomstva na základe zrkovného vnemu.

V tomto kontexte je nutné pozrieť sa na spôsoby, akými sa v stredoveku dalo aktívne participovať na slávení božského tajomstva. Na základe rozhodnutia Štvrtého lateránskeho koncilu, väčšina veriacich prijímala Telo Kristovo len raz ročne – na Veľkú noc, po spovedi a očistení sa od hriechov (Biernoff, 2002, s. 140). Na tomto koncile sa stala záväznou myšlienka, že chlieb a víno sa počas slávenia liturgie stávajú skutočným telom a krvou Ježiša Krista, ktorá sa zakladá na doslovnom výklade slov, vyslovených Kristom počas poslednej večere, „Vezmite a jedzte: toto je moje telo.“ Potom vzal kalich, vzdával vďaky a dal im ho, hovoriac: „Pite z neho všetci: toto je moja krv novej zmluvy, ktorá sa vylieva za všetkých na odpustenie hriechov“ Mt. 26, 26-29.

Keďže veriaci nemali prístup k účasti na prijímaní na každodennej báze, vznikli rôzne „zástupné“ spôsoby prijímania Tela Kristovho, ako napríklad bozkávanie pacifikálu alebo pohľad na hostiu v momente premenenia, tzv. prijímanie zrakom (Sauer, 2013, s. 552). Podľa základnej myšlienky je pohľad na hostiu v momente transsubstanciácie možné vnímať ako náhradu konzumácie samotnej hostie – vnímať zázračne premenený chlieb a víno na telo a krv Krista pomocou zmyslu zraku sa stalo náhradou za „konzumovanie“ Krista pomocou zmyslu chute (Biernoff, 2002, s. 141). Akt videnia Eucharistie sa tým pádom stal dôležitou súčasťou spôsobu,

akým mohli veriaci prežívať túto sviatosť. *Manducatio per visum* bolo podporené najmä optickou teóriou intromisie, ako jednou z dvoch hlavných stredovekých teórií videnia (Timmerman, 2009, s. 3-4). Bol to obraz, ktorý vysielal lúče a tie následne dopadali na sieťnicu oka – v tomto prípade to bola hostia, ktorá tieto lúče vysielala smerom k pozorovateľovi.

Hagioskop teda slúžil ako mediátor medzi izolovaným veriacim a Bohom, ktorý bol v momente premenenia prítomný v hostii, prijímanej cez zrakový vnem týmto pozorovateľom. Takýmto spôsobom izolovaný veriaci aktívne prežíval sakrálny priestor. Ako konštatuje vo svojom príspevku o kaplnke Zvolenského zámku Štefan Oriško, v rámci stredovekých pamiatok Slovenska zatiaľ absentuje zmienka o tomto architektonickom prvku, ktorá by ho detailnejšie opisovala a ktorá by nám ponúkala informácie o výskyte tohto objektu (Oriško, 2012, s. 602). Výskumné východisko sa nám naskytá v zahraničných zdrojoch, najmä v anglosaskom prostredí, kde stále disponujeme značným výskytom týchto architektonických prvkov.

V kontexte stredovekého videnia a vizuality je nutné zdôrazniť dôležitosť komplexnejšieho chápania hagioskopov, a to nielen ako izolovaných nástrojov na aktívne prežívanie božskej entity pomocou viacerých zmyslov, ale ako dôležitých súčastí architektonickej štruktúry stredovekých kostolov, ktoré spolu s ďalšími prvkami, ako sú svetlo, horiace kadidlo alebo zvony, vytvárajú hierotopiu posvätných priestorov, ktoré je potrebné prežívať multisenzoricky. Hagioskop by sme teda mohli považovať za prvok, ktorý, spolu s fyzickou prítomnosťou veriaceho a s už spomínanými multisenzorickými prvkami, dotváral sakrálny priestor.

Online prenos bohoslužby – virtuálna prítomnosť?

Kým v stredoveku odpoveďou na prežívanie sakrálna z izolácie boli (do značnej miery) hagioskopy, počas nedávnej pandémie koronavírusu sa ňou stali tzv. live streamy bohoslužieb, ktoré fungovali na princípe živého prenosu slávenia bohoslužby z chrámu priamo do elektronických zariadení veriacich. Výstáva nám teda otázka – dochádza tu k presunu sakrálného priestoru z chrámu do priestoru, kde sa tento online prenos vysielal? Dá sa online streaming bohoslužby chápať ako náhrada hierotopie?

Vzhľadom k definícii hierotopie a sakrálného priestoru podľa Alexeia Lidova, by sme mohli konštatovať, že online priestor nespĺňa podmienky multisenzoricity. Pri online prenose bohoslužby sú zapojené iba dva

zmysly – zrak a sluch. Divák teda nie je zapojený celým svojím telom všetkými zmyslami, nedochádza tu k synestetickému zážitku, alebo k súbežnosti zmyslov, ako ho opísala Bissera Pentcheva. Taktiež by sme mohli tvrdiť, že nejde o vytváranie sakrálnych priestorov, keďže ide o ich pasívne pozorovanie – zásadný rozdiel je aj v roli diváka alebo veriaceho. Vo fyzickom sakrálnom priestore pri „živej“ bohoslužbe je divák fyzicky prítomný. Neabsorbuje prostredie iba zrakovým a sluchovým vnemom, ako je to pri online transmisii, kedy ide o jednostranný prenos, pri ktorom divák neparticipuje aktívne. Navyše, ako spomína Milena Bartlová, podstatnou zložkou hierotopie je aj pohyb, ktorý zjednocuje synestetické vnemy do jedného spoločného zážitku (Bartlová, 2012, s. 232). Napríklad pri podávaní si rúk na znak pokoja – kedy je zapojený navyše aj zmysel hmatu.

Pri online prenose bohoslužby je divák závislý na kvalite internetového spojenia, ktoré, v prípade, že je rýchle a stabilné síce môže evokovať suplovanie skutočného stretnutia, avšak, ako konštatujú Foletti a Kesner, obrazovka nemôže v žiadnom prípade nahradiť skutočné stretnutia. A to aj napriek realistickej podobe, kedy s nami obrazy na obrazovkách doslova hovoria, máme teda pocit bezprostrednej prítomnosti zobrazovaného (Foletti – Kesner, 2021, s. 41). Navyše, treba brať do úvahy aj limity videnia – divákov pohľad je vedený „okom kamery“ – podobný princíp by sme mohli pozorovať aj pri stredovekých hagioskopoch, kedy bol tento otvor smerovaný smerom k oltáru a teda taktiež do istej miery kontroloval divákov pohľad.

Virtuálna eucharistia?

Pri online prenosoch bohoslužieb nám vyvstáva ešte jedna dôležitá otázka – je možné preniesť božiu prítomnosť v Eucharistii cez online streaming? Ako konštatuje anglická historička Helen Parish, najdramatickejším miestom konfliktu medzi virtuálnou a vtelenou náboženskou skúsenosťou je sviatosť Eucharistie (Parish, 2020, s. 9). Bol to spôsob akým sa človek dokázal čo najviac priblížiť k Bohu – počas omše prostredníctvom hostie, v ktorej bolo jeho telo prítomné. Tá sa podľa Camilla nepovažovala za obraz, ale za niečo podobné relikvii, za niečo, čo má skutočnú moc (Camille, 1996, s. 108).

Hoci je možné sledovať online slávenie omše a do istej miery sa na ňom zúčastňovať ako virtuálni veriaci online, fyzická účasť na Eucharistii

prostredníctvom prijímania chuťovým zmyslom nie je mimo fyzického prostredia možná. Kontakt s konsekrovaným chlebom a vínom a ich konzumácia, alebo akákoľvek sviatosť, si vyžaduje fyzickú prítomnosť ľudského tela (Parish, 2020, s. 8).

Model online prenosu bohoslužby nemá ďaleko od praxe zrakového prijímania, ktoré bolo po stáročia bežnou skúsenosťou s eucharistickým slávením v rímskokatolíckej cirkvi. Avšak, účasť na online bohoslužbách nie je v očiach pápežskej rady prijateľnou alternatívou účasti na fyzickom medziľudskom spoločenstve a na realite liturgického slávania omše. Rímskokatolícka cirkev zastáva názor, že je nevyhnutnou povinnosťou veriacich zúčastňovať sa na svätej omši v nedeľu a v iné prikázané sviatky a to fyzickou prítomnosťou v kostole. Možnosť sledovať omšu na obrazovke alebo počúvať rozhlasové vysielanie nepredstavuje za bežných okolností splnenie tejto povinnosti (Parish, 2020, s. 6).

Úvaha na záver – Matúš Lányi, sakrálna a online priestor

Otázky spojené s prežívaním sakrálna v online priestore do značnej miery reflektuje aj súčasné umenie a vizuálna kultúra. Považujeme preto za relevantné uviesť diela súčasného vizuálneho umelca Matúša Lányiho, ktorého práca experimentuje s ideou sakrálna v rôznych kontextoch a uvažuje o úlohe technológií v kontexte sakrálna. Premenenie vína na krv (Obr. 2) z cyklu WINDOWS / 2005 – 2007 predstavuje proces premeny fyzickej substancie vína na duchovnú substanciu Kristovej krvi v operačnom systéme Windows. Pracuje teda s myšlienkou akejsi premeny v hierarchickom systéme, ktorý funguje na princípe externého nepoznaného ovládača – transcendentna (Lányi, Windows 2005- 2007). Existuje teda paralela medzi online priestorom a sakrálnom? Je možné umelo vytvoriť sakrálny priestor? Do akej miery transformuje internet náboženstvo? Aj to sú otázky, ktoré vyvstávajú pri pohľade na performace v spolupráci s Vierou Zubalovou s názvom Digitálny liturgický obrad (Obr. 3) (Schemnitz Gallery, 2020).

Záver

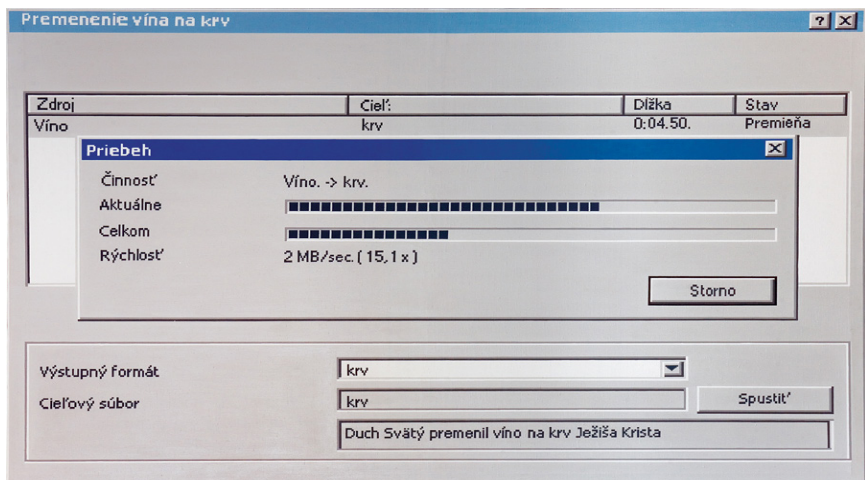
Zatiaľ čo sledovanie online prenosu bohoslužby môže veriaceму umožniť určité spojenie s náboženskou komunitou, takéto stretnutie nepredstavuje náhradu sakrálného priestoru a neumožňuje veriaceму aktívnu

participáciu na prežívaní božského tajomstva. Hoci oči a uši prijímajú viditeľné a počuteľné vnemy, ostatné zmysly sa stretávajú s absenciou hmatateľného, chuťového a čuchového. Dalo by sa teda konštatovať, že online priestor nenahrádza fyzický sakrálny priestor – nikdy sa nevyrovná fyzickému multisenzorickému zážitku zo sakrálneho priestoru. Ak hovoríme o stredovekých chrámoch, ktoré doslova prekypujú atmosférou, potom je nutné spomenúť aj fenomén génia loci, ktorý nepochybne dotvára jedinečnosť fyzického prežívania sakrálne (ku konceptu génia loci pozri Norberg-Schultz, 2010). Otázky s prežívaním sakrálne a vytváraním sakrálnych priestorov v online priestore nepredstavujú iba online prenosy bohoslužieb, ale táto téma je čoraz atraktívnejšia aj v kontexte súčasného vizuálneho umenia.

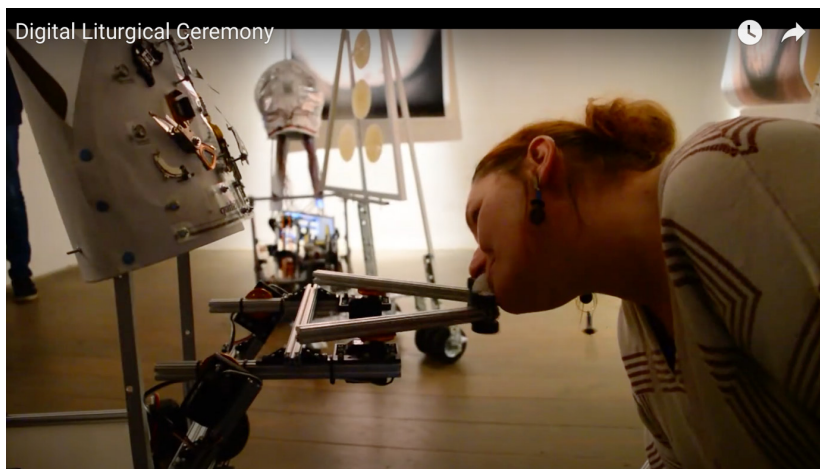
Ilustrácie

Obr. 1. Hagioskop zo 14. storočia v kostole všetkých svätých v Tilbrook, Anglicko. Zdroj: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:All_Saints,_Tilbrook,_Cambridgeshire_-_Hagioscope_-_geograph.org.uk_-_380804.jpg.

Obr. 2. Matúš Lányi: Premeňenie vína na krv, 2006, akryl, 130 x 200 cm. Galéria mesta Bratislavy. Zdroj: <http://www.lanyi.euweb.cz/Artworks/Matus%20Lanyi%20Premeňenie%20vina%20na%20krv.jpg>.

Obr. 3. Matúš Lányi & Viera Zubalová: Performancia: Digitálny liturgický obrad, 2020. Schemnitz gallery. Zdroj: <http://www.lanyi.euweb.cz>.

Literatúra

BACCI, Michele. (2021). Sacred spaces versus holy sites: on the limits and advantages of a hierotopic approach. In: BOGDANOVIĆ, Jelena (ed.). *Icons of Space: Advances in Hierotopy*. Routledge.

BADWEN, T. (2021). Channeling the Gaze: Squints in Late Medieval Screens. In: PREISINGER, Raphaële (ed.). *Medieval Art at the Intersection of Visuality and Material Culture: Studies in the 'semantics of Vision'*. Turnhout: Brepols.

BARTLOVÁ, Milena. (2012). *Skutečná přítomnost. Středověký obraz mezi ikonou a virtuální realitou*. Praha: Argo.

BELTING, Hans. *An Anthropology of Images: Picture, Medium, Body*. Princeton University Press, 2014.

BELTING, Hans. *Likeness and Presence: A History of the Image Before the Era of Art*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

BIERNOFF, Suzannah. (2002). *Sight and embodiment in the Middle Ages*. The New Middle Ages. London, UK: Palgrave Macmillan.

CAMILLE, Michael. (1996). *Gothic Art: Visions and Revelations of the Medieval World*. London: Weidenfeld & Nicolson.

DAVIS, Whitney. *A General Theory of Visual Culture*. New Jersey: Princeton University Press, 2011.

DAVIS, Whitney. *Visuality and Virtuality: Images and Pictures from Prehistory to Perspective*. Princeton: Princeton University Press, 2017.

LÁNYI, Matúš. Portfolio. *Windows 2005- 2007*. [online], [citované 29.3.2024]. Dostupné online: <http://www.lanyi.euweb.cz>.

LIDOV, Alexei. (2014). Creating the Sacred Space. Hierotopy as a new field of cultural history. In: CARNEVALI L. – CREMONESI C. (eds.). *Spazi i percorsi sacri, I santuari, le vie, i corpi*. Padua.

LIDOV, Alexei. (2006). Hierotopy. The Creation of Sacred Spaces as a Form of Creativity and Subject of Cultural History. In: LIDOV, Alexei. (ed.). *Hierotopy. The Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia*. Moscow.

NORBERG-SCHULTZ, Christian. (2010). *Genius loci. Krajina, miesto, architektúra*. Praha: Dokořán.

ORIŠKO, Štefan. (2012). K problému kaplnky Zvolenského zámku. In: *Archaeologia historica*. Vol. 37, issue. 2, s. 595-605.

OUSTERHOUT, Robert. (2016). Sightlines, Hagioscopes, and Church Planning in Byzantine Cappadocia. In: *Art History* 39, s. 848-867.

PARISH, Helen (2020). The Absence of Presence and the Presence of Absence: Social Distancing, Sacraments, and the Virtual Religious Community during the COVID-19 Pandemic. In: *Religions* 11, no. 6.

PENTCHEVA, Bissera. (2006). The Performative Icon. In: *The Art Bulletin* 88, no. 4.

PENTCHEVA, Bissera. (2010). *The Sensual Icon: space, ritual and the senses in Byzantium*. Pennsylvania State University Press, University Park.

SAUER, Michelle M. (2013). Architecture of Desire: Mediating the Female Gaze in the Medieval English Anchorhold. In: *Gender & History*, Vol. 25, no. 3.

SCHEMNITZ GALLERY. (2020). *Matúš Lányi & Viera Zubalová Performancia: Digitálny Liturgický Obrad*. [online], [citované 29.3.2024]. Dostupné online: <https://www.schemnitz.sk/matus-lanyi-viera-zubalova-digitalny-liturgicky-obrad-performancia>.

SIMSKY, Andrew. (2021). Image-paradigms: the aesthetics of the invisible. In: BOGDANOVIĆ, Jelena (ed.). *Icons of Space: Advances in Hierotopy*. Routledge.

TIMMERMANN, Achim. (2009). *Real Presence: Sacrament Houses and the Body of Christ, c. 1270-1600*. Turnhout: Brepols.

O VIACVÝZNAMOVOSTI POJMU VIRTUÁLNOŠŤ V KONEXTE FILOZOFICKÉHO KONCEPTU IDEY UNIVERZITY

ON AMBIGUOUS MEANING OF VIRTUALITY IN CONTEXT OF A PHILOSOPHICAL CONCEPT OF THE IDEA OF A UNIVERSITY

Peter OLENIČ

Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach, Moyzesova 9, 040 01, Košice, peter.olenic@student.upjs.sk

Abstrakt: Filozofické skúmanie konceptu idey univerzity počas uplynulých dvoch storočí usilovalo o reflexiu početných perspektív porozumenia spôsobi a dôvodu existencie univerzity v jej dejinných premenách. V tejto súvislosti predstavuje vznik virtuálnej univerzity priestor pre opätovnú analýzu možností a dôsledkov zmien, ktoré virtuálna podoba s ohľadom na predchádzajúcu pôvodnú formu prináša. V príspevku sa preto zameriam na reflexiu pojmu virtuálnosti a spôsobom, akým môže byť interpretovaný, z čoho vyplývajú aj jeho odlišné významy a aplikačné dôsledky.

Kľúčové slová: virtuálnosť, virtualizácia, idea univerzity

Abstract: The philosophical examination of the conceptual evolution of the university idea over the preceding two centuries has been dedicated to a nuanced exploration of diverse perspectives concerning the nature and rationale underlying the university's historical metamorphoses. Within this context, the emergence of a virtual university introduces an arena for a thorough reconsideration of the potentialities and repercussions attendant to the alterations that the virtual manifestation entails in comparison to its original instantiation. Consequently, this contribution is directed towards a reflection on the conceptual framework of virtuality and its interpretive dimensions, thereby eliciting divergent connotations and implications of application.

Keywords: virtuality, virtualization, idea of a university

Dynamický charakter idey univerzity

Fenomén tematizovania tzv. *idey univerzity*, ktorý najmä v 20. a 21. storočí zaznamenal aj z dôvodu demokratizačnej a demografickej

expansionie, globálnej a vedeckej význačnosti univerzity výrazný záujem o jeho opätovnú, dejinne situovanú reflexiu, ako to dosvedčujú aj texty početných vplyvných postáv dejín filozofie, napr. Jaspersa, Heideggera, Ortegu y Gasseta, Habermasa, Derridu a ďalších, zostáva aj v súčasnosti stále aktuálnym objektom nových, stále vo väčšej miere interdisciplinárnych evalvácií. Dôvodov pre to je viacero a ich význačnosť sa líši v závislosti od regionálnej pôsobnosti konkrétnej univerzity, resp. inštitúcie vysokého školstva, s čím súvisia aj špecifické a všeobecne nejednotné legálne, kultúrne, socio-ekonomické a ďalšie podmienky. Napriek tejto diferencovanosti je možné argumentovať, že dôvodom tak pre možnosť, ako aj potrebu opakovaného skúmania miesta univerzity v spoločnosti, jej funkcií, účelu, zmyslu a iných aspektov jej existencie, je pretrvávajúci dynamický charakter transformácie spoločnosti. Tým sa nemyslia iba výlučne sociologické javy ako napr. generačná výmena, ale predovšetkým tzv. paradigmatické zmeny, medzi ktoré patrí aj vznik, vývoj a implementácia technológií do širokého spektra ľudských aktivít. Účelom obdobných revalvácií má byť dejinne adekvátnejšie formulovaná rekontextualizácia koncepcie pôvodných alebo časovo predchádzajúcich interpretácií. V tejto súvislosti nachádzame zhodné stanovisko taktiež v početných textoch, ktoré tematizujú idey univerzity (Jaspers, 1959, s. 71; Ortega y Gasset, 2014, s. 76), čím môžeme argumentovať v prospech trvácnosti presvedčenia o potrebe otvorenosti dejinným premenám prostredia, do ktorého je univerzita vsadená, a ktoré je pre ňu recipročne neodmysliteľnou podmienkou formácie nej samotnej. Thrift v tejto súvislosti uvádza, že univerzity sa častokrát prezentujú ako výslovní dediči tradície, a to aj napriek tomu, že sa v dejinách museli pre účel existenčnej sebazáchovy neustále prispôsobovať meniacim sa vonkajším podmienkam (Thrift, 2016, s. 402). Plynulosť prechodov medzi zmenami, absencia osobnej skúsenosti so stavom pred a po zmene alebo predchádzajúca skúsenosť s konkrétnou zmenou už z inej oblasti napr. každodenného prežívania, sú faktormi, ktoré umožňujú skôr evolučnú než revolučnú interpretáciu asimilácie podstatných zmien, ktoré sú následne vnímané už ako statický celok tradície.

V otázke povahy idey univerzity ako konceptualizovaného referenčného rámca pre existenciu univerzít a ich činnosť sa prikláňam k hypotéze, ktorá uprednostňuje zmieňovaný dynamický, nelineárny charakter

dejinnosti. To znamená, že časová kontinuita sveta nie je kumulatívnym procesom kvalitatívne opakujúcich sa obsahov, ale skrze svoj procesuálny charakter vyjavuje fenomény vo formách, ktoré sú neidentifikovateľné pred samotným javením sa, tzn. konkretizujú sa a sú tematizovateľné až po udalosti vyjavenia. Avšak táto konceptualizácia je súčasne závislá od už spomínanej dominantnej, dejinne situovanej paradigmy, až skrze ktorej pôsobiacu štruktúru interpretujeme konkrétny spôsob javenia sa existujúcich fenoménov. Špecificky v našom prípade ide o otázku implementácie nedostatočne diferencovaných pojmov virtuálnosť a virtualizácia do spôsobu fungovania súčasnej podoby univerzity. Práve táto terminologická nejednoznačnosť, resp. absencia rozlíšenia toho, čo sa pod označeniami „virtuálna“ a „virtualizovaná“ univerzita má rozumieť, zabraňuje hlbšiemu porozumeniu oboch uvedených podôb univerzity, a prispieva skôr k ich vzájomnej zámene.

Pre účely tohto príspevku bude smerodajnou predovšetkým interpretácia Janza (Janz 2019a, Janz, 2019b), ktorý poukazuje na dvojznačnosť chápania virtuálneho a virtualizovaného v intenciách tematizovania priestorovosti. V anglickom origináli Janz odlišuje medzi *virtualization* a *virtuality*, ktoré budem v slovenskom preklade uvádzať ako *virtualizácia* a *virtuálnosť*. Podľa Janza tak na základe ich odlišností reprezentuje virtualizácia abstrakciu, zatiaľ čo virtuálnosť je vždy spojená s konkrétnym. Virtualizácia prevádza do formalizovaného kódu všetky možné alternatívy pôvodného inputu, ale virtuálnosť ostáva otvorená nepredvídateľnej potencialite. Nakoniec, virtualizácia je digitálna – diskretná, kódovateľná a meniteľná, zatiaľ čo virtuálnosť je analogická – kontinuálna a jedinečná (Janz, 2019b, s. 61-62). Prvý význam je totiž filozofickou interpretáciou technologickej „virtuality“ v podobe virtualizácie ako procesu transkripcie pôvodného javenia do digitalizovaného média. Ide o technologicky sprostredkujúci spôsob, ktorý práve svojou špecifickou, symbolicky vyjadriteľnou metódou deskripcie javov umožňuje vytvárať a súčasne modifikovať reprezentovateľný a zmyslovo uchopiteľný obsah nezávisle od štruktúry a kauzality tzv. prirodzeného sveta. Druhý význam je výslovne filozofického pôvodu, v alternatívnych významoch a kontextoch vyskytujúci sa už u Akvinského v dichotómii *virtualis* a *actualis*, neskôr taktiež u Bergsona, Deleuza a ďalších. Janz, uznávajúc legitímnosť oboch foriem „virtuality“ však v konečnom dôsledku zdôrazňuje primárny

význam virtuálnosti pred virtualizáciou a taktiež pre virtualizáciu v tom zmysle, že virtualizácia vytvára iba reprezentácie svetov, ale nevytvára samotné svety. Inými slovami, virtualizácia iba reprezentuje, zatiaľ čo virtuálnosť utvára.

Virtualizovaná univerzita

Od počiatku datovania existencie konceptu tzv. „Západnej“ univerzity, konkrétne 11. st., nebola otázka *lokalizovateľnosti* univerzity zmysluplnou v inom kontexte než prirodzenom, t. j. fyzickom, *intramurálnom* vymedzení. Dôvodom bola predovšetkým absencia alternatívneho rámca pre situovanie univerzity v inom možnom zmysle. Napriek tomu, že fyzický priestor je aj v súčasnosti primárnym predpokladom pre možnosť akejkoľvek následnej priestorovej umiestnenosti, technologicky uskutočnený koncept priestoru, ktorý je homogénny, abstraktný, kvantifikovateľný a idealizovaný (Neubauer, 2009, s. 147), a ktorý bol pôvodne inštrumentalizovaným médiom iba pre sféru matematickej prírodovedy, otvoril v posledných desaťročiach možnosť reprezentovať fenomény aj prostredníctvom virtualizovaného priestoru – priestoru, ktorý vzniká digitalizovanou virtualizáciou diskrétnych dát. Inými slovami, doposiaľ v pôvodnom zmysle ne-reálny a iba mentálne predstaviteľný priestor sa stal „z-realizovanou skutočnosťou“. Virtualizácia v tomto zmysle nie je obmedzená iba na vizuálny aspekt reprezentovateľnosti, ale umožňuje reprodukovať a zobrazovať každý atribút prirodzeného sveta, ktorý je možné previesť prostredníctvom formálnej redukcie do počítačovým jazykom interpretovateľnej podoby. V tejto súvislosti však vyvstáva otázka o súmerateľnosti, resp. o kvalitatívnej identite pôvodne zakúšaného alebo merateľného javu a jeho reprodukovanej, virtualizovanej podoby. Prostriedky virtualizácie totiž (doposiaľ) neumožňujú replikáciu originálneho obsahu v plnej miere jeho pôvodnej javovej danosti. Nedostatočnosť takto vytváranej virtualizovanej reality je zjavná najmä v súvislosti s prežívaním telesnej situovanosti v priestore alebo principiálnou podmienenosťou výskytu v prirodzenom svete. Navyše ostáva otvorenou otázkou, nakoľko vedomie subjektu o sprostredkovaní zakúšanej skutočnosti nástrojmi digitálnej virtualizácie vplýva na odlišnosť formácie zmyslu takto tvorenej skúsenosti. Avšak, virtualizovaný obsah, ktorý je následne vo forme reprezentácie dostupný

perpcii subjektu, sa taktiež stáva zdrojom možnej, na fyzickej podobe sveta nezávislej skúsenosti, čím opätovne vstupuje do procesu zakúšania ako samostatný a plnohodnotný zdroj javenia sa. Kofoed-Ottesen súhlasne argumentuje, že aj napriek explicitnej sprostredkovanosti takejto skúsenosti virtualizovaným médiom, virtuálne a non-virtuálne sú rovnako fenomenologicky autonómnymi miestami, kedy sa obe prezentujú ako „všetko-zahŕňajúce celky zmysluplných referencií a vzťahov“ (Kofoed-Ottesen, 2020, s. 6).

Virtualizácia ako technologická možnosť substitúcie reality a jej zjednodušenej modifikácie prenikla do pôsobnosti univerzít prvotne vo forme administratívnych informačných systémov ako jednotiacia virtualizácia univerzitných štruktúr, procesov a údajov, neskôr v skúsenostne komplexnejšej podobe uskutočňovania výučby a výskumu prostredníctvom tzv. dištančnej, online komunikácie. Tá umožnila nielen jednosmerný presun informácií, ale vytvorila časovo bezprostredný priestor pre tzv. *real-time* interakciu, čím sa priblížila k spôsobu javenia sa prirodzeného sveta. V konečnom dôsledku virtualizácia dokonca prekročila limitáciu prirodzeného sveta svojou mimo-priestorovosťou a istou formou nečasovosti: mimo-priestorovosť skrze odstránenie nutnosti fyzickej prítomnosti všetkých komunikantov v rámci jedného miesta, a nečasovosť v zmysle disponovania záznamom určitého javu bez ohľadu na jeho konkrétne uskutočnenie v čase a následné obmedzené trvanie. Dnes sme svedkami narastajúceho záujmu o implementáciu virtualizácie do akademického prostredia kvôli jej predpokladanej nestrannosti a efektívnosti pri vykonávaní rôznych úloh, ale taktiež kvôli očakávaniu transformácie súčasného stavu na principiálne priaznivejší – v tomto smere sa uvádza zvyšujúca sa dostupnosť vzdelania, inkluzivita marginalizovaných komunit, diverzifikácia a demokratizácia, ale aj bezprostredná dostupnosť výsledkov výskumu, jeho pokračujúca automatizácia a nelimitovaná možnosť kooperácie bádateľov. Napríklad aplikáciou AI alebo AGI vo viacerých etapách výskumu sa očakáva odbremenenie výskumníkov od činností, akými sú textová a dátová analýza dostupného poznania v danej oblasti a následná formulácia možných trajektórií výskumu a k nim prináležiacich modelov a simulácií hypotéz. Taktiež sa očakáva odbremenenie od výslovne mechanicky replikovaných úloh v experimentálnej časti, ako aj následnej, už dnes v prevažnej

miere softvérom uskutočňovanej štatistickej analýzy získaných dát a tiež formulovania záverov, ktoré z nich vyplývajú. Je zrejmé, že záujem o takto aplikovanú virtualizáciu je na základe hodnoty, ktorú by priniesol, vysoko podporovaným procesom virtualizácie univerzity.

Virtuálna univerzita

Virtuálnosť, s definíciou ktorej prichádza Deleuzom (Smith, 2009) inšpirovaný Janz, je v striktnom protiklade voči zaužívanému významu virtuálnosti, tzn. významu, ktorý je prisudzovaný „virtuálnej univerzite“. Už zo záverov predchádzajúcej kapitoly je možné čiastočne dospieť k úsudku, že k všeobecne akceptovanej forme univerzity, ktorá využitím technologických nástrojov dokáže prekonávať obmedzenia súvisiace s danosťou prirodzeného sveta a nás samotných, adekvátnejšie prináleží pomenovanie „virtualizovaná univerzita“. Avšak, v tejto súvislosti vyvstáva otázka, či niečo ako „virtuálna univerzita“ je napriek tomu stále zmysluplným pomenovaním entity alebo javu, a ak áno, akého. Domnievam sa, že práve Janzova diferenciácia je účelná aj v tomto prípade, konkrétne tým, že definuje virtuálnosť nie v opozícii k reálnemu, ale práve ako podmienku reálneho (Janz, 2019b, s. 63). S tým nezávisle na Janzovi súhlasí aj Levy, ktorý aj napriek vzájomnému zamieňaniu pojmov virtualization a virtual, virtuálnosť dáva do protikladu k aktuálnosti a súčasne odmieta jej stotožňovanie s možným (*possible*) (Levy, 1997, s. 3). Možné je totiž vždy už úplne definované, a od uskutočnenia do podoby reality mu chýba existencia sprostredkovaná voľbou jednej z možností. Naproti tomu virtuálnosť veci spočíva v jej nepredvídateľnosti, avšak nevyhnutnej „existencii“ ako podmienka realizovania javovej skutočnosti. Levy uvádza, že virtuálnosť (v pôvodnom texte nediferencované *virtualisation*) je kreatívnym pohybom, ktorý pochádza z aktuálnej entity, namiereným k novému problému (Levy, 1997, s. 3). Tým sa názorovo stotožňuje s Janzovou interpretáciou virtuálnosti ako kreatívneho momentu a podmienky reality.

Domnievam sa, že tento spôsob tematizácie virtuálnosti, ktorou sa samotný Deleuze pokúšal vymaniť z tradičného esencialistického charakteru filozofie a tak nahradiť diskretnú danosť „udalostnou“ procesualnosťou (Czarnocka, Mazurek, 2023, s. 4), je aj napriek jeho predovšetkým epistemologickej interpretácii uplatniteľný aj v súvislosti

s ontologickým skúmaním univerzity. Modifikáciou pôvodnej hypotézy, podľa ktorej je každá entita kombináciou virtuálneho a aktuálneho, môžeme nahliadať na univerzitu nielen ako dejinne situovanú danosť, ktorá je vždy už-tu vo svojej plnej realizácii, resp. aktualizácii, a tým pádom je dokonaným prevedením možností do existencie, ale naopak poňať tematizáciu univerzity ako vždy neúplné odhaľovanie prítomnej, avšak súčasne dynamickej podoby, ktorá je v základe virtuálna a teda pre vyčerpávajúcu projekciu do budúcnosti neuchopiteľná, dočasná existencia. Otvorenie horizontu práve popretím výlučne esencialistického spôsobu uprednostňovania reálneho, resp. aktuálneho, ako ontologicky význačnejšieho, sa vraciame k Janzovi a jeho konštatovaniu, že virtualizácia síce vytvára reprezentácie sveta, ale nie svet samotný (Janz, 2019b, s. 73). Analogicky v tejto línii uvažovania aj každá dejinná danosť univerzity je určitou reprezentáciou konkrétneho, identifikáciu vyjavovania sa v definovateľnej forme. Avšak bez akceptácie virtuálneho, tzn. toho, čo zakladá kreatívny moment predchádzajúci tematizovateľnú skutočnosť, ostávame vždy obmedzení výskytom iba danej, explicitnej, dočasnej podoby. Aktuálnosť ako diskretný stav totiž principiálne vylučuje dynamickosť, ktorá by preto predstavovala negáciu jej konkretizovanej existencie.

Záver

Na odlíšeni virtualizácie ako technologického konceptu reprezentácie a virtuálnosti ako filozofického konceptu podmieňujúceho realitu som chcel poukázať na dôležitosť rozlišovania medzi virtuálnou a virtualizovanou univerzitou. Aj na základe v texte uvedených odborných interpretácií sa domnievam, že aj napriek globálne expandujúcej, dominantne sa javiacej paradigme virtualizácie nielen univerzity, je neodmysliteľnou a súčasne podmieňujúcou skutočnosťou práve virtuálnosť univerzity, ktorá zakladá jej dejinnú existenciu. Zameraním sa iba výlučne na rozvoj inštrumentálne význačnej virtualizácie v základných zložkách univerzity, tzn. vo výučbe a výskume, môžeme postupnou prioritizáciou tohto jedného významu „virtuality“ zapríčiniť čiastočné alebo úplne vytesnenie virtuálnosti, bez ktorej je každá tematizácia idey univerzity ako dynamického, dejinne realizovateľného konceptu, neuskutočniteľná.

Literatúra

CZARNOCKA, M. – MAZUREK, M. (2023) Deleuze's Conception of Virtuality Versus Virtual Computer Objects. *Foundatins of Science*, 2023 [online] DOI: <https://doi.org/10.1007/s10699-023-09921-0>.

JANZ, B. B. (2019a) Scholarly Cognition, Place and the Event. In: PRAEG, L. (ed.) *Philosophy on the Border: Decoloniality and the Shudder of Origin*. Durban: University of KwaZulu-Natal Press, 2019, pp. 54-70. ISBN 978-1869144067.

JANZ, B. B. (2019b) Virtual Place and Virtualized Place. In: CHAMPION, E. (ed.) *The Phenomenology of Real and Virtual Places*. New York: Routledge, 2019, pp. 60-75. ISBN 978-1-315-10626-7.

JASPERS, K. (1959) *The Idea of the University*. Boston: Beacon Press.

KOFOED-OTTESEN, M. (2020) On the possible phenomenological autonomy of virtual realities. *Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, vol. 20, no. 1, pp. 1-7. DOI: <https://doi.org/10.1080/20797222.2020.1857945>.

LEVY, P. (1997) Welcome to virtuality. *Digital Creativity*, vol. 8, no. 3, pp. 3-10. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/09579139708567068>.

NEUBAUER, Z. (2009) *O čem je věda? Mikuláš Kusánský. Trialogus de possesset*. Praha: Malvern. ISBN 978-80-86702-55-1.

ORTEGA Y GASSET, J. (2014) *Mission of the University*. London: Routledge. ISBN 978-0-415-17766-5.

SMITH, D. W. (2009) Deleuze's Concept of the Virtual and the Critique of the Possible. *Journal of Philosophy: A Cross-Disciplinary Inquiry*, vol. 4, no. 9, pp. 34-43. DOI: <http://dx.doi.org/10.5840/jphilnepal20094913>.

THRIFT, N. (2016) The University of Life. *New Literary History*, vol. 47, no. 2, pp. 399-417. DOI: <http://dx.doi.org/10.1353/nlh.2016.0020>.

BLATNOPOTOCKÍ FARÁRI A ICH MIMOPASTORAČNÁ ČINNOSŤ (1263 – 1324)

PRIESTS FROM SÁROSPATAK AND THEIR NON- PASTORAL ACTIVITIES (1263 – 1324)

Mgr. Štefan Pacola

Katedra histórie, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave,
stefan.pacola@tvu.sk

Abstrakt: Od približne druhej polovice 13. storočia v historických prameňoch severovýchodného Uhorska pravidelne zachytávame zmienky o farároch z Blatného Potoka (Sárospatak, Maďarsko). Títo duchovní sa vyskytujú v rôznych majetkovoprávnych záležitostiach, buď samostatne alebo ako poverenci kráľa. Na prvý pohľad by táto situácia nemusela pôsobiť nezvyčajne, avšak výnimočnosť spočíva v tom, že ostatní farári v okolí nie sú v daných prameňoch spomínaní v podobných úlohách, s rovnakou frekvenciou, resp. sa nespomínajú vôbec. Tento príspevok sa pokúša vysvetliť jedinečnosť tejto fary a popisuje rôznorodú mimopastoračnú činnosť prvej trojice farárov z Blatného Potoka – Jána, Achilla a Itemera - v tomto regióne.

Kľúčové slová: Stredovek, Farári, Blatný Potok, Uhorsko, Zemplínska župa

Abstract: From approximately the second half of the 13th century, historical sources from the northeastern Hungarian Kingdom regularly mention priests from Sárospatak (Hungary). These clergy members appear in various property-related matters, either independently or as envoys of the king. At first glance, this situation may not seem unusual, however; its uniqueness lies in the fact that other priests in the vicinity are not mentioned in these sources in similar roles or with the same frequency, or are not mentioned at all. This contribution seeks to elucidate the singularity of this parish and delineates the diverse non-pastoral activities of the first trio of priests from Sárospatak – John, Achilles, and Itemer – in this region.

Key words: Middle Ages, Priests, Sárospatak, Medieval Hungary, Zemplín County

Úvod

Stredovek je obdobím všeobecne známym úpadkom vzdelanosti. S tým súvisí aj nízky počet vzdelaných ľudí v spoločnosti schopných

v nej vykonávať úlohy súvisiace s písaním a čítaním.¹ Spočiatku v stredoveku poskytovala vzdelanie cirkev, a tak sú to najmä klerici, ktorí sa v prameňoch spomínajú ako poverenci vyššej inštitúcie na tom-danom území vykonávajúci príkazy vrchnosti alebo dokonca sami vo veciach rozhodujúci. Pri výskume listinného materiálu, týkajúceho sa Zemplínskej župy, približne v období od polovice 13. storočia, sa takmer s pravidelnosťou vyskytujú v rôznych funkciách a úlohách farári z Blatného Potoka (Sárosptak, Maďarsko), pričom farári z okolia, až na pár výnimiek, v prameňoch takmer úplne absentujú. Tieto činnosti zahŕňali aktívnu účasť na majetkovoprávnych pokonaniach (obchôdzky hraníc chotárov, štatúcie a následné posielanie správ o priebehu týchto činností) súdnych sporoch a vydavateľskú činnosť – vydávanie listín.

Domnievame sa, že dôvodom tohto je osobité postavenie farára, resp. fary v Blatnom Potoku, ktoré plynulo z viacerých faktorov. Totiž samotný farár vystupuje v prameňoch aj ako kráľov kaplán, teda bol mu k dispozícii vždy, keď sa tu kráľ zastavil.² Čo sa týka fary, tá geograficky spadala pod Jágorskú diecézu, no pramene v prvej polovici 14. storočia naznačujú, že tu platila akási exempcia a fara sa postupne dostáva pod jurisdikciu ostrihomskeho arcibiskupa.³ Navyše sa región Blatného Potoka

¹ VONDRUŠKA, Vlastimil. *Život ve středověku*. Brno : Moba, 2014, s. 283-285.

² NAGY, Imre (ed.). *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius* (ďalej len CDP) VIII. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1891, s. 453, č. 372, „magister Achylleus plebanus de Pothok fidelis capellanus noster”; Králi v Blatnom Potoku: SZENTPÉTERY, Emericus – BORSA, Iván (eds.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* (ďalej len RA). *Tomus II. Volumina 2-3*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961, s. 294, č. 3157; KRISTÓ, Gyula (ed.). *Anjou-kori oklevéltár* (ďalej len AOkl) II. 1306 – 1310. Budapest – Szeged : Borgisz Kft, 1992, s. 248, č. 568.

³ V roku 1329 daruje pápež Ján XXII. faru v Blatnom Potoku (Sárosptak) sedmohradskému biskupovi Ondrejovi do konca jeho života. Tu sa ešte spomína ako fara, spadajúca pod Jágorskú diecézu, pozri: AOkl XIII, s. 62, č. 90; V roku 1344 sa v suplike pre pápeža Klementa V. hovorí o fare v Blatnom Potoku, ako o patriacej pod ostrihomsnú arcidiecézu: „*de parochiali ecclesia in Pothoca, Strigoniensis diocesis*”, pozri: RÁBIK, Vladimír (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus II. Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia. Volumen 1 (1342 – 1415)*. Trnavae – Romae: Institutum historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2009, s. 63, č. 48; Porov. aj následnú odpoveď na túto supliku: MAREK, Miloš (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus III. Registra Vaticana ex actis*

formoval na kráľovskej pôde,⁴ užíval zrejme istú formu samosprávy (minimálne Blatný Potok ako sídlo samotné áno⁵), na čo poukazuje aj fakt, že sa v listinách objavuje titul komes/župan (Blatno)potocký (*comes de Potok*).⁶ Zároveň pomerne neskoro nachádzame zmienky o Blatnom Potoku spolu so slovným spojením „v Zemplínskej župe“ (*in comitatu de Zemplen existentem*).⁷ Uvedené fakty naznačujú, prečo vidíme farárov z Blatného Potoka v takých zaujímavých rolách v porovnaní s farármi z okolia.⁸

Náš príspevok sa venuje mimopastoračnej činnosti prvých troch prameňmi zmienенých farárov z Blatného Potoka, z farnosti dnes ležiacej

Clementis papae VI. Res gestas Slovacas illustrantia. Volumen 2 (1342 – 1352). Trnavae – Romae: Institutum historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2010, s. 80, č. 38; Následne porov. PÉTERFFY, Carolus (ed.). *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrate ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXXXIV. Accedunt regum Hungariae, & sedis apostolicae legatorum constitutiones ecclesiasticae. Pars. Secunda. In qua concilia & constitutiones ab anno Christi MDCLVII. usque ad Annum MDCCXXXIV. prodeunt.* Posonii : Typis haeredum Royerianorum, 1742, s. 268; Práve v období medzi rokmi 1329 – 1344 prebehli spomínané zmeny, avšak pramene o nich nezachovali správy. V tomto medziobdobí sa spomína či už farár z akéhosi Potoka (*Pathach, Pototk*), no zo zmienky nevedno, či ide o Blatný Potok, alebo sa spomína farár z Blatného Potoka, avšak bez určenia diecézy. Sú to teda zmienky, ktoré nemožno využiť v našom výskume.

⁴ V okolí ležali kráľovské lesy: HUDÁČEK, Pavol. The royal forests of the Árpáds in the eleventh and twelfth centuries. In *Journal of Medieval History*. 2023, roč. 49, č. 2, s. 179; Kráľovský hrad v Blatnom Potoku: RA II/1, s. 9, č. 1785.

⁵ SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* (ďalej len RDSI). *Tomus I. inde ab. a. MCCC I usque ad. a. MCCCXIV.* Bratislava: Veda, 1980, s. 185, č. 398.

⁶ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej len CDSI). *Tomus I. Inde ab A. DCCC V usque ad A. MCCXXXV.* Bratislava: Veda, 1971, s. 192, č. 253: „*comite de Potok*“.

⁷ Prvá sa týka miesta mlynu na rieke Bodrog na zemi dediny Blatný Potok v Zemplínskej župe. V tomto prípade možno tiež usúdiť, že je to prejednávaná zem, ktorá ležala v Zemplínskej župe a nie samotná dedina Blatný Potok, pozri RDSI II, s. 371, č. 852; Druhá sa týka trhu v Blatnom Potoku, pozri AOkl XIX, s. 35-37, č. 65.

⁸ V okolí sa v tomto období spomína len farár z Olaszslizky (AOkl VIII, s. 41, č. 65) a neskôr farár z Nového Mesta pod Šiatrom (Sátoraljaújhely) (AOkl XX, s. 165, č. 165), z ktorých prvý vystupuje na súde a druhý síce vydáva listinu, no ako vikár farára z Blatného Potoka.

v maďarskej časti bývalej Zemplínskej župy, a to konkrétne Jánovi, Achillovi a Itemerovi. Nezaobráame sa právnou stránkou ich konania, keďže nám to ani neprislúcha. Príspevok sa tiež nijakým spôsobom nevenuje samotnému farskému obvodu ani pastoračnou činnosťou farárov v ňom. Nosnou témou sú konkrétni farári, no najmä listinné pramene, spomínajúce tieto ich aktivity. Ako sme spomínali, farári vystupovali v majetkovoprávnych záležitostiach. Postupom času však vystupujú aj ako vydavatele listín. Ich prepisy sú prílohou tohto príspevku.

Farár Ján

Výkonná moc si vyžadovala vykonávateľa a ten prirodzene nemohol byť všadeprítomný. V stredovekom Uhorskom kráľovstve, kde sa presun, nielen ľudí ale aj správ, konal omnoho pomalšie, ako je tomu dnes, to platilo násobne. Konateľ moci, v tomto prípade kráľ, mal v každom kúte kráľovstva tzv. svojich – kráľovských ľudí, ktorí tu vykonávali jeho rozkazy a následne o tom podávali správu. V tak odľahlej časti kráľovstva, ako bola Zemplínska župa, ich muselo byť hneď niekoľko. Prvé zmienky o farároch z Blatného Potoka súvisia s farárom Jánom, ktorý bol práve takýmto človekom mladšieho kráľa Štefana.

Opisovaný fenomén sa začína v 60-tych rokoch 13. storočia. 12. marca 1263 prišiel pred kráľa jasovský prepoš Ondrej a požiadal ho o darovanie akéhosi rybníka v Sabolčskej župe. Keďže kráľ potreboval pred darovaním o predmete donácie zistiť všetky podrobnosti, poveril tým farára Jána. Dôvodom, že tým poveril práve farára z Blatného Potoka mohlo v tomto prípade byť aj to, že sa tu práve mladší kráľ zdržiaval. Každopádne prepošovi vyhovel a dokonca vieme, že si prišiel v roku 1270 túto donačnú listinu potvrdiť.⁹

Druhá listina, v ktorej panovník priamo poveruje farára Jána, je falzum, hlásiace sa do roku 1263. Jej údajný vydavateľ je taktiež mladší kráľ Štefan a ten sa v nej chystá darovať Somotor, zem bez dediča, magistrovi Petrovi, zvanému Petiňa (*Petyna*). Do držby tejto zeme mal Petra ustanoviť znova farár Ján z Blatného Potoka. Ten mal tiež, za prítomnosti významnejších

⁹ FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej len CDH). *Tomi V. Vol. I.* Budae : Typis Typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1829, s. 102-103; RA II/1, s. 14, č. 1800.

susedov tejto zeme, nanovo vztýčiť jej hranice.¹⁰ Keďže ide o falzum, nevedno do akej miery je obsah listiny zhodný so skutočnosťou. Pretože sa však farár Ján spomína v niekoľkých ďalších listinách, vieme potvrdiť, že aspoň on existoval a pôsobil v tomto regióne ako *homo regius* – kráľovský človek.

V roku 1265 sa pred mladším kráľom Štefanom odohrával spor o zem Vojka. Sporiace sa strany sa hádali o tom, komu zem právoplatne patrí. Panovník v tom ale chcel mať jasno, a tak na prešetrenie veci vyslal už nám známeho Jána, spolu s leleským prepoštom. Jeho meno sa tu síce nespomína, no zrejme sa taktiež volal Ján.¹¹ Spolu sa vrátili z vyšetovania vlastníckych pomerov zeme Vojka a vďaka výsledkom ich pátrania kráľ mohol zem udeliť komu uznal za vhodné.¹²

V roku 1270 farár Ján posielal kráľovi listinu. Úspešne splnil ďalšiu jeho úlohu – obísť hradné panstvo Füzér (Maďarsko) aj s jeho 11 dedinami. Už na prvý pohľad namáhavá práca. Panstvo ležalo severne od Blatného Potoka a vzhľadom na rozmery a geografiu ohraničovanej zeme sa naskytá otázka, či aj sám Ján nemal nejakých svojich ľudí, ktorí mu s jeho prácou pomáhali. Po ohraničení mohol na základe Jánovej listiny potom kráľ Štefan darovať svojim verným toto panstvo.¹³ V tom istom roku bol Ján poverený ešte jednou podobnou misiou, ktorá sa týkala ohraničenia zeme Lónya (Maďarsko) v Berežskej župe.¹⁴

Poslednou zachytenou listinou, v ktorej sa spomína farár Ján, je dokument z roku 1271, v ktorom zistíme, že bol znova s leleským prepoštom vyslaný

¹⁰ CDH IV/3, s. 155-156; RA II/1, s. 18, č. 1818.

¹¹ KUMOROVITZ, Lajos Bernát. *A Leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig*. [online]. Budapest, 1928. [cit. 26.1.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1928-15897/1928-12-15898/i-ertekezesek-es-onallo-cikkek-158A4/a-leleszi-konvent-oklevelado-mukodese-1569-ig-158A5/5-a-konvent-hiteleshelyi-mukodesenek-vezetese-es-szervezete-158FC/prepostok-1590C/>>.

¹² KAMMERER, Ernő (ed.). *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo IX*. Budapest : A Magyar Történelmi Társulat, 1899, s. 137-138, č. 155; RA II/1, s. 27, č. 1846;

¹³ WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus* (ďalej len CDAC) VIII. Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1870, s. 255-259, č. 175; RA II/1, s. 51, č. 1908.

¹⁴ CDAC VIII, s. 259, č. 176; RA II/1, s. 50-51, č. 1907.

kráľom Štefanom ohraničiť dnes už neexistujúci majetok *Kengeltelequi* (v okolí dediny Malý Kamenec¹⁵). Meno prepošta sa tu opäť nespomína, pravdepodobne ide o prepošta Benedikta.¹⁶ Dokument svedčí o tom, že sa to kráľovským ľuďom podarilo vykonať. Za prítomnosti susedov tohto majetku ho do jeho držby ustanovil ďalší tu spomenutý kráľovský človek, menom Ladislav z Bodrogolasi (Maďarsko).¹⁷

Farár Achilles

Z obdobia vlády kráľa Ladislava IV. (1272 – 1290) sme zachytili zmienku o farárovi Jakubovi, ktorá hovorí o jeho odvečení Tatármi.¹⁸ Listina je však falzum a je zložité posúdiť do akej miery sú reálie v nej pravdivé.¹⁹ Jakub sa spomína v časti, v ktorej sa píše o kláštore dominikánov v Blatnom Potoku, ktorý vtedy existoval a skutočne bol v tomto období vypálený Tatármi, ako to aj prameň hovorí. No slovami A. Zsoldosa, tieto údaje tu mohli byť doplnené len aby dodali falzu hodnovernosť. Zaujímavosťou nepochybne je, že sa tu o farárovi Jakubovi hovorí ako o uchovávateľovi listín (*conservator*). Takúto funkciu cirkevné inštitúcie mávali a je teda opodstatnené ju pripisovať aj tejto fare.²⁰

Po Jánovi sa dokázateľne pôsobiaci farár spomína až o približne 23 rokov neskôr. Je to farár s menom gréckeho pôvodu, Achilles.²¹ S kráľom je spätý trochu iným spôsobom ako Ján. V listinách spočiatku vystupuje

¹⁵ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001, s. 217.

¹⁶ KUMOROVITZ, A *Leleszi konvent ...* . [online]. [cit. 26.1.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1928-15897/1928-12-15898/i-ertekezesek-es-onallo-cikkek-158A4/a-leleszi-konvent-oklevelado-mukodese-1569-ig-158A5/5-a-konvent-hiteleshelyi-mukodesenek-vezetese-es-szervezete-158FC/prepostok-1590C/>>.

¹⁷ CDAC VIII, s. 341-343, č. 230; RA II/1, s. 125-126, č. 2128.

¹⁸ CDAC X, s. 181, č. 120: „*et Jacobum Plebanum de Patok ... conseruatorem ditorum instrumentorum iidem Tartari in eorum captiuitate abduxissent*“.

¹⁹ ZSOLDOS, Attila. Két hamis oklevélről. In *Történelmi Szemle*. 1999, roč. 41, č. 1-2, s. 191-198.

²⁰ Porovnaj zmienku o listine, uloženej v kláštore v Blatnom Potoku, ktorá tu zhorela: AOKl IX, s. 315, č. 581; Alebo zmienku o listine, uloženej v sakristii kaplnky: AOKl XXV, s. 233, č. 490.

²¹ NOVÁKOVÁ, Mária *Najstaršie uhorské osobné mená a pomenovania prax na Slovensku v 13. – 14. storočí*. Dizertačná práca. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 107-108.

v majetkovoprávnych záležitostiach, no tie sa ho už aj osobne týkajú. V roku 1294 predstupujú pred posledného arpádovského kráľa Ondreja III. štyria bratia, synovia Feliciána, ohľadom predaja svojho majetku. Jeden z bratov bol magister Achilles, farár z Blatného Potoka.²²

V podobnej situácii sa ocitol farár Achilles o štyri roky neskôr, keď opäť pred kráľom Ondrejom III. riešil majetkové záležitosti. Tentokrát sám predstúpil a žiadal, aby jemu a jeho bratom bola prinavrátená akási dedičná čiastka zeme, zrejme v Ugočskej župe. Tú na príkaz kráľa zadržali strážcovia tunajších kráľovských lesov.²³ Prípad mal vyšetriť ugočský župan a slúžni, ktorí po vyšetrovaní zistili, že čiastka bola zabraná neoprávnene, a tak ju vrátili farárovi a jeho bratom.²⁴

V úplne novej úlohe vidíme farára Achilla v roku 1296, keď spolu s tromi komesmi mali rozhodnúť v spore o zem Vajdácska (Maďarsko). Listina ich tu spoločne označuje ako sudcov poverených kráľom (*iudicum a domino rege deputatorum*).²⁵

Farár Achilles v júli 1307 zostavuje v Blatnom Potoku dokument – testament, v ktorom manželia Ždaňa (*Sada*) a Kračúňa (*Karachuna*) odkazujú svoju vinicu kláštora sv. Egida v Novom Meste pod Šiatrom (Sátoraljaújhely).²⁶ Podujíma sa teda aj na vydavateľskú činnosť.

Ako vydavateľ vystupuje Achilles ešte dvakrát. Prvý raz 24. júna 1310, keď potvrdzuje, že aj naďalej ponecháva príjmy z desiatkov spoza rieky Roňava kláštora sv. Egida tak, ako to robili aj jeho predchodcovia. Žiaľ, mená svojich predchodcov nám Achilles neprezrádza.²⁷ Podstatnou informáciou je, že hovorí o viacerých predchodcoch, nebol ním teda len Ján.

²² CDP VIII, s. 446-447, č. 368; RA II/ 4, s. 140, č. 3993.

²³ CDP VIII, s. 453-454, č. 372; RA II-4, s. 208, č. 4197; Ku kráľovským lesom za Arpádovcov pozri napr. HUDÁČEK, Pavol. The royal forests of the Árpáds in the eleventh and twelfth centuries. In *Journal of Medieval History*. 2023, roč. 49, č. 2.

²⁴ CDP VIII, s. 453-454, č. 372; C. TÓTH, Nórbert (ed.). *Ugoicsa megye hatóságának oklevelei (1290 – 1526)*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2006, s. 25, č. 4.

²⁵ SZÓCS, Tibor (ed.). *Damus pro memoria-oklevelek*. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár, 2017, s. 182, č. 178.

²⁶ Schopnosť zostaviť takýto dokument plynula z Achillovho titulu magister, ktorý môže napovedať o univerzitnom vzdelaní.

²⁷ NAGY, Imre (ed.). *Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár (ďalej len CDHA). Első kötet (1301 – 1321)*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1878, s. 206, č. 187; RDSI I, s. 340, č. 788.

Znova sa ako vydavateľ spomína 5. novembra 1310, keď pred ním Martin, syn Slávka (*Zolouk*) z Nového Mesta pod Šiatrom, predal spomínanému kláštoru 8 jutár zeme, ležiacich pod tunajším Blatnopotockým hradom.²⁸ Zároveň sú tieto dve zmienky z roku 1310 poslednými, ak oponieme to, že sa v roku 1311 spomína v listine ostrihomského arcibiskupa Tomáša, ako vydavateľ už zmieňovanej listiny z roku 1307²⁹ a tiež v listine svojho nástupcu Itemera z roku 1321, ktorý ho pripomína ako svojho predchodcu.³⁰

Farár Itemer

Ako už bolo spomenuté, priamym nástupcom Achilla vo funkcii blatnopotockého farára bol Itemer. V prameňoch sa objavuje ani nie o tri roky po poslednej zmienke o Achillovi. Opäť sa stretávame s pomerne netradičným menom, nie úplne jasného pôvodu.³¹

Prvýkrát o Itemerovi hovorí listina datovaná pred 1. január 1314. Kráľ Karol Róbert z Anjou v nej prikazuje Jágerskej kapitule, aby vyslala svojho človeka, ktorý spolu s farárom Itemerom vyšetrí krádež koní, sviň a sluhov, pričom vraj jeden zo sluhov bol zavraždený.³² Nachádzame ho teda v roli kráľovského človeka. Zvyšné zachytené zmienky ukazujú tohto farára v roli vydavateľa listín, pričom v poslednej z nich vystupuje ako sudca v spore.

2. apríla 1318 pred farára Itemera predstúpili Senko (*Zeuke*) so synmi, ktorí tu predali mlyn na rieke Roňava aj s 30 jutrami oráčin v jeho okolí, Štefanovi a Imrichovi, synom Slávka (*Zelluk*).³³ V listine z 8. novembra 1321 nám pripomína Itemer už známu postavu, pani Kračúňu. Spomenutá je v listine jeho predchodcu, Achilla, z leta 1307, v ktorej spolu s manželom Ždaňom odkázali akúsi svoju vinicu kláštoru sv. Egida v Novom Meste pod Šiatrom.³⁴ Tentokrát vystupuje ako jeho vdova a v podstate potvrdzuje darovanie tejto vinice s odkazom na predchádzajúcu listinu.³⁵

²⁸ CDHA I, s. 213, č. 194; AOkl II, s. 427, č. 987.

²⁹ CDHA I, s. 234, č. 216; AOkl III, s. 72, č. 149.

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár (ďalej len MNL DL) 2059; AOkl VI, s. 114-115, č. 295.

³¹ NOVÁKOVA, Najstaršie uhorské osobné mená ..., s. 60.

³² RDSI I, s. 495, č. 1161.

³³ CDHA I, s. 465-466, č. 417; AOkl V, s. 48, č. 94.

³⁴ Ide o rád pavlínov, čo sa dozvedáme až porovnaním s neskoršou listinou. Porov. AOkl VIII, s. 202, č. 396 a AOkl IX, s. 178-179, č. 314.

³⁵ MNL DL 2059; AOkl VI, s. 114-115, č. 295.

Nepochybne najzaujímavejšia zmienka o farárovi Itemerovi pochádza z 5. resp. 6. septembra 1324,³⁶ v ktorej ho vidíme ako sudcu medzi dvoma kláštorami povereného zrejme pápežom Jánom XXII.³⁷ Kláštory sa sporili ohľadom stavby akéhosi mlyna.³⁸ Bratia augustiáni na súd nedorazili a ani neposlali obhajcu, preto ich farár exkomunikoval. Listina je poslednou zmienkou o farárovi Itemerovi. V riešení tohto sporu pokračuje 10. júla 1325, teda o necelý rok neskôr, jágerský biskup Čanád a to tiež ako pápežom delegovaný sudca.³⁹ Zhromaždené pramene však nepopisujú či Itemer bol preložený na inú farnosť alebo umiera.

Záver

V skúmanom období (približne do prvej tretiny 14. storočia) sme zachytili 19 písomných zmienok⁴⁰ o farároch z Blatného Potoka, v ktorých sa vyskytli celkovo traja farári – Ján, Achilles a Itemer.⁴¹ Každý sa v prameňoch profiluje trochu inak. Jána (v zmienkach 1263 – 1271) nachádzame výlučne v pozícii kráľovského človeka. Vykonaval v okolí Blatného Potoka úlohy spojené s majetkovoprávnymi záležitosťami a podával o tom kráľovi správy. Po ňom nasledujúceho v prameňoch, no nevedno, či aj v úrade, magistra Achilla (v zmienkach 1294 – 1311), opisujú pramene ako najuniverzálnejšieho zo všetkých troch farárov. Okrem toho, že sa ako jediný dokázateľne ocitol vo vlastných sporoch, bol kráľovým kaplánom, kráľovským človekom (*homo regius*), sudcom a zároveň vydavateľom listín. Na záver náš príspevok rozoberal činnosť magistra Itemera (1314 – 1324), ktorého pôsobenie na fare v Blatnom Potoku dovoľujú pramene aspoň približne chronologicky ohraničiť (krátky časový odstup od priameho predchodcu Achilla a následne jeho

³⁶ CDHA II, s. 157-158, č. 141; AOkl VIII, s. 202, č. 396. K datovaniu pozri prílohu č. 12.

³⁷ RENDINA, Claudio. *Príběhy papežů. Dejiny a tajemství. Životopisy 265 římských papežů*. Praha : Volvox Globator, 2005, s. 395.

³⁸ V nasledujúcom roku tento spor pokračuje a dozvedáme sa, že ide o mlyn na rieke Roňava, pozri AOkl IX, s. 178-179, č. 314.

³⁹ AOkl IX, s. 178-179, č. 314.

⁴⁰ 19 písomných zmienok, ktoré sa priamo týkajú farárov Jána, Achilla a Itemera. Pre výskum však bolo použitých viacero iných, ktoré obsahujú zmienky o Blatnom Potoku a jeho ďalších farároch, o jeho okolí a pod.

⁴¹ Traja + farár Jakub, ktorého nemožno spoľahlivo doložiť, pozri kapitolu o farárovi Achillovi.

nahradenie biskupom Čanádcom v riešení sporu dvoch kláštorov, kedy sa po ňom strácajú stopy), aj keď takéto závery nie sú cieľom tejto práce.

Výskumná vzorka troch farárov je primalá a ich spoločné pôsobenie na tunajšej fare prikrátke na to, aby sme mohli sledovať vývoj a posun v ich mimopastoračnej činnosti. Skúsme ju však aspoň opísať a porovnať. Kým farár Ján vystupuje „len“ vo verejnoprávnych záležitostiach, za farárov Achilla a Itemera slúžila fara okoliu aj ako miesto, kde sa dal spísať testament alebo stvrdiť predaj majetku. To isté však mohlo platiť aj za Jána, no keďže pôsobil v skoršom období, je tu pravdepodobnosť, že produkty jeho vydavateľskej činnosti sa nedochovali, resp. ešte po nej nebol tak vysoký dopyt a teda ju nemusel vykonávať. Nutné je podotknúť, že veľká časť tejto produkcie sa týka kláštorov sv. Egida v Novom Meste pod Šiatrom, ku ktorému mala táto farnosť zrejme v tomto období nejaký vzťah.⁴² V období kráľa Ladislava IV. sa spomína akýsi farár Jakub, ktorého pôsobenie síce nemožno spoľahlivo doložiť, no v prameni je spojený s uchovávaním dobových listín. Táto činnosť bola pre cirkevné inštitúcie bežnou praxou. Preto treba takúto funkciu predpokladať i u farárov z Blatného Potoka.

Jednotliví farári majú medzi sebou rôzne dlhé pramenné rozostupy. Medzi Jánom a Achillom je to 23 rokov (ak nepočítame farára Jakuba), no medzi Achillom a Itemerom sú to už ani nie 3 roky.⁴³ Po Itemerovi sa ako ďalší farár spomína akýsi Štefan, o ktorom je prvá zmienka z roku 1329 a prezrádza len toľko, že po jeho smrti sa úrad uprázdnil.⁴⁴ Nevieme tak kedy začal pôsobiť a teda ani časový rozostup medzi ním a Itemerom.

Na úplný záver chceme pripomenúť, že sledovaním prameňov tohto regiónu nevidíme podobne činných farárov nikde v okolí, ba dokonca možno konštatovať, že zmienky o ostatných farároch sú ojedinelé. Nástupcov prvých troch farárov z Blatného Potoka pramene odhaľujú od spomenutého roku 1329. Následne v 30-tych rokoch v nich nachádzame

⁴² Až 5 zo 6 zachovaných listín blatnopotockých farárov sa týka kláštorov v Novom Meste pod Šiatrom. A ako už bolo spomenuté, farár Achilles a jeho predchodcovia, platili kláštoru časť z desiatok spoza rieky Roňava. Zaujímavé je aj to, že v roku 1336 sa spomína farár z Nového Mesta pod Šiatrom ako vikár farára z Blatného Potoka, pozri AOkl XX, s. 165, č. 165

⁴³ Zmienka o Jánovom predchodcovi nám nie je známa. Spomínali sme však, že Achilles hovorí o viacerých svojich predchodcoch, teda pred Achillom nebol iba Ján.

⁴⁴ AOkl XIII, s. 63, č. 90.

zmienky o farároch v „Potokoch“, o ktorých však nie je úplne jasné, či ide o Blatný Potok na Zemplíne. V 40-tych rokoch sa situácia vyjasňuje, keďže domáce pramene priamo nadväzujú na tie z produkcie Svätej stolice. Práve naznačované obdobie 30-tych a 40-tych rokov 14. storočia predstavuje základ pre ďalší priebeh tejto práce.

Zoznam použitých zdrojov

Pramene

Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. II – XXV. (1306 – 1341). Budapest – Szeged, 1992 – 2004.

C. TÓTH, Nórbert (ed.). *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290 – 1526).* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2006. ISBN 963-229-835-7.

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi IV. Vol. 3 & Tomi V. Vol. 1.* Budae: Typis Typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1829.

KAMMERER, Ernő (ed.). *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo IX.* Budapest: A Magyar Történelmi Társulat, 1899.

Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény 232756.

Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár 705, 707, 1709, 1752, 1759, 1915, 2059, 2258, 8786, 30577, 57209, 57241, 80870, 87327.

MAREK, Miloš (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus III. Registra Vaticana ex actis Clementis papae VI. Res gestas Slovacas illustrantia. Volumen 2 (1342 – 1352).* Trnavae – Romae: Institutum historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2010. ISBN 978-80-8082-427-3.

MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I. Inde ab A. DCCCCV usque ad A. MCCXXXV.* Bratislava: Veda, 1971.

NAGY, Imre (ed.). *Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár. Első kötet – Harmadik kötet. (1301 – 1339).*

Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1878 – 1883.

NAGY, Imre (ed.). *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VIII.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1891.

PÉTERFFY, Carolus (ed.). *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrate ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXXXIV. Accedunt regum Hungariae, & sedis apostolicae legatorum constitutiones ecclesiasticae. Pars. Secunda. In qua concilia & constitutiones ab anno Christi MDCLVII. usque ad Annum MDCCXXXIV. prodeunt.* Posonii : Typis haeredum Royerianorum, 1742.

RÁBIK, Vladimír (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus II. Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia. Volumen 1 (1342 – 1415).* Trnavae – Romae: Institutum historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2009. ISBN 978-80-8082-302-3.

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Tomus II. Volumina 1 – 4. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1943 – 1987.

SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I. inde ab. a. MCCCCI usque ad. a. MCCCXIV.* Bratislava: Veda, 1980.

SZŐCS, Tibor (ed.). *Damus pro memoria-oklevelek.* Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár, 2017. ISBN 978-963-631-241-1.

THEINER, Augustino (ed.). *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis. Tom. I. Ab. Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI. 1216 – 1352.* Romae: Typis Vaticanis, 1859.

WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus VIII & X.* Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1870 & 1873.

Literatúra

CSÁNKI, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I Kötet.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890.

ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája. 1301 – 1457. I.* Budapest: MTA Történettudományi intézete, 1996. ISBN 963-8312-43-2.

HUDÁČEK, Pavol. The royal forests of the Árpáds in the eleventh and twelfth centuries. In *Journal of Medieval History*. 2023, roč. 49, č. 2, s. 175-200.

KUMOROVITZ, Lajos Bernát. *A Leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig*. [online]. Budapest, 1928. [cit. 18.2.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1928-15897/1928-12-15898/i-ertekezések-es-onallo-cikkek-158A4/a-leleszi-konvent-oklevelado-mukodese-1569-ig-158A5/5-a-konvent-hiteleshelyi-mukodesenek-vezetese-es-szervezete-158FC/prepostok-1590C/>>.

NOVÁKOVÁ, Mária. *Najstaršie uhorské osobné mená a pomenovacia prax na Slovensku v 13. – 14. storočí*. Dizertačná práca. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010.

RENDINA, Claudio. *Příběhy papežů. Dejiny a tajemství. Životopisy 265 římských papežů*. Praha: Volvox Globator, 2005. ISBN 80-7207-574-8.

ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2001. ISBN 80-968579-1-6.

VONDRUŠKA, Vlastimil. *Život ve středověku*. Brno: Moba, 2014. ISBN 978-80-243-5826-0.

ZSOLDOS, Attila. Két hamis oklevélről. In *Történelmi Szemle*. 1999, roč. 41, č. 1-2, s. 191-208. ISSN 2732-2408.

Prílohy

1*.

Ján, farár z Blatného Potoka, oznamuje mladšiemu kráľovi Štefanovi, že na základe jeho príkazu¹ obišiel hranice zeme Somotor a prideliť ju magistrovi Petrovi. Dané v roku 1263.

Originál sa nezachoval. Zmienka vo falošnej listine mladšieho uhorského kráľa Štefana z roku 1263, uloženej v MNL DL 57209/1 (A), ktorá sa zachovala v jednoduchom novovekom odpise, uloženom v MNL DL 57209/2 (F).

Edície: Nevydaná.

¹ „domino Johanni plebano nostro de Potoch mandavimus, ut terram Zomothor Petro magistro [assignaret, nec non metas ac limites renouando roboraret]^a“.

^a *VA nečitateľné, prebrané z F.*

2*.

Ján, farár z Blatného Potoka, oznamuje mladšiemu kráľovi Štefanovi, že na základe jeho príkazu¹ zistil, že rybník, zvaný Kollou v Sabolčskej župe, je v jeho držbe. Dané pred 12. marcom 1263.

Originál sa nezachoval. Znenie v listine uhorského kráľa Štefana V. z roku 1270, uloženej v MNL DF 232756 (B).

Edície: Nevydaná.

Znenie zmienky: „Demum idem [Johannes] nobis per suas litteras remandavit et postmodum personaliter recitavit ...“.

¹ „Johanni de Potok dedissemus in mandatis, ut idem occulta et subtili inquisitione sciret, si eadem piscina ad nostram pertineret collationem et nobis remandaret fide deo debita et corone.“.

3*.

Ján, farár z Blatného Potoka, a leleský prepoš, oznamujú mladšiemu kráľovi Štefanovi, že na základe jeho príkazu¹ zistili, že Mikuš nezískal zem Vojka ani kúpou, ani kráľovskou donáciou. Dané v roku 1265.

Originál sa nezachoval. Zmienka v listine mladšieho uhorského kráľa Štefana, ktorá sa zachovala v odpise uhorského krajinského sudcu

Ladislava z Pavloviec z 29. októbra 1446, uloženom v MNL DL 80870 (C).

Edície: Nevydaná

¹ „Johannem plebanum de Pathak et prepositum de Lelez duxissent transmittendos, qui ad nos redientes eidem retulissent“.

4*.

Ján, farár z Blatného Potoka, oznamuje mladšiemu kráľovi Štefanovi, že obišiel zeme Lónya, Baťovo, Batradʹ?, Solovka, Lónya, Chynadiiovo a Svalʹava. Dané v roku 1270.

Originál sa nezachoval. Zmienka v listine mladšieho uhorského kráľa Štefana z roku 1270, ktorú potvrdil uhorský kráľ Štefan V. 27. februára 1272 (B1). Obe sa zachovali v značne poškodenej confirmácii uhorského kráľa Mateja I. z roku 1476, uloženej v MNL DL 30577/1 (B2). Takto poškodenú ju odpísala Kapitula v Alba Júlii 29. januára 1787. a odpis je uložený v MNL DL 30577/1 (E). Obe confirmácie sú tiež zachované v neoverených novovekých odpisoch 16. storočia a uložené v MNL DL 707/1 a MNL DL 707/2 (F1, F2).

Edície: Nevydaná.

Znenie zmienky (z B2, nečitateľný text v hranatých zátvorkách doplnený z F1): „[in litteris Johanni pleb]ani de Potok hominis nostri, ad hoc specialiter deputati vidimus contineri“.

5*.

Ján, farár z Blatného Potoka, oznamuje mladšiemu kráľovi Štefanovi, že ohraničil dediny patriace k hradu Füzér, a to Füzér, Füzérkomlós, Nyíri, *Capulna Teluky,¹ *Wereng,² *Ratka,³ Kanasfelde,⁴ Füzérkajata, Ders Teluky⁵ a Byšta. Dané v roku 1270.

Originál sa nezachoval. Zmienka v listine uhorského kráľa Štefana V. z 27. februára 1272, uloženej v MNL DL 705 (A).

Edície: Nevydaná.

Znenie zmienky: „in litteris Johannis plebani de Potok hominis nostri ad hoc specialiter a nobis deputati plenius vidimus contineri“.

¹ Zaniknuté sídlo v okolí hradu Füzér (Maďarsko), CSÁNKI I, s. 210. ²

Zaniknuté sídlo v okolí hradu Füzér, CSÁNKI I, s. 220. ³ Zaniknuté sídlo v okolí hradu Füzér, CSÁNKI I, s. 216. ⁴ Zaniknuté sídlo v okolí hradu Füzér a obce Telkibánya (Maďarsko), CSÁNKI I, s. 210. ⁵ Zaniknuté sídlo v okolí hradu Füzér, CSÁNKI I, s. 206.

6*.

Leleský konvent a Ján, farár z Blatného Potoka, oznamujú kráľovi Štefanovi V., že ohrančili pustú zem *Kengeltelequi,¹ patriacu k hradu Zemplín. Dané roku 1271.

Originál sa nezachoval. Zmienka v listine Jágerskej kapituly, uloženej v MNL DL 87327 (C).

Edície: Nevydaná.

Znenie zmienky: „in litteris conventus de Lelez et Johannis plebani de Potak plenius vidimus contineri“.

¹ *Zaniknuté sídlo v okolí obce Malý Kamenec (okres Trebišov), ULIČNÝ, Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. s. 216-217.*

7.

Magister Achilles, farár z Blatného Potoka, oznamuje, že Ždaňa a Kračúňa, manželia z Nového Mesta pod Šiatrom, odkazujú svoju vinicu bratom pustovníkom v kláštore sv. Egida v Novom Meste pod Šiatrom. Kláštoru však pripadne až po ich smrti, dovtedy z nej úžitky poberajú manželia. Dané v Blatnom Potoku, 25. júla 1307.

Originál sa nezachoval. Znenie v konfirmácii ostrihomského arcibiskupa Tomáša z 3. novembra 1311, uloženej v MNL DL 1709 (B).

Edícia: NAGY, Imre (ed.). Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andagavensis. I. (1301 – 1321). Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia, 1878, s. 129-130, č. 122.

Regesty: SEDLÁK, Vincent (ed.). Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I. Bratislava: Veda, 1980, s. 226, č. 487; BÁNDI, Zsuzsa. Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). In CSORBA, Csaba (ed.). Borsodi levéltár évkönyv V. Miskolc: A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadása, 1985, s. 689-690, č. 1; KRISTÓ, Gyula (ed.). Anjou-kori Oklevéltár II. 1306-1310. Budapest: Borgisz Kft., 1992, s. 90-91, č. 195.

Nos magister Achilles plebanus de Potoka¹ significamus universis tenore presentium memorie commendantes quod religioso viro fratre Benedicto priore de Noua Villa² ab una parte Sada simul cum uxore sua nomine Karachuna de eadem constitutis personaliter coram nobis iidem Sada et uxor eius confessi sunt viva voce quod cum ipsi domino ordinante heredum careant solatio nec habeant de cetero spem habende proles vel heredis et ob hoc usi consilio salutari tamquam hii qui finem vite sue voluerunt pervenire non a fine perveniri ecclesiam beati Egidii abbatis et fratres heremitas in ea domino famulantes hereditatis sue adoptaverunt fieri successores ut beatus Egidius suis meritis et intercessionibus et predicti fratres suis orationibus pro animabus ipsorum apud dominum iugiter intercedant et nomina eorum in suis codicibus scripta habeant ne processu temporum memoria eorum oblivioni tradatur et cum labente tempore dilabatur quandam vineam suam sitam inter Zedluch et Noukam propriis sumptibus et laboribus ex nova plantatione cultam et plantatam nec in ea aliquem cognatorum suorum aliquid ius habentem legaverunt reliquerunt donaverunt et dederunt coram nobis pro remedio animarum suarum eidem ecclesie beati Egidii et fratribus in ea commorantibus perpetuo possidendam tamquam irrevocabile testamentum conditione huiusmodi interserta quod ipsi vina fructus et utilitates eiusdem vinee percipient et recipient pro sustentatione sua usque ad terminum vite sue hoc modo quod si maritum primo mori contigat uxor eius colet ipsam vineam et vina ac fructus eius percipiet. Si vero uxorem eius primo contigerit cultura ipsius vinee perceptio vini et fructuum eidem Sada remanebit. Mortuis autem ambobus eadem vinea cum omnibus utilitatem suis devolvetur et perpetuabitur prefate ecclesie beati Egidii et fratribus in eadem commorantibus pleno iure. In cuius rei memoriam presentes concessimus litteras sigilli nostri munimine roboratas. Datum in Potok in festo beati Jacobi apostoli. Anno domini millesimo trecentesimo septimo.

¹ *Blatný Potok (Sárospatak), Maďarsko.* ² *Nové Mesto pod Šiatrom (Sátorajjájhely), Maďarsko.*

8.

Magister Achilles, farár z Blatného Potoka, oznamuje, že tak ako aj jeho predchodcovia, aj on bude z desiatkov, plynúcich spoza rieky Roňava,

bratom kláštora sv. Egida v Novom Meste pod Šiatrom, platiť 70 kôp v troch druhoch obilia, totiž v pšenici, žite a v jačmeni. Dané 24. júna 1310.

Originál uložený v MNL DL 1751 (A). Privesená pečať prírodnej farby na dvoch pergamenových prúžkoch.

Znenie zachované aj v dvoch overených odpisoch konventu v Lelesi. Prvý z 29. augusta 1412, uložený v MNL DL 8786 (C) a druhý z 8. decembra 1726, uložený v MNL DL 1752 (E).

Na chrbte listiny inou stredovekou rukou: „Super septuaginta capecias“. Edícia: NAGY, Imre (ed.). *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andagavensis. I. (1301 – 1321).* Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia, 1878, s. 206, č. 187; DONGÓ, Gyula. *Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez, Sátoraljaiújhely, 1902, s. 179-180.*

Regesty: SEDLÁK, Vincent (ed.). Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I. Bratislava: Veda, 1980, s. 340, č. 788; BÁNDI, Zsuzsa. Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). In CSORBA, Csaba (ed.). Borsodi levéltár évkönyv V. Miskolc: A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadása, 1985, s. 690, č. 2; KRISTÓ, Gyula (ed.). Anjou-kori Oklevéltár II. 1306-1310. Budapest: Borgisz Kft., 1992, s. 397-398, č. 913.

Nos magister Achilles plebanus de Potok.^{1a} Significamus universis tenere^b (!) presentium memorie commendantes quod cum || predecessores nostri de decimis ultra flumen Ronua^c tunc sibi et ecclesie provenientibus septuaginta capecias ecclesie || sancti Egidii et fratribus in ea domino famulantibus prout nobis certo certius constitit sicut^d etiam sic esse invenimus annuatim persol||verunt iuxta ordinationem et consuetudinem ab antiquo observatam et nos per consequens nemini et precipue ob devocionem quam ad predictam ecclesiam beati Egidii et fratres antedictos habemus eidem ecclesie et fratribus supradictis in suo iure derogare et preiudicare in aliquo nullatenus sicut^e nec expedit intendamus. Ob hoc auctoritate presentium litterarum protestamur quod et nos eidem ecclesie et fratribus supradictis annis singulis singulas septuaginta capecias^f in tribus generibus videlicet frumento siligine et ordeo de deciminis ut superius est pretactum ultra flumen Ronua^c

provenientibus dare et assignare^g tenemur tenerique confitemur et ad huiusmodi solutionem annualem faciendam nos et nostram ecclesiam presentibus obligamus. In cuius rei presentes concessimus litteras sigilli nostri munimine roboratas. Datum in die nativitatis Johannis baptiste. Anno domini millesimo trecentesimo decimo.

¹ Blatný Potok (Sárospatak), Maďarsko.

^a v C: Patak. ^b v C a E: tenore. ^c v C: fluvium Ronva. ^d v C: sicud. ^e v C: sicud. ^f v A: capecias septuaginta capecias. ^g v C a E: assignare.

9.

Magister Achilles, farár z Blatného Potoka, oznamuje, že Martin, syn Slávka, z Nového Mesta pod Šiatrom, predal 8 jutár zeme pod hradom v Blatnom Potoku, bratom pustovníkom v kláštore sv. Egida v Novom Meste pod Šiatrom. Dané 5. novembra 1310.

Originál uložený v MNL DL 1759 (A). Zachovaný kúsok privesenej pečate prírodnej farby na dvoch pergamenových príúžkoch.

Edícia: NAGY, Imre (ed.). Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andagavensis. I. (1301 – 1321). Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia, 1878, s. 213, č. 194.

Regesty: BÁNDI, Zsuzsa. Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). In CSORBA, Csaba (ed.). Borsodi levéltár évkönyv V. Miskolc: A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadása, 1985, s. 690, č. 3; KRISTÓ, Gyula (ed.). Anjou-kori Oklevéltár II. 1306-1310. Budapest: Borgisz Kft., 1992, s. 427, č. 987.

Nos magister Achilles plebanus de Potok¹ significamus omnibus presentibus per tenorem quod frater Laurentius prior fratrum heremitarum pro || se de Huihel² pro se (!) et pro aliis eiusdem loci heremitis ex una parte ex altera vero Martinus filius Zolouk civis de eadem coram nobis || constituti. Idem Martinus octo iugera terre ipsius quatuor emtitia et quatuor extirpata sub castro Potok³ a sinistris magne vie que || ducit in villam Potok in medio terre villanorum de Huihel ipsis fratribus heremitis antedictis ecclesie sancti Egidii confessoris se confessus est vendidisse pro una marca argenti quod asseruit ab eisdem planarie (!) recepisse perpetualiter possidenda ita tamen quod si quis super ipsam

terram predictos fratres iuris serie inpediret ex tunc idem Martinus vel posteri eius ipsos fratres tenebuntur expedire. Hec autem emtio (!) et venditio in presentia et ex voluntate Stephani et Emrici filii Zidlik Bote et Andree. Johannis fili (!) Michaelis et Ladizlai fili (!) Warou ac aliorum villanorum ville memorate quibus ipse prior et fratres sui dederunt mercipotum et aldamasium ad bibendum secundum consuetudinem illius loci approbatam. Nos igitur in huius rei testimonium ad petitionem partium litteras nostras presentes concessimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum in festo Beati Emrici. Anno domini millesimo trecentesimo decimo.

¹ *Blatný Potok (Sárospatak), Maďarsko.* ² *Nové Mesto pod Šiatrom, Maďarsko (Sátorajújhely).* ³ *Hrad v Blatnom Potoku (Sárospatak), Maďarsko.*

10.

Itemer, farár z Blatného Potoka, oznamuje, že Senko so synmi predávajú svoj mlyn na rieke Roňava aj s jeho úžitkami, Štefanovi a Imrichovi, synom Slávka, za 17 a pol hrivny. Dané v Blatnom Potoku, 2. apríla 1318.

Originál uložený v MNL DL 1915 (A). Poškodená privesená pečať prírodnej farby na dvoch hodvábných vláknach zelenej a červenej farby. Na chrbte listiny inou stredovekou rukou: „Super molendinum emitaris“. Edícia: NAGY, Imre (ed.). Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andagavensis. I. (1301 – 1321). Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia, 1878, s. 465-466, č. 417.

Regesty: BÁNDI, Zsuzsa. Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). In CSORBA, Csaba (ed.). Borsodi levéltár évkönyv V. Miskolc: A Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltár kiadása, 1985, s. 691, č. 6; KRISTÓ, Gyula (ed.). Anjou-kori Oklevéltár V. 1318-1320. Budapest: Borgisz Kft., 1998, s. 48, č. 94.

Nos Wytomerius plebanus de Potok¹ significamus universis quibus expedit presentium per tenorem memorie || commendantes. Quum labente tempore rem gestam celat oblivio ideo predecessorum providentia sua facta posteris reservanda || litterarum serie perpetuare curaverunt.

Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire quod constituti || coram nobis personaliter Zeuke unacum filiis suis Nicolao et Dominico et Johanne ex una parte ab altera vero Stephanus et Emiricus filii Zelluk. Idem Zeuke et sui filii iamdicti confessi sunt oraculo vive vocis eorum molendinum eorum in fluvio Ronua existentem eisdem Stephano et Emerico pro sedecim marciis et dimidia promta (!) pecunia plene ab eisdem receptis cum suis utilitatibus videlicet terris arrabilibus cum tredecim iugeribus ex permissione et donatione proximorum suorum nec non scientibus proborum virorum infrascriptorum de Wyhel² videlicet Johannis filii Michaelis Ladislai filii Waro Jacobo filio Petri Micaeli filii Joanka Laurentio filii Micalis Emirico filii Hugus Demetero filio Gregori Andrea dicto Boc Ogmano Nicolao filio Benedici Doc filio Petri Emirici filii Supta absque ulla prohibitione vendidisse dedisse contulisse et donasse pro se heredibusque suorum iure perpetuo nullo contradicente inrevocabiliter possidendum tenendum et habendum obligantes se et suos successores Zeuke et sui filii prehabiti Stephanum Emiricum et suos heredes ratione premisse venditionis ab omnibus molestatoribus seu inpeditoribus propriis laboribus et expensis expedire. In cuius rei memoriam et firmitatem nostras litteras concessimus nostri sigilli munimine roboratas. Datum in Potok in dominica Letare anno domini millesimo trecentesimo decimo octavo.

¹ *Blatný Potok (Sárospatak), Maďarsko.* ² *Nové Mesto pod Šiatrom (Sátorajújhely), Maďarsko.*

11.

Itemer, farár z Blatného Potoka, oznamuje, že Kračúňa, vdova po Ždaňovi, keďže nemá dedičov, odkazuje svoju vinicu bratom pustovníkom v kláštore sv. Egida v Novom Meste pod Šiatrom. Vinica kláštora pripadne až po jej smrti tak, ako píše v listinách ostrihomského arcibiskupa Tomáša a blatnopotockého farára Achilla. Dovtedy z nej úžitok bude mať pani Kračúňa. Dané 8. novembra 1321.

Originál uložený v MNL DL 2059 (A). Podľa koroborácie spečatená privesenou pečaťou, z ktorej sa zachoval len pergamenový prúžok.

Na chrbte listiny dvoma stredovekými rukami: „fratrum heremitarum super vineam Sada“.

Regesty: BÁNDI, Zsuzsa. Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). In CSORBA, Csaba (ed.). Borsodi levéltár évkönyv V. Miskolc: A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadása, 1985, s. 691, č. 7; KRISTÓ, Gyula (ed.). Anjou-kori Oklevéltár VI. 1321-1322. Budapest: Borgisz Kft., 2000, s. 114-115, č. 295.

Nos Vithemerius plebanus de Pothoka¹ significamus universis ad quos presentes pervenerint inspecturis memorie commen||dantes. Quum rerum gestarum ordinatio frequenter cum eis que sunt in tempore simul cum tempore de facili a memoria labi dignoscitur. || Ideo discretorum virorum sollicita advenit providentia ut ea que taciter posteriorum memoriam solent per oblivionem elimari litterarum patrocinio || corroborentur. Quum propter ad universorum notitiam tam presentium quam futurorum harum serie volumus pervenire quod domina Karachuna de Nouua Uilla² scilicet relicta Sada ex una parte nec non fratre Stephano priore fratrum heremitarum de eadem vice et nomine aliorum fratrum conventualium ex altera coram nobis personaliter constitutis simulque Michaelae sacerdote Stephano et Emerico filiis Sidlek cum predicta domina conparentibus eadem domina dixit vivua (!) voce quod quia ipsa domino annuente soboles caret ac adhuc vivente marito legitimo caruit solatio nec non posterum spem habende prolis retineat. Ea propter usa salubriori consilio ecclesiam beati Egidii abbatis et fratres heremitas in ipsa domo ministrantes atque degentes possessionis sue adoptans fieri possessores ac successores ut beatus Egidius suis intercessionibus ac fratres predicti suis in orationibus et suffragiis animam ipsius adpud (!) domini habent commendatam vigili cum devotione quandam vineam suam in vicinatu vinearum Sidlek et Noukam situatam propriis sumptibus et laboribus de nouua (!) plantatione procreatam et plantatam participationem omnium suorum cognatorum proximorum exclusa legavit reliquit donavit et dedit nostri in presentia ob remedium sue anime ecclesie sancti Egidii confessoris antedictae ac fratribus in ipsa degentibus atque perseverantibus perpetuo habendam tenendam tamquam inviolabile et inrevocabile testamentum possidendam huiusmodi conditione interclusa quod se vivente fructus et utilitates eiusdem vinee pro sua sustentatione ipsa domina percipere dignoscatur post terminum vero sue vite ad predictos fratres cum omnibus suis utilitatibus revolvatur ut uti sepedicta domina cum suo marito ipso

vivente hoc modo habuerunt ordinationem cuius legationis seriem est in litteris consignatoriis venerabilis patris Thome dei gratia archiepiscopi Strigoniensis³ ac Achillis plebani nostri predecessoris⁴ beatorum recordacionum predicto modo sumus contemplati. Nos vero ad instantem partis utriusque postulationem ut premissa legatio per quempiam ausu temerario immeritum non patiatur revocari in testimonium rei pretracte concessimus nostras patentes litteras nostri sigilli pendentis munimine roboratas. Datum in Pothoka in octavis Omnium Sanctorum Anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo primo.

¹ *Blatný Potok (Sárospatak), Maďarsko.* ² *Nové Mesto pod Šiatrom (Sátoraljaujhely), Maďarsko.* ³ *Listina ostrihomskeho arcibiskupa Tomáša (1305 – 1321) z 3. októbra 1311, pozri MNL DL 1709, resp. RDSI I, s. 394, č. 916; Tá odpisuje listinu farára Achilla, pozri nasledujúcu poznámku.* ⁴ *Ide o listinu farára Achilla z 25. júla 1307, pozri prílohu č. 7.*

12.

Itemer, farár z Blatného Potoka a sudca delegovaný pápežom, exkomunikuje priora a bratov rádu sv. Augustína v kláštore v Novom Meste pod Šiatrom, pretože na súdny spor o ohľadom akéhosi mlynu sa nedostavili, ani neposlali svojich zástupcov. Dané v Blatnom Potoku, 5. resp. 6. septembra 1324.

Originál uložený v MNL DL 2258 (A). Na chrbte listiny vidieť pozostatky pritlačenej pečate prírodnej farby.

Na chrbte listiny inou stredovekou rukou: „Super molendinum excommunicatio fratrum de claustro sancti Ladislai regis“.

Edícia: NAGY, Imre (ed.). Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andagavensis. II. (1322 – 1332). Budapest : A Magyar Tudományos Akadémia, 1881, s. 157-158, č. 141.

Regesty: BLAZOVICH, László (ed.). Anjou-kori Oklevéltár VIII. 1324. Budapest : Borgisz Kft., 2000, s. 202, č. 396.

K datovaniu: Ôsme septembrové ídy roka 1324 vychádzajú na 6. septembra 1324, avšak „dies Mercurii proxima ante festivitatem Nativitatis beate Virginis Marie“, teda najbližšia streda pred narodením svätej Panny Márie, vychádza na deň predtým, 5. septembra 1324.

Nos Ithemerus plebanus de Pothoka¹ delegatus iudex a domino papa significamus universis quibus expedit presentium per tenorem || quod cum frater Stephanus prior ecclesie beati Egidii de Vyhel² priorem et fratres Gillermitas ordinis sancti Augustini de eadem super facto molendini semel et secundo legitime ad nostram presentiam citando evocasset quiquidem atrocitate inobedientie convicti nec venissent nec mississent ac interdictus per nos auctoritate sumpmi pontificis impositum munimine curassent nec non indurato animo in ipso interdicto tamquam recalcitratores obedientie salutaris contumaciter usque modo perseverati extitissent. Nos itaque tantam presumptionem ac rabiem in obedientie eorundem considerantes ipsos auctoritate sedis apostolis nobis in litteris suis bullatis concessa³ promulgatimus excommunicatos. Datum in Pothoka octavo Idus Septembris videlicet die Mercurii proxima ante festivitatem Nativitatis beate Virginis Marie. Anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo quarto.

¹ *Blatný Potok (Sárospatak), Maďarsko.* ² *Nové Mesto pod Šiatrom (Sátorajújhely), Maďarsko.*

³ *Listina zrejme pápeža Jána XXII. (1316 – 1334), spečatená olovenou bulou, ktorá poverovala farára Itemera rozhodovaním v tomto spore.*

ÚNIKOVÁ RÝCHLOSŤ INFOSFÉRY

ESCAPE VELOCITY OF THE INFOSPHERE

Roman PIKULIK

Katedra filozofie, Hornopotočná 23, Trnava. roman.pikulik@tvu.sk

Abstrakt: Dnešný svet býva často charakterizovaný ako informačná doba. Ak sa však pýtame po charakteristikách tejto informatickosti, strácame sa v záplave populárnej publicistiky. Tento príspevok má ambíciu ponúknuť východisko z tohto labyrintu poukázaním na skutočnosť, že informačno-komunikačné technológie sa menia z príručných nástrojov na antropologický faktor ovplyvňujúci naše vnímanie reality. Táto premena spočíva v tom, že technológie nás jednak vzdiaľujú od materiality sveta a zároveň vytvárajú nové „priestory“, ktoré kulminujú v kosmologickom koncepte infosféry. Táto v dôsledku naspäť zakladá procesy materiálnej reality ich transformáciou v bity (Floridi). Ak hovoríme o infosfére, sme v oblasti účinku skutočnosti, kinematického efektu informácií rýchlo posielaných na obrazovky informačno-komunikačných technológií. Čítanie/zápis informácie je rámcované rýchlosťou svetla, preto je koncept infosféry a IV. revolúcie neúplný bez dromosféry a dromokratickej revolúcie (Virilio). Naš príspevok porovnáva a spája tieto koncepcie.

Kľúčové slová: infosféra; informácia; dromosféra; rýchlosť svetla; IKT

Abstract: Our contemporary era is often characterized as an age of information. However, if we ask for the characteristics of this information we often get lost. We offer a way out of this labyrinth by demonstrating that communication technologies are changing from the tools-at-hand to the anthropological factor influencing our perception of reality. This change distances us from the material world and creates new “spaces” which culminate in the cosmological concept of infosphere. The infosphere in turn reconstitutes the processes of the material reality as bits (Floridi). When speaking about the infosphere we are in the field of the reality effect, the cinematic effect of information sent to the screens of communication technologies. Reading/inscription of information is determined by the speed of light, thus the concepts of the infosphere and the fourth revolution are incomplete without the dromosphere and dromocratic revolution (Virilio). Our essay compares and connects these concepts.

Keywords: infosphere; information; dromosphere; speed of light; ICT

„Slnko sa zastavilo a mesiac stál nehybne.“

-Jozue 10, 13.

Súčasnosť býva často označovaná ako informačná doba. Záujemca nájde veľa publicistiky a aj určité pokusy o opis tohto milieua. Veľa atramentu sa prelialo, doteraz však nemáme ani ustálený konsenzus na význame pojmu „informácia.“ (c. f. Floridi 2009) Predbežne môžeme s Thomasom H. Eriksenom definovať informačný vek ako určitý prechod: „ťažisko svetovej ekonomiky sa presunulo z vecí na symboly. [...] Symboly sa premiestňujú ľahšie ako predmety. [...] Myšlienky a vízie tiež vedú k povstaniam a migráciám obyvateľstva. Neobmedzený pohyb myšlienok zároveň znamená, že oveľa viac sa ich snaží obsadzovať voľné miesto v našich hlavách (c. f. Eriksen, 2018, s. 35).“

Z hľadiska filozofie vieme, že myslenie potrebuje odstup, Minervina sova prilieta až za súmraku. Tento príspevok preto nemá ambíciu poskytnúť theorein, ide skôr o obraz, konceptuálny vehikl, ktorý má ambíciu nevyčerpávajúco postihnúť určité spoločenské javy. Rezignovať na „nazretie do sféry bohov“, na pozíciu transcendentálneho pozorovateľa etc. v prospech konceptuálneho vehiklu, na vyčerpávajúce pojednanie v prospech obrazu je tu nevyhnutné. Tento príspevok samotný je totiž záležitosťou konceptuálneho zloženia informácií a/alebo rýchlosti. Vyčítať tomuto obrazu nevedeckosť by bolo ako vyčítať galérií, že nemá v inventári všetky obrazy sveta.

V informačnej dobe majú veľmi veľký vplyv technológie. Vo filozofii technológie vnímame buď ako extenziu našich schopností (c. f. McLuhan, 2001) alebo ako nástroje, príručné súcna, ako niečo čo je blízko po ruke a čo nás prípadne vháňa do určitých vecných rozvrhov interakcie so svetom [Gestell] (c. f. Heidegger, 2018, § 22). Oxfordský profesor Luciano Floridi vo svojom diele Štvrtá revolúcia: *Ako infosféra mení tvár ľudskej reality* predstavuje chápanie technológií ako špecifického druhu medzipriestorovosti. Napríklad slnečné okuliare sú takpovediac medzipriestorom medzi očami a nepríjemným slnečným žiarením (c. f. Floridi, 2019, s. 43). Na tejto základnej charakteristike ukážeme, že technológie nie sú triviálne našimi nástrojmi, ale predstavujú zásadný antropologický faktor konštitujúci infosféru (c. f. ibid. s. 7).

Floridi predstavuje určitý „rebrík rádov“ technológií. Príklad okuliarov podľa Floridiho patrí do technológie prvého rádu, ktorá sa nachádza v medzipriestore medzi ľudskými užívateľmi a prírodou, respektíve pobádaním zo strany prírody, v tomto prípade potrebou chrániť oči užívateľa pred slnečným svetlom. Druhý rád technológií sa vyznačuje tým, že už nie sme vo vzťahu priamo s prírodou, ale sme vo vzťahu k technológiám, cez technológiu. Príkladom môže byť šrób na žiarovke, s ktorým interagujete pomocou šrobováku, kľúč a zámok apod. Niektoré technológie druhého rádu sú párové, iné nie. Šrobovák „volá“ po šróboch, kľúč po zámku, ale napríklad cesty nevyžadujú nutne autá (c. f. ibid. s. 43 – 44).

Pri technológiách prvého a druhého rádu, tieto zväčša najčastejšie používame, vstupuje stále do hry užívateľ, stále je prítomný ako pilot-operatér v technologickej slučke. Technológie tretieho rádu, najčastejšie ide o informačno-komunikačné technológie, sú špecifické tým, že nás z tejto technologickej slučky vyradujú. Sme totiž iba ťažkopádnymi prostredníkmi v medzipriestore vzťahu technológie s technológiou a pre technológiu (c. f. ibid. s. 49). Nejde pri tom o žiadne sci-fi, nemusíme ani spomínať plne automatizovaný real-time trading. Bežne sa stretávame napríklad s čiarovými kódmi na tovaroch a kategorizovaných predmetoch alebo dnes i QR kódmi. Pre naše oči nemajú žiadny význam a predsa sú dôležité ako hyperlinky či referencie v rámci systémov (c. f. ibid. s. 49-50). Výmenu informácií našej tlačiarne s počítačom ani nevnímame, je skrytá za užívateľsky prívetivým rozhraním. Ako hovorí Floridi, rímsky boh Janus, boh hraníc a prechodov, počiatku a zániku býva zobrazovaný s dvoma tvármi. Dnes by sme ho mohli vyhlásiť za boha našich technológií, keďže vidíme len jednu „tvár“ našich pokročilých technológií. Ich vzájomná komunikácia je skrytá, z nášho pohľadu bezvýznamná (c. f. ibid. s. 52). A predsa, technológie tretieho rádu týmto uzatvorením technologickej slučky medzipriestorovosti vytvára nový „vonkajšok“-kyberpriestor. Historický precedens tohto javu predstavujú priestory pre služobníctvo v architektonike budov, aby sa zaistilo správne fungovanie spoločnosti-systému (c. f. ibid.).

Práve táto dvojitosť informačno-komunikačných technológií, teda že na jednej strane ovplyvňujú našu interakciu so svetom a na druhej strane vytvárajú „priestory“ ktoré zaľudňujeme. Teda, IKT nás nútia

premýšľať o svete informaticky a robia svet, ktorý zakúšame čím ďalej tým informatickejším. Floridi v náväznosti na biosféru navrhuje kosmologický termín infosféra. „V minimálnom poňatí označuje infosféra celé informačné prostredie tvorené všetkými informačnými entitami, ich vlastnosťami interakciami, procesmi a vzájomnými vzťahmi. [...] V maximálnom poňatí môže byť infosféra použitá ako synonymum pre realitu, pokiaľ ju chápeme informačne.“ (c. f. ibid. s. 58 - 59) Skrátka, reálne je informačné.

Vplyv infosféry na našu interpretáciu skutočnosti vidieť k postupnému prechodu od analógových informačných zdrojov k digitálnym. V rámci tohto prechodu sa stiera rozdiel medzi procesmi a objektami týchto procesov – nie je rozdiel medzi dátami a programami či procesmi. Oboje je totiž informačné. Ak takto premýšľame, je logické interpretovať veškerú realitu procedúrami čítania a zápisu a interaktívneho protokolu „vykonaj.“ Ak Vám prednášam ide o „zápis“, Vaše pozorné počúvanie je „čítanie“ a keď sa následne odoberieme na obed pôjde o „vykonaj.“ Prozaické, ale presné (c. f. ibid. s. 58 - 60).

Keď sa pohybujeme v informatickom univerze, sme v oblasti kinematického účinku skutočnosti v ktorom je daná informácia, nie vnem (c. f. Virilio, 2010, s. 45). „Čítanie/zápis- vykonaj“ ako módy existencie sú pochopené iba čiastočne, pokiaľ sa nedoplní, že tieto módy sú obmedzené rýchlosťou, konkrétne rýchlosťou svetla (c. f. ibid. s. 46).

Prečo práve rýchlosťou svetla a čo vlastne toto obmedzenie znamená? Aký má rýchlosť dopad na infosféru?

Paul Virilio vo svojom koncepte dromológie opísal rýchlosť nie len ako fyzikálnu veličinu, ale priamo ako filozoficky zaujímavý problém:

„Rýchlosť nám neumožňuje len rýchlejší presun. Umožňuje nám predovšetkým vidieť, počuť a vnímať, teda aj intenzívnejšie pochopiť prítomný svet. (...) Preto je konštanta rýchlosti svetla tak podstatná nie len vo fyzike a astrofyzike ale predovšetkým v našej každodennosti. (...) Rýchlosť nie je len jav, ale predovšetkým vzťah medzi javmi, inak povedané, je to sama relativita.“ (c. f. Virilio, 2008, s. 12)

Ako vidíme, Paul Virilio je mysliteľ rýchlosti s fenomenologickými afinitami a ambíciou postaviť akúsi aforisticko-filozofickú koncepciu relativity. Relativita je rýchlosť a rýchlosť vyžaduje svojich nositeľov, respektíve, povedané s Viriliom, vehikly. Vehikl je konceptuálny pojem

zahŕňajúci všetko, čo má určitý pohyb, konkrétnu rýchlosť. Od vrhnutého zrnka piesku, cez autá, audiovizuálne technológie až po človeka alebo zviera. Alebo napríklad aj tento článok, pretože rýchlosť svetla, ako tretí interval spolu s intervalmi času a priestoru (c. f. *ibid.* s. 12 – 13) umožňuje ako recepciu tohto článku, tak, aj jeho samotné reflektovanie v myslí, metaforicky povedané „vnútorným svetlom intelektu.“ (c. f. Virilio, 2010, s. 45 - 46). Keďže rýchlosť je to, čo zakladá naše videnie a fenomenologicky aj náš vzťah k svetu, Virilio hovorí o kosmologickom pojme dromosféry. Dromosféra je: „sféra rýchlostí vzťahnutých ku konečnej a absolútnej rýchlosti svetla, k univerzálnej konštante určujúcej horizont percepcie.“ (c. f. Virilio in: Hubík, 2013, s. 65)

Konštatujeme, že pojem dromosféry je zaujímavým poukázaním na skutočnosť, že pozorovateľnosť objektu je vždy sférická, pretože pozorovateľ môže hypoteticky stáť na nekonečnom počte miest „okolo“ pozorovaného objektu a že toto pozorovanie je vždy mediované rýchlosťou svetla (c. f. *ibid.* s. 66). Z hľadiska fenomenológie je teda úplne legitímne tvrdenie, že „to čo sa deje počas akcelerácie automobilu, tj. fixné objekty miznú, kým vnútrajšok auta sa zdá byť imobilným, je dnes reprodukované v mediálnom vnímaní (tele-víznej) reality.“ (c. f. Virilio, 2007, s. 91).

Ak hovoríme o filozofickom primáte rýchlosti (svetla?) a pohybu, treba dodať otázku. Ak neexistujú stále tvary, neexistujú žiadne tvary, nie? Práve o toto však ide. Rýchlosť premieňa náš vzťah ku skutočnosti tak, že to čo nastáva má taký náskok pred našimi zámermi, že nikdy nepoznáme skutočnú podobu toho, čo nastáva, iba jeho účinky. A účinok skutočnosti je účinkom rýchlosti svetla, pretože čo je vidieť, je vidieť práve a len prostredníctvom javu zrýchlenia a spomalenia, ktoré sú stotožniteľné s intenzitou osvetlenia. Svetlo nasleduje čas, ako jeho tieň (c. f. Virilio, 2010, s. 18 - 19).

Nazdávame sa, že koncepcia infosféry a dromosféry sú paralelnými a prepojitelnými teoretickými vehiklami. Genealogická rada začínajúca metabolickými vehiklami typu človek, kôň, až po umelú produkciu rýchlosti skrze autá, lode lietadlá až po súčasné audiovizuálne vehikly sa môže preformulovať do genealogickej rady technologicko-antropologických revolúcií. Od Kopernika, Darwina cez Freuda až k „informačným organizmom“ Turingovej IV. Revolúcie (c. f. Floridi, 2019, 111 - 113).

Genealogickou radou technologicko-antropologických revolúcií myslíme pomerne známy príbeh ustupovania exkluzívnosti človeka, na ktorý Floridi nadväzuje aj koncepciou svojej štvrtej revolúcie. Ako vieme, vedecké objavy a technológie výrazne ovplyvňujú spôsob, akým vnímame skutočnosť, aj keď sa to často deje ako nezamýšľaný účinok. Keď Kepler publikoval svoju prácu O pohybe nebeských telies (*De Revolutionibus Orbium Coelestium*) sotva tušil o významoch, ktoré naberú „pohyb“ a „revolúcia“ nie len v súčasných filozofických a vedeckých diskurzoch. Jeho počin však odsunul Zem zo stredu univerza a nás donútil znovu reflektovať naše miesto v ňom. Podobne to bolo aj s Darwinovým dielom O pôvode druhov, ktoré zaraďuje človeka do dlhej vývojovej postupnosti končiacej pri spoločných predkoch. Freud zasa podkopal predstavu o karteziánskej, čistej transparentnosti obsahov vedomia sebe samému. Naopak, väčšina nášho konania je riadená túžbami a hnutiami nevedomia, ktoré vedomá myseľ často racionalizuje *ex post* (c. f. *ibid.* s. 107 - 110). Floridi túto radu takpovediac uzatvára pridaním IV., „Turingovej“ revolúcie, ktorá zbavuje istú časť vedomého myslenia jeho výnimočnosti. V 18. storočí bolo slovo „počítač“ synonymum pre osobu vykonávajúcu počty. Po Turingovi sa vyrovnávame s poznaním, že ani naše myslenie nie je osamoteným činiteľom *res cogitans*. Sme skôr „informačnými organizmami“ zapustenými do informačného prostredia, ktoré zdieľame s organickými ako aj neorganickými činiteľmi (c. f. *ibid.* s. 113). Znovu nejde o žiadne sci-fi, ale o prostý dôsledok uznania skutočnosti, že IKT podporujú informačnú interpretáciu sveta a našej existencie v ňom. Ako sa rozhrania či procesy rozostávajú a miznú, hranica oddeľujúca „Tu“ (založené na uhlíku, offline, analógové) a „Tam“ (založené na kremíku, online, digitálne) stáva irelevantnou. Má zmysel pýtať sa, či sme/vnímame online či offline, napríklad keď šoférujeme auto pomocou GPS? (c. f. *ibid.* s. 61)

Genealogická rada vehiklov je značne mytologizovanejšia perspektíva vnímania vedy a technológií, ktorú Paul Virilio začína poukázaním na archetyp Evy-ženy z knihy *Genesis*, ktorá predstavuje prvú formu logistiky, transportu, prinajmenšom transportu génov (c. f. Virilio, 2010, s. 76). Už v páre možno vidieť účinok spoločného pohybu, „dvojmiestny vehikl“, ktorý predpokladá tretieho partnera a síce teritoriálne telo (c. f. *ibid.* s. 77). Druhou fázou bola domestikácia zvierat a využitie ich rýchlosti

na väčšie ovládnutie vzdialeností a konzerváciu energie (c. f. Virilio, 2007, s. 45). S určitým zjednodušením môžeme povedať, že snaha o konzerváciu energie viedla od využívania „motoru“ zvieracích končatín k vynálezu technologického motoru (c. f. ibid.), ktorého najnovšími manifestáciami sú veľké jazykové modely, schopné na príkaz vytvoriť obraz, text či video. Ak pôjdeme v našej interpretácii IKT a rýchlosti do dôsledkov, nie je nezmyselné povedať, že paralelne s tým, ako sme prešli od exkluzivity Zeme a nášho myslenia ku komplexnému zavineniu sa do infosféry ako informačné organizmy, rovnako tak sme vymenili naše vehikli, od metabolických až po dnešnú „infonautiku“, ktorá nás v „uniformách konzumentov vrhá do priepasti horizontu bez výhľadu.“ (c. f. Virilio, 2008, s. 152 - 153).

Paul Virilio chápal informáciu ako súcno, ktorého reálnosť spočíva absolútne v rýchlosti jeho šírenia. Rýchlosť ako taká je tu teda informáciou! (c. f. Virilio, 1998 s. 140). Informáciou, ktorá sa ziskom „orbitálnej“ či „únikovej“ rýchlosti podľa Virilia oslobodila z osy planéty Zem a napla sa k vesmírnym diaľkam (c. f. ibid. s. 49). a ktorá zároveň robí realitu tekutejšou.

Luciano Floridi, zakladateľ filozofie informácie priznáva, že informácia je polymorfický a polysémantický jav (C. f. Floridi 2009), ktorý vždy závisí od kontextu. Vyberieme teda, nie len v záujme podnietenia premýšľania, najradikálnejšiu cestu, chápania informácie, ktorú Floridi v diele *IV. revolúcia ponúka* a síce bytie z bitu. Inak povedané, každé bytie, každá položka fyzikálneho sveta tj. to čo nazývame realitou vyvstáva z „odpovedí“ áno – nie. Takéto chápanie informácie nie len, že ladí s najsilnejším chápaním infosféry, ale umožňuje nám aj prekročiť dualizmus tela a mysle v prospech monizmu stavov. Ako hovorí Floridi:

„Ak je hypotéza „bytia z bytu“ správna potom by mysle a Ja na jednej strane a mozgy a telá na strane druhej boli skôr podobné rôznym informačným stavom“ (C. f. Floridi, 2019, s. 91). Telo tak je len vyjadrením stavu informácie nie nepodobne ako je para vyjadrením stavu či skupenstva vody. Navyše, aj Virilio by poznamenal, že nemáme rýchlosť, ale rýchlosťou sme. ()

Môžeme teda hovoriť ako o infosfére, tj. sfére informačných entít či realite samej, tak o dromosfére, sfére pohybu (aj svetla) a vnímania. Domnievame sa, že cestou spojenia obidvoch koncepcií je blízke spojenie

rýchlosti s informáciou et vice versa. V čom toto spojenie spočíva? Predovšetkým v tom, že informácia resp. bytie z bytu efektívne závisí na rýchlosti „odpovedí“ áno – nie, rýchlosť je podmienkou šírenia informácie, tak ako aj vnímania. V konečnom dôsledku keďže základom života je pohyb a rýchlosť je jedným z jeho aspektov, nie sme a nebudeme mimo života. To, čo sa zmenilo, je intenzita a formy sfér v ktorých, prípadne paralelne s ktorými existujeme. Rýchlosť je intímne spojená s informáciou a závisí na nej „trojčlenka“ módu bytia v infosfére: „čítanie/zápis-vykonaj“, čo v posledku dokazuje praktickosť tu predloženého obrazu.

Prepojenie dromológie a filozofie informácie sa tak ukázalo ako plodná cesta. V skratke, infosféra má svoju únikovú rýchlosť!

LITERATÚRA

Eriksen, Hylland, T., (2018). Tyranie okamžiku: Rýchly a pomalý čas v informačnom veku. Prel. Zounková D. a Juříčková M. Tretie vydanie. Brno. Doplněk. 168 s. ISBN 978-80-7239-335-0

Floridi, L., (2009). Philosophical Conceptions of Information. In: Conference: Formal Theories of Information: From Shannon to Semantic Information Theory and General Concepts of Information [Muenchenwiler Seminar (Switzerland), May 2009] [Dostupné online] DOI:10.1007/978-3-642-00659-3_2

Floridi, L., (2019). Čtvrtá revoluce: Jak infosféra mění tvář lidské reality. Prel. Pelikán Č. Praha. Karolinum. 273 s. ISBN 978-80-246-3803-4

Heidegger, M. (2018). Bytí a čas. Prel. Chvatík I. et al. Tretie, opravené vydanie. Praha. Oikoyemnh. 485 s. ISBN 978-80-7298-244-8

Jozue in: (2014). Sväté písmo: Jeruzalemská Biblia. Prel. Botek A. Tretie, opravené vydanie. Trnava. Dobrá kniha. 2558 s. ISBN 978-80-7141-839-9

McLuhan, M. (2001). Understanding Media. Oxfordshire. Routledge Publishing. 400 s. ISBN 978-0415253970

Virilio, P. (2010). Estetika mizení. Prel. Pacvoň M. Červený Kostelec. Pavel Mervart. 110 s. ISBN 978-80-87378-21-2

Virilio, P. (2005). *Negative Horizon: An Essay in Dromoscopy*. trans. Degener M. 3rd ed. London. Continuum. 227 s. ISBN 0-82648955-9

Virilio, P. (2007). *Original Accident*. Trans. Rose J. Cambridge. Polity Press. 120 p. ISBN 0-7456-3614-4

Virilio, P. (2008). *Open Sky*. Trans. Rose J. 2nd ed. London. Verso. 152 s. ISBN 978-1-884467—208-0

Virilio, P. (1998) *The Art of the Motor*. Trans. Rose J. Fourth ed. Minnesota. University of Minnesota Press. 168 s. ISBN 978-0-8166-2571-0

OBSCÉNNOSŤ A HYPERSEXUALITA. PERCEPCIA ŽIEN V STREDOVEKU NA PRÍKLADOCH ZOBRAZENIA FALICKÉHO STROMU

OBSCENITY AND HYPERSEXUALITY. PERCEPTION OF WOMEN IN THE MIDDLE AGES ON THE EXAMPLES OF PHALLIC TREE DEPICTIONS

Dominik ŠTRBO

Katedra dejín a teórie umenia, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita
Ústav dejín umenia, Centrum vied o umení, Slovenská akadémia vied
dominik.strbo@gmail.com

Abstrakt: Strach zo ženy je strachom o penis. Kladivo na čarodejnice (Malleus maleficarum), neskoro stredoveký traktát dominikána a inkvizitora Heinricha Kramera varuje pred ženami-bosorkami, ktoré sú schopné pripraviť mužov o ich pohlavné ústrojenstvo, ktoré ďalej uchovávajú na stromoch. Stredoveký diskurz ženy nešetril a v mnohých literárnych dielach tohto obdobia sa potýkame s mizogýnnymi obrazmi ženy ako nízkej, hriešnej a oplývajúcej zvýšeným sexuálnym pudom. Tomuto pohľadu sa nevyhli ani rehoľníčky, ktorých stratu cudnosti opisuje parodická veršovaná novela stredovekého Nemecka Turnaj mníšok. Podobné ale výtvarné vyobrazenia ponúka iluminovaný rukopis Román o ruži či freska v Toskánskom meste Massa Marittima. V týchto nezvyčajných a explicitných scénach figurujú ženy (a mníšky) pri oberaní stoporeného ovocia falického stromu. V predkladanom príspevku sa pokúsime hlbšie nazrieť na spomenuté zobrazenia a interpretovať ich v súvislosti s témou bosoráctva, plodnosti, impotencie, animálnej sexuálnej posadnutosti a v konečnom dôsledku i ženskej nadvlády nad mužmi.

KLúčové slová: žena; stredovek; hypersexualita; plodnosť; falus

Abstract: Fear of a woman is fear for the penis. Hammer of Witches (Malleus maleficarum), a late medieval treatise by Dominican and Inquisitor Heinrich Kramer, warns against female witches who are capable of depriving men of their genitals, which they further store in trees. The medieval discourse did not spare women, and in many literary works of the period we are confronted with misogynistic images of women as low, sinful and bursting with heightened sexual urges. Even the nuns, whose loss of chastity is described in the parodic verse

novella *The Nuns' Tournament of Medieval Germany*, did not escape this view. The illuminated manuscript *The Romance of the Rose* or the fresco in the Tuscan town of Massa Marittima offer similar but artistic depictions. These unusual and explicit scenes feature women (and nuns) picking the erected fruit of a phallic tree. In the present paper we will try to look deeper into these depictions and to interpret them in the context of the themes of witchcraft, fertility, impotence, animal sexual obsession and, ultimately, female domination over men.

Keywords: woman; medieval; hypersexuality; fertility; phallus

Úvod

V nemeckej priapickej novele *Turnaj mníšok*, v jedinom zachovanom rukopise sa odohráva scéna, ktorá predstavuje menej prebádanú stránku stredovekej kultúry. V tomto príbehu si istý rytier nechá nahovoriť od dámy, s ktorou odmietne stráviť viac než jednu noc, že zbavenie sa svojho pohlavného ústrojenstva ho pre ženy urobí ešte prítťažlivejším. Nasleduje rozhovor s jeho antropomorfným penisom, ktorý vrcholí sebakastráciou. Rytier odnesie amputovaný úd pod schody ženského kláštora a čelí verejnému posmechu. Jeho úd však i bez majiteľa „rozohráva“ vlastnú hru a po jeho nájdení mníškami sa oň strhne boj, ktorý vrcholí turnajom mníšok (Starý, 2022, s.115-124). *Turnaj mníšok* je datovaný okolo 1430 do švábsko-bavorsko-východofranského pohraničia a je súčasťou kódexu Karlsruhe 408, uloženom v Badische Landesbibliothek, Karlsruhe v Nemecku. Bizarný príbeh turnaja, ktorý môžeme ponímať ako kritiku či paródiu ženského mníšstva, alebo nahliadanie na ženu ako posadnutú animálnou sexuálnou túžbou, tu však nekončí. Autonómnosť mužských genitálií má tiež pozoruhodné vizuálne paralely. Na niektorých stredovekých freskách či v iluminovaných rukopisoch sú zobrazené stromy s ovocím v podobe falusu. Zaujímať nás bude najmä freska falického stromu objavená v roku 2000 v Toskánskom meste Massa Marittima. Súbežné zobrazenie predstavuje falický strom, ktorý ju súčasťou marginálnych iluminácií francúzskeho rukopisu *Románu o ruži*. Pozornosť z tohto ovocia však presúvame na ženy, ktoré ho zbierajú. Čo nám tieto obrazy hovoria o stredovekom chápaní žien, do akej miery (ak vôbec) súvisia s čarodejníctvom a aké významy nadobúda falické ovocie, to sú otázky, ktorými sa budeme zaoberať v predkladanom príspevku. Na záver sa však ponúka ešte jedna otázka – boli tieto stredoveké zobrazenia obscénne i pre dobového diváka?

Videnie ako konzumácia erotična. Kto je falusom na freske v Masa Marittima?

Dva ústredné pojmy z úvodu príspevku – obscénnosť a hypersexualita – tu nahliadame z hľadiska času – medzi dobou vzniku diela a našim súčasným okom. Verejné vystavovanie falusu nemuselo vyvolávať obscénne konotácie, ktoré si s ním spája súčasná spoločnosť a naopak stredoveký strach z „chtivej“ ženy nám môže byť výrazne cudzí v dobe, keď nahé ľudské telo je dostupné jediným klikom. K tejto súvislosti priradíme fakt, že Pornhub ako jedna z najnavštevovanejších webstránok, zaznamenala za rok 2019 42 miliárd navštívení, čo tvorí 115 miliónov divákov denne (pozri: <https://gitnux.org/pornhub-statistics/>). Konzumovanie telesnosti a erotiky je tak jedným z priepastných rozdielov a možných anachronizmov (pozri: Didi-Huberman, 2006) pri súčasných rodovo celených interpretáciách stredovekého umenia. Naša reakcia totiž nemusí nutne odrážať reakciu stredovekého publika. Videnie a následná analýza tak musí počítať s ukotvenosťou diváka v konkrétnom čase, priestore a spoločnosti. *Odvidieť* niečo (Davis, 2011, s. 157) je tak neľahkým procesom postupnosti od primárnej (predikonografickej) viditeľnosti po vizualitu ako historický druh viditeľnosti (Davis, 2017, s. 99).

Rozmerná nástenná maľba falického stromu v mestečku Masa Marittima je skutočne unikátna (obr.1) Zaberá celú plochu ľavej zadnej steny verejne prístupnej fontány. Maľbe dominuje strom s dvadsiatimi piatimi asymetricky rozmiestnenými falickými plodmi na konároch, pod ktorým sa nachádza osem postáv. Postavy tvoria dve skupiny žien, ktorých činnosť sa navzájom líši. Ženy vľavo sú aktívne – jedna za sebou skrýva falus, druhá sa palicou snaží dosiahnuť na konár či zahnať skupinu vtákov, a dve ženy najbližšie kmeňu pôsobia ako pohltené sporom – jednou rukou sa ťahajú navzájom za vlasy a druhou zápasia o plod. Ženy na pravej strane pôsobia pasívne, oddávajú sa azda vzájomnému rozhovoru, či sledovaním scény na ľavej strane. Okolo stromu poletuje päť vtákov – štyria zachytení v okamihu letu a najväčší piaty v akejsi čelnej pozícii dotýkajúc sa chvostom hlavy ženy v ľavom rohu. Pod kmeňom stromu sa nachádza čiastočne zachovaný neznámy predmet, a rovnako sa nezachovala ani spodná časť fresky – pravdepodobne vplyvom vlhkosti, keďže pod freskou sa nachádzala nádrž na vodu. Tento strom plodnosti, ako dostal názov, predstavuje doteraz málo preskúmaný typ profánnych obrazov predpokladaného sexuálne orientovaného námetu (Hoch, 2006, s. 472).

Obr.1: Fonti dell'Abbondanza, Massa Marittina, Toskánsko, freska okolo 1265, <http://casavacanze.poderesantapia.com/nederlands/massamarittima/fontedellabbondanza1affresco.htm>

Zameraním sa na rod a sexualitu môžeme k freske navrhnúť nasledujúce tvrdenia. Falus – symbolický erigovaný penis – je tu buď predmetom zberu a potenciálnej heterosexuálnej túžby, alebo predmetom úschovy a z toho vyplývajúceho odňatia plodnosti. Falické ovocie, zdá sa, tak môže predstavovať impotenciu ako aj plodnosť. Konzumentom je tu skupina žien – pravdepodobne len tá aktívna, ľavá. Vo freske muži absentujú – jediný odkaz, či zastúpenie mužského je práve falus ako symbol, ktorý však o mužskom nemusí nutne vypovedať. Môže predstavovať symbolický cieľ – teda dosiahnutie určitého stavu (plodnosti, resp. oplodnenia v orálno-erotických konotáciách) alebo odobranie tohto stavu životodarnej sily a jeho uskladnenie vo vetvách stromu. Ľavá skupina žien môže predstavovať naplnenie sexuálnej túžby, v kontraste s pravou skupinou ako ideálom pasivity a ženskej cudnosti. Akoby sa sexuálna askéza snúbila s podobenstvom o múdrych a pochabých pannách (Mt 25, 1-13). V závislosti od počtu zozbieranej „úrody“ by mohla byť žena označená aj

ako túžiaci po viacerých ak nie všetkých mužoch, preto je možné uvažovať aj o nadmernej konzumácii.

V súvislosti so vzťahom medzi ženou a falusom sa ponúka citácia Judith Butler: *Byť falusom a mať „falus“ poukazuje na rozdielne pozície pohlaví či na nepozície (v skutočnosti vlastne neexistujúce pozície) v jazyku. „Byť“ falusom znamená byť „označujúcim“ túžby Iného a aj sa javiť ako označujúci. Inými slovami, znamená byť objektom, byť Iným heterosexualizovanej mužskej túžby, no zároveň túto túžbu predstavovať alebo odrážať. Práve toto Iné konštituuje nie obmedzenie mužskosti v ženskej inakosti, ale dejisko mužského sebarozvinutia. „Byť“ falusom znamená potom pre ženy odrážať moc falusu, označovať túto moc, „stelesňovať“ falus, zabezpečovať miesto, do ktorého falus preniká, a označovať falus tým, že „sú“ jeho Iným, jeho absenciou, nedostatkom, dialektickým potvrdením jeho identity. Lacan tvrdí, že práve Iné, ktoré nemá falus, vlastne je falusom, a tým celkom jasne naznačuje, že moc sa prejavuje práve v tejto ženskej pozícii, v ktorej žena nemá falus, takže mužský subjekt, ktorý „má“ falus, žiada od Inej, aby mu to potvrdila a bola tak falusom v „širšom“ význame (Butler, 2015, s. 95).“*

Zobrazenie falusov ako plodov stromu môže byť pre súčasného pozorovateľa mátaúce. Preto treba mať na pamäti, že naše predstavy o sexualite a spoločenských rolách muža a ženy sa výrazne líšia od predstáv našich stredovekých predchodcov. Tak napríklad vrodená nerovnosť ženy, ako bledého odlesku muža, bola v stredoveku daná spôsobom stvorenia tiel – presadzovaním druhej biblickej verzie, v ktorej je Eva stvorená z Adamovho rebra. I keď Tomáš Akvinský tento výklad písma nezastáva a priznáva súčasné stvorenie muža a ženy a božskú dušu sídliacu v oboch pohlaviach, muž má v jeho učení prvé miesto – je bystrejšieho umu a jeho ejakulát je tým, čo dostáva božie požehnanie po súloží, pretože uchováva ľudský rod (Le Goff, Truong, 2003, s. 43). Obmedzenia a podozrenie sprevádzali aj zakladanie ženských kláštorov, v ktorých sa prejavovala mužská mizogýnia a strach z vlastnej sexuality. Duchovné vedenie žien tak narážalo na obavu, že muži žijúci v celibáte nimi budú pošpinení, a tak radšej obmedzovali náboženské možnosti žien v snahe ochrániť krehkú mužskú počestnosť (Bynum, 2017, s. 27). Premyslenie rodovej povahy zobrazeného tak nemusí viesť nutne k nadinterpretácii, pokiaľ je prístup k dielu usmerňovaný diskurzom doby svojho vzniku.

Označujúci a označovaný. K povahe stromu a jeho ovocia

Freska zdobiaca priestory fontány v Massa Marittima, je datovaná do roku 1265 –nápísom doby zhotovenia fontány objednanej ghibellínskym podestom z Pisy, Ildebrandinom Malcondimom. Či si však objednal aj výmalbu známe nie je. Stavba sa v spodnej časti priečelia otvára tromi lomenými oblúkmi, ktorými boli verejne prístupné dve nádrže s vodou. Najstarší názov fontány v štatútoch obce – *Fonte nuovo* – odkazuje na jej status ako novej fontány za hradami mesta. Fontána tak poskytovala bezpečnosť a komfort, keďže predstavovala hlavný zdroj pitnej vody priamo v meste. Vzhľadom na charakter fresky je pozoruhodná jej lokalita– nachádza sa vo vzdialenosti okolo šesťdesiat metrov od stredovekej katedrály a námestia. V našom vnímaní tak predstavuje paradox „obscénneho“ a verejne prístupného v blízkosti sakrálnej stavby.

Medzi prvými interpretoval fresku profesor George Ferzoco v knihe *Il Murale Di Massa Marittima* (2004), ktorý ju označil za obscénnu a tematizujúcu politickú situáciu. Ako objednávateľa určil politickú frakciu Guelfov, prívržencov pápeža, a fresku interpretoval v súvislosti s čarodejnictvom. Taktiež naznačil, že freska spolu s prislúchajúcimi fragmentami malieb na ďalších dvoch stenách budovy fontány tvorili sekvenčné vizuálne rozprávanie s politickým posolstvom a prirovnal ich k alegórii dobrej a zlej vlády – čo by súviselo s prevzatím moci v Massa Marittima Guelfovcami nad porazenými Ghibellinmi, prívržencami cisárskej moci. K tomu sa viaže aj spomínaný vták nad hlavou ženy, ktorého Ferzoco identifikoval ako čierneho orla – heraldický symbol Ghibellinov, ktorý bol údajne sekundárne pridaný na fresku ako označenie zlej vlády tejto politickej frakcie. Strom ako reprezentant určitej strany sa pozná po ovocí a mohol okrem všeobecného negatívneho čítania predstavovať tiež úpadok morálky. V evanjeliu podľa Matúša sa hovorí: „Vypestujte dobrý strom a bude dobré aj jeho ovocie, alebo zasadte zlý strom a bude zlé aj jeho ovocie. Lebo strom možno poznať po ovocí. Hadie plemeno, ako môžete hovoriť dobre, keď ste zlí? Veď z plnosti srdca hovoria ústa. Dobrý človek vynáša z dobrého pokladu dobré veci a zlý človek vynáša zo zlého pokladu zlé (Mt 12, 33-35).“ Je falické ovocie plodom zlej vlády, na ktoré upozorňovala protistrana?

Profesorka Adrian Hoch (2006, s. 471-488.) dáva fresku do súvisu s úctou k sv. Michalovi archanjelovi, na ktorého odkazuje brána

z trinásteho storočia zvaná Porta delle Formiche – Brána mravcov. Pri nej sa nachádzalo dnes už zničené oratórium sv. Michala archanjela. Súčasťou jeho kultu bola každoročná procesia mravcov, kedy sa na jeho sviatok, 29. septembra, zázračne objavovali tisíce mravcov, potvrdzujúc prítomnosť archanjela na miesta, ktoré sú mu zasvätené. Hoch dáva ďalej do súvisu patrónstvo sv. Michala archanjela v blízkej obci a tiež blízku polohu medzi bránou a oratóriom k fontáne (asi štyridsať metrov). Jedným z jeho zázrakov bolo odklonenie potoka, ktorým zachránil tehotnú ženu, ale aj ďalšie zásahy v prospech materstva. Utiekanie sa k sv. Michalovi archanjelovi v období vysokej detskej úmrtnosti ako k ochrancovi vody a tehotných žien, brána odkazujúca na jeho kult (s bývalým oratóriom) a fontána so stromom „plodnosti“ tak mohli byť súčasťou spoločného plánu, ktorý spájal pretrvávajúcu pohanskú vieru s kresťanským uctievaním a patronátom. V súvislosti s freskou v Massa Marittima sa objavuje tiež ďalší problém – fragment, pripomínajúci hada (hadie plemeno?), ktorý by význam fresky mohol posunúť ku kresťanskému motívu poznania stromu dobra a zla. Vráťme sa však k ženskej otázke.

Historik umenia Matthew Smith tvrdí, že strom sa štrukturálne podobá figovníku a okrem falických plodov nesie aj tmavé guľovité formy pripomínajúce figy. Z jazykového hľadiska je zaujímavé, že figa – latinsky *icus* bola metaforou ženských pohlavných orgánov. Ak by bol tento predpoklad správny význam stromu by sa dal posunúť ako symbolicky odkazujúci na obe pohlavia (Smith, 2009, s. 10). Sexuálne asociácie figovníka pochádzajú z antiky. Plutarchos písal, o rímskych ženách, ktoré počas slávností boha plodnosti Priapa kráčali ulicami s figami v košíkoch (Scott, 1996, s. 29) V rámci aspektu plodnosti a určenia plodov ako fig, a prelínania kresťanského s antickým, by tiež bolo možné uvažovať o podobenstve o neplodnom figovníku (Lk 13, 6-9).

Ženské libido ako stredoveká hrozba?

Fresky zobrazujúce falický strom, ako ten v Masa Marittima, sú vyznačujú určitou vizuálnou zhodou s ilumináciou ale tiež obsahom stredovekého francúzskeho románu *Le Roman de la Rose*. Táto veršovaná epika predstavuje alegorickú snovú víziu a je príkladom dvorskej literatúry, ktorá má poskytovať zrkadlo lásky. V celom diele sa slovo ruža používa ako meno titulnej dámy a zároveň ako symbol ženskej

Obr.2: Paris, Bibliothèque nationale de France, iluminovaný rukopis Le Roman de la Rose, Guillaume de Lorris a Jean de Meun, 14. stor., folio CVIv.; <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000369q/f216.item.zoom>

sexuality. Dlhodobý vplyv diela je zrejmý z veľkého počtu zachovaných rukopisov. Prvá časť predstavuje alegorickú formu kurtoáznej stratégie milostného dobývania, druhá zhrňa dobové vedenie a myslenie (Smith, 2009, s. 15). V jednom z rukopisov Románu o ruži z polovice štrnásteho storočia sa nachádzajú dve marginálie zobrazujúce falické stromy spolu s postavami mníšok, ktoré ich oberajú (Obr.2,3). Na strane zobrazujúcej samostatnú mníšku s falickým stromom sa nachádza text v prekl.: *Nemá zmysel brániť sa túžbe po prírode! Ani mníšsky habit ti nepomôže! Užívaj si radosti života!* Na druhej marginálii v závere knihy, sú prítomné už dve mníšky zbierajúce falusy, ktoré ukladajú do záhybov svojho odevu. Na strane s týmto zobrazením sa tiež nachádza opis stromu života nesúceho ovocie spásy. Text v spojení s obrazom a kontextom knihy sa javí ako vysmievanie duchovenstvu, konkrétne ženám-rehoľníckam ako zraniteľným voči sexuálnemu zvädzaniu. Román o ruži ponúka pohľad na stredoveké vnímanie sexuality a morálnych cností, obhajujúc pôžitok zo sexuálneho styku predovšetkým prostredníctvom La Vieille, sexuálne nabitej postavy mníšky, ktorá oceňuje výhody bezhraničnej lásky a milovania. Podľa textu románu bolo pre mužov zanedbávanie ich „nástrojov“ kardinálnym zločinom, ktorý mal za následok ohrozenie

pokračovania ľudského druhu. Profesorka Sylvia Huot poníma diskurz La Vieille za zdôrazňujúci dodržiavanie spoločensky vytvorených noriem. Mnohí vysokopostavení úradníci v stredovekých mestách a obciach sa zaoberali zachovaním cudnosti svojich žien. Akákoľvek odchýlka spájala ženy s hriechnymi schopnosťami a telesnosťou typickou pre čarodejnice. Ženy udržiavali trvalý boj medzi svojimi inštinktívnymi túžbami a spoločensky riadenými úlohami pre zachovanie panenstva. Postava mníšky La Vieille tak predstavuje naopak bezuzdnú ženskú sexualitu osoby, ktorá túži (v prekl.) *byť milovaná všetkými mužmi* (Huot, 1993, s. 292). Ak by sme čítali fresku v Masa Marittima pomocou Románu o ruži ako možného inšpiračného zdroja, mohla by tiež predstavovať moralitu pre dobové obyvateľky mesta.

Profesor Ferzoco naopak fresku interpretoval niekoľkými staťami z *Malleus Maleficarum* (Kladivo na čarodejnice), najznámejšieho stredovekého traktátu venovaného čarodejníctvu. Napísal ho nemecký katolícky duchovný Heinrich Kramer a prvýkrát vyšiel v nemeckom meste Speyer v roku 1486. Býva označovaný za zbierku démonologickej literatúry. Kramer obviňoval ženy z vlastnej žiadostivosti a svoje názory prezentoval ako stanovisko cirkvi. V čase jeho vydania boli heretici často odsudzovaní na upálenie zaživa na hranici a Malleus navrhoval to isté pre čarodejnice. Napriek tomu, alebo možno práve preto, že ho cirkev odsúdila, bol Malleus medzi laikmi istý čas populárny. V súvislosti s freskou v Massa Marittina

Obr.3: Paris, Bibliothèque nationale de France, iluminovaný rukopis Le Roman de la Rose, Guillaume de Lorris a Jean de Meun, 14. stor., folio CLXr, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000369q/f216.item.zoom>

je z Kladiiva na čarodejnice podstatné narábanie bosoriek s mužským penisom. Čarodejnice dokážu zbaviť mužov ich údu, zhromažďujú ich vo veľkom počte a ukladajú do vtáčích hniezd alebo zatvárajú do debny (Mackay, 2009, s. 328) Hoci freska, môže vďaka prítomnosti vtáctva indikovať hniezdenie na strome, falusy sa nenachádzajú v hniezdach a nič nenaznačuje, že zobrazené ženy sú bosorkami. Autor Kladiiva v ďalšej časti opisuje príbeh muža, ktorého penis ukradla čarodejnica, no následne, potom ako ju škrtil, sa dotkla jeho slabín a úd mu vrátila. Deštruktívne schopnosti týchto žien sa opisujú aj v druhej časti traktátu, kde sa uvádza, že údy v skutočnosti nie sú nikdy odňaté telu, ale len zakryté pred zmyslami zraku a hmatu (Mackay, 2009, s. 196). Zároveň sa tu vraví, že tí, čo žijú v milosti sa týmto spôsobom nedajú oklamať. Zo spomenutej časti tak môžeme usúdiť, že mužské ústrojenstvá vlastne nie sú odobraté, či kastované – sú skryté pred zmyslami. Zobrazenie falusov na strome vo freske sa v tomto kontexte javí ako sporné. V ďalšom úryvku z Mallus Maleficarum sa hovorí o tom, že ženy bosorky zabrahujú prítoku životnej energie do údu, ktorý tak nemôže ejakulovať. Vyvolanie straty erekcie je taktiež v kontraste s freskou, ktorej ovocie je stoporené. Najdôležitejšie je však pripomenúť, že medzi freskou a traktátom stojí priepastný rozdiel vyše 220 rokov. Ferzocova interpretácia v prospech čarodejníctva tak z nášho pohľadu nemôže obstať, pokiaľ sa nevzťahuje k súdobejšiemu literárnemu prameňu.

Záver

V krátkom náčrte sa pomocou vybraných výtvarných a literárnych obrazov snažíme demonštrovať dobové nazeranie na ženskú sexualitu a sexuálnu morálku. Ženu, konštruovanú falusom, tu možno chápať viacerými spôsobmi. Jej potreba „po ovocí“ môže predstavovať mravný poklesok, tak ako zdržanlivosť zasa sprítomňuje dobový ideál. Plodnosť, v období vysokej mortality, je konfrontovaná s mužskou impotenciou, ako kúzlom ženy – bosorky. Z iného pohľadu je zasa neplodnosť čisto ženskou záležitosťou v kontraste so všeobecne platnou generatívnou silou falusu. Potvrdením politickej interpretácie fresky v Masa Marittima ako príkladu zlej vlády by výhradne ženské postavy reprezentovali upadajúcu morálku Ghibellinov. Opisy z Turnaja mníšok a Románu o ruži predstavujú mníšky ako zápasiace s vlastnou sexuálnou túžbou na jednej

strane a otvoreným priznaním sa k pohlavnej neukojiteľnosti. Týmto obrazmi chceme poukázať na diskurz stredovekej ženskej sexuality, ktorý v mnohých ohľadoch nadobúda polohy mizogýnie súvisiacej so strachom pred ženským libidom alebo ženskej nadvlády nad mužmi, často spájanej s obavami o stratu mužnosti a potencie.

Literatúra

BUTLER, J. (2015) *Trampoty s rodom*. 2. vyd. Bratislava: Aspekt, 268 s. ISBN 978-80-8151-028-1.

BYNUM, C. W. (2017) *Svatá hostina a svatý púst*. Praha: Argo, 464 s. ISBN 978-80-257-2102-5.

DAVIS, W. (2011) *A General Theory of Visual Culture*. Princeton: Princeton University Press, 400 s. ISBN 978-0-691-17807-3.

DAVIS, W. (2018) *Visuality and Virtuality. Images and Pictures from Prehistory to Perspective*. Princeton: Princeton University Press, 368 s. ISBN 978-06-911-7194-4.

DIDI-HUBERMAN, G. (2006) *Pred časom. Dejiny umenia a anachronizmus obrazov*. Bratislava: Kalligram, 296 s. ISBN 80-7149-789-4.

FERZOCO, G. (2004) *Il Murale Di Massa Marittima*. Firenze : Consiglio regionale della Toscana, 105 s. ISBN 978-88-893-6500-7

HOCH, S. A. (2006) *Duecento Fertility Imagery for Females at Massa Marittima's Public Fountain*, Zeitschrift für Kunstgeschichte, Vol.69 (4), s. 471-488. ISSN 0044-2992

HORGAN, F. (1999) *Guillaume De Lorris and Jean De Meun, The Romance of the Rose*. Oxford: Oxford University Press, 350 s. ISBN 978-01-928-3948-0

HUOT, S. (1993) *The Romance of the Rose and its Medieval Readers*. Cambridge: Cambridge University Press, 420 s. ISBN 978-05-214-1713-6

LE GOFF, J; TRUONG, N. (2003) *Tělo ve středověké kultuře*. Praha: Vyšehrad, 158 s. ISBN 80-7021-826-6

MACKAY, S. CH. (2009) *The Hammer of Witches: A Complete Translation*

of the Malleus Maleficarum. Cambridge: Cambridge University Press, 664 s. ISBN 978-05-217-4787-5

MATTELAER, J. J. (2010). *The Phallus Tree: A Medieval and Renaissance Phenomenon*. *The journal of sexual medicine*, Vol.7 (2) s. 846-851

SCOTT, G. R. (1996) *Phallic Worship: A History of Sex and Sexual Rites*. Middlesex: Tiger Books Int., 234 s. ISBN 978-18-595-8195-7

SMITH, M. R. (2009) *Reconsidering the 'Obscene': The Massa Marittima Mural*, SHIFT. *Queen's Graduate Journal of Visual & Material Culture*, issue 2, s. 1-27.

STARÝ, J. (2022) „Někdy dojde k zvláštním věcem...“ *Pět středohornoněmeckých textů o strastech dvorské lásky*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 210 s. ISBN 978-80-7671-061-0.

<https://gitnux.org/pornhub-statistics/>

PROTIKOMUNISTICKÉ MYSLENIE V PROSTREDÍ KATOLÍCKEJ CIRKVI NA SLOVENSKU A V EXILE AKO PREDMET VÝSKUMU INTELEKTUÁLNYCH DEJÍN

ANTI-COMMUNIST THINKING IN THE ENVIRONMENT OF THE CATHOLIC CHURCH IN SLOVAKIA AND IN EXILE AS AN OBJECT OF RESEARCH IN INTELLECTUAL HISTORY

Monika TRESOVÁ

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach, monika.tresova@student.upjs.sk

Abstrakt: Katolícki intelektuáli po nástupe komunizmu formovali svoj postoj voči novej ideológii, ktorý mal svoje filozofické a teologické základy v pápežských encyklikách a iných doktrínálnych dokumentoch katolíckej cirkvi. Obmedzovanie náboženských a občianskych slobôd počas komunizmu na Slovensku vyvolalo odpor a protirežimovú činnosť v podobe vydávania samizdatov, konania tajných prednášok či iných nepovolených aktivít. Myšlienky, ktorými bojovali proti komunizmu, boli formované aj vplyvmi zahraničia, preto aj ich výskum metódami intelektuálnych dejín je nielen vysoko interdisciplinárny, ale aj značne nadnárodný. Cieľom príspevku je objasniť, kto alebo čo môže byť predmetom výskumu intelektuálnych dejín a aké prístupy či metódy intelektuálnych dejín môžu pomôcť pri skúmaní protikomunistického myslenia v prostredí katolíckej cirkvi na Slovensku i v exile v rokoch 1948 až 1989.

Kľúčové slová: katolícka cirkev, komunizmus, intelektuálne dejiny, náboženská sloboda.

Abstract: Catholic intellectuals after the rise of communism shaped their attitude towards the new ideology, which had its philosophical and theological foundations in the papal encyclicals and other doctrinal documents of the Catholic Church. The restriction of religious and civil liberties during the communist era in Slovakia caused resistance and anti-regime activity in the form of publishing of samizdat, conducting of illegal lectures, and other prohibited activities. The ideas used to fight communism were also impacted by foreign influences, which is why research using intellectual history methods is not only highly interdisciplinary but also highly transnational. The aim of this paper is to explain who or what can be the subject of intellectual history research and what approaches and methods

of intellectual history can help in the study of anti-communist thinking in the environment of the Catholic Church in Slovakia and in exile between 1948 and 1989.

Key words: Catholic Church, communism, intellectual history, religious freedom.

Úvod

Príspevok je zameraný na protikomunistické myslenie slovenských katolíckych intelektuálov doma i v exile v rokoch 1948 až 1989. Keďže jeho cieľom je v prvom rade explikovať, kto alebo čo môže byť predmetom výskumu intelektuálnych dejín, preto sa budeme najprv venovať definíciám intelektuála v slovenskom prostredí v 20. storočí a následne ich aplikácii na slovenskú katolícku opozíciu voči komunizmu. Pri napĺňaní cieľa je takisto potrebné zdôvodniť, aké prístupy či metódy intelektuálnych dejín môžu pomôcť pri skúmaní protikomunistického myslenia v prostredí katolíckej cirkvi na Slovensku, čím sa budeme zaoberať v ďalšej časti príspevku.

1. Kto je slovenský intelektuál 20. storočia

Pojem „intelektuál“ si prešiel svojim vývinom, a preto nemôžeme vnímať intelektuála 20. storočia rovnako ako stredovekého intelektuála, pretože je nielen ovplyvnený týmto storočím, ale je aj jeho produktom. Slovenský literárny vedec a bývalý politik Peter Zajac vidí intelektuála v roli verejného svedomia, čiže nepodkupného hľadača a vyslovovateľa pravdy, ktorý sa nebojí postaviť proti väčšinovému názoru (Zajac, 1998, s. 77). Aj podľa profesora Romana Holeca intelektuála zosobňuje človek s kritickým myslením a schopnosťou postaviť sa väčšine, ktorý uvažuje nad spoločenskou realitou a nastavuje jej zrkadlo, pričom sa zaoberá normatívnymi problémami spoločnosti, vstupuje do verejného priestoru, ktorý pretvára na svoj obraz a tým formuje hodnoty spoločnosti. Jeho poslaním je budovať hierarchiu ľudských a spoločenských hodnôt a intervenovať do politickej praxe. Jeho práca úzko súvisí s kultúrou, ktorú ovplyvňuje a vytvára, pričom nie je ďaleko od verejného priestoru, politiky a mienkotvorných nástrojov (Holec, 2023, s. 8-11). Ak sa zameriame na symbiózu slovenských intelektuálov a kultúry v komunistickom režime, zistíme, že jeho totalitný charakter ju značne narúšal. Historička Vlasta Jaksicsová definuje intelektuála ako nositeľa duchovnej podstaty kultúry, ktorý sa ako vzdelanec spoločensky angažuje. Na rozdiel od stredovekého

vzdelanca stratil ako moderný a prevažne sekulárny vzdelanec svoju čistú duchovnú podstatu vo chvíli, keď sa stal občanom, ktorý má svoje práva a povinnosti (Jaksicsová, 2013, s. 32). Vo svojej knihe „*Kultúra v dejinách – dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*“ tiež viackrát poukázala na osobitnú výraznú vlastnosť slovenského intelektuála a to na jeho spoločensko-politickú angažovanosť. Podľa Miroslava Kusého inteligencia vykonáva námezdnú prácu, ale intelektuál je len súčasťou tejto skupiny a oddeľuje sa od nej tým, že väčšinu svojich aktivít nevykonáva kvôli peňažnej protihodnote (Kusý, 1991, s. 222). Roman Holec vo svojej štúdii zhrnul aj šesť hlavných faktorov determinujúcich slovenského intelektuála v 20. storočí: 1. vidiecke prostredie, 2. dominantný podiel kňazského stavu, 3. konfesionalizmus, 4. názorový konzervativizmus, 5. úroveň vzdelania a 6. svetonázorovú rovinu; a taktiež medzi jeho päť charakteristických znakov zaradil: 1. syntézu tradície a moderny, 2. tradičné obranné postoje (folklorne archetypy), 3. kontinuitné zlyhávajúce intelektuálov (oportunizmus, kolaboráciu, odcudzenie a „bezdomevctvo“), 4. diskontinuitu, násilné umlčanie, elimináciu, vnútorný exil (rozdvojenosť kultúry či obeť doby) a 5. vonkajší exil (Holec, 2023, s. 35).

Potrebné je zdôrazniť, že zatiaľ čo európskeho intelektuála vyprodukovala urbánna kultúra a aj samotný historik Jacques Le Goff ho spája so vznikom stredovekých miest (LeGoff, 2000), tak jedinečnosť slovenského intelektuála tkvie v jeho prevažne vidieckom pôvode, hoci sa počas svojho života mohol presunúť do mesta. Ako píše Zajac, tak k urbanizácii: „... *nepatrí len pluralitný charakter samotnej infraštruktúry ako systému presieňovania, ktorý je v komunistických režimoch sankcionovaný, ale aj kultúra právneho vedomia, politického správania sa a sociálnej komunikácie občanov a politických elít, kultúra národnostnej, rasovej a náboženskej tolerancie, kultúra médií, kultúra vzdelania, kultúra individuálnych a menšinových ľudských práv, teda všetko to, čo môžeme zahrnúť pod všeobecný pojem kultúrnosti a vyžaduje ustavičné kultivovanie. A toto všetko, čo utvára modernú európsku občiansku spoločnosť po roku 1945, v komunistických režimoch celkom absentovalo* (Zajac, 1998, s. 86).“

2. Protikomunistické myslenie slovenských katolíckych intelektuálov v r. 1948 až 1989

Už v čase, keď vznikala nová komunistická ideológia a Karl Marx spolu s Fridrichom Engelsom vydali „*Manifest komunistickej strany*“ (1848), bolo zrejmé, že ich učenie je namierené proti náboženstvu. Voči nebezpečenstvu komunizmu i socializmu sa katolícka cirkev postavila už v polovici 19. stor., keď ich pápež Pius IX. zavrhol vo viacerých encyklikách a zaradil do „*Súpisu najzávažnejších bludov doby*“ kvôli ich cieľu rozvrátiť práva všetkých ľudí, dané pomery, vlastníctvo i celú spoločnosť. Problematike komunizmu sa neskôr venoval aj pápež Pius XI. vo svojej encyklike „*Divini redemptoris*“ (1937) (Kmeť, 2003, s. 9-10). Na Slovensku bol jedným z prvých kritikov komunizmu kňaz Július Patúc, ktorý už v roku 1937 napísal štúdiu „*Katolicizmus a bolševizmus v definíciách a poznámkach*“. Po druhej svetovej vojne na Slovensku pribudli ďalšie diela tohto zamerania a tiež začal vychádzať časopis „*Verbum*“ pre kresťanskú kultúru, ktorý sa vyraňoval voči materialistickému marxizmu a ateistickému komunizmu. Napriek tomu myšlienky socializmu a komunizmu boli v spoločnosti stále populárnejšie a kresťanstvo sa dostávalo postupne do úzadia. Februárový prevrat v roku 1948 definitívne protikomunistické myslenie katolíckej inteligencie „vytlačil“ do ilegality a jej intelektuáli, ktorí sa odmietli podriaďiť novej ideológii, sa stali neželanou opozíciou či neskôr náboženským disentom.

Vo svojej dizertačnej práci sa venujem práve tým osobnostiam slovenskej katolíckej cirkvi v r. 1948 – 1989, ktorých vlastnosti a aktivity spĺňali definície intelektuála. V čase totalitného režimu v komunistickom Československu hľadali pravdu o ľudskej slobode a občianskych právach, ktoré boli v nastupujúcom režime postupne potláčané. Nebáli sa prezentovať svoje myslenie vo svojich dielach, ktoré neskôr už vychádzali samizdatovo či exilovo, a tak sa postavili proti komunistickej ideológii, ktorá bola vo verejnom priestore presadzovaná. Aj u nich bola výrazná spoločensko-politická angažovanosť. Medzi najvýznamnejších katolíckych tvorcov protikomunistických myšlienok môžeme zaradiť: Jána Augustína Beňa, Jána Bubána, Jána Čarnogurského, Oskara Fománeka, Štefana Hatalu, Jozefa Hrušeckého, Vladimíra Jukla, Jána Chryzostoma Korca, Emila Krapku, Silvestra Krčméryho, Jána Magu, Františka Mikloška, Michala Mrkvu, Viktora Trstenského, ale aj slovenských

katolíckych intelektuálov, ktorí kvôli svojmu mysleniu museli emigrovať do exilu ako Anton Hlinka, Pavol Mária Hnilica, Maximilián Chladný-Hanoš, Štefan Náhalka, František Škoda, Jozef Tomko, Štefan Vagovič, Emil Vidra či Teodorik Jozef Zúbek. Hoci komunistický režim vnímal ako protištátne i čisto náboženské texty prezentované napr. v samizdatoch, tak vo svojom výskume sa venujeme len tým dielam resp. osobnostiam, ktoré sa venovali politickým otázkam a otvorene kritizovali komunizmus.

Ak sa zameriame na charakteristické znaky a hlavné faktory, ktoré podľa Romana Holeca definujú slovenského intelektuála 20. storočia, zistíme, že väčšina vybraných katolíckych mysliteľov skutočne pochádzala z vidieckeho prostredia, bola členom kňazského stavu, zásadne vyznávala konzervatívne hodnoty, disponovala vyšším vzdelaním, staršie generácie boli v predchádzajúcom období predstaviteľmi katolíckej moderny a mnohí z nich boli násilne umlčaní buď uväznením v 50. a 60. rokoch alebo „vyhnaním“ do exilu (pozri tabuľku č. 1). Tiež netreba zabúdať na fakt, že niektorí zlyhali svojim oportunistickým postojom voči ľudáckemu režimu slovenského štátu a v kresťanských samizdatoch v 80. rokoch je možné nájsť i mnohé články glorifikujúce Jozefa Tisa ako martýra a otca národa (pozri napr. samizdatový časopis *„Historický zápisník“* z r. 1986). Špecifickou kresťanskou interpretáciou národných dejín, ktorá položila základy slovenskej „teológie národa“, sa zaoberá aj slovenská historička Agáta Šustová Drelová venujúca sa práve slovenským katolíckym intelektuálnym dejinám v období komunizmu. *„Niektorí katolíci reagovali na ekonomické a politické otrasy modernity vytváraním predstáv o boji katolíckeho národa proti „slobodomurársko-bolševicko-židovsko-liberálnym“ sprisahaniam, iní volali po dodržiavaní prikázania lásky, zatiaľ čo ďalší sa úplne dištancovali od antisemitizmu, prezentujúc ho ako čisto sekulárny fenomén (Šustová Drelová, 2019, s. 409).“*

Okrem všeobecnej kritiky komunizmu sa venovali aj ľudsko-právnej politike vychádzajúcej z katolíckych dogmatických dokumentov, predstave budúceho štátneho zriadenia Slovenska, obhajobe kresťanského svetonázoru voči komunizmu, vymedzeniu rozdielov medzi katolíckou a marxistickou filozofiou, ateizáciou, právu na osobné vlastníctvo, ktoré komunizmus značne obmedzoval a takisto opisu náboženského a politického diania v Československu i vo svete, pri ktorom sa zamerali na najdôležitejšie udalosti (napr. Druhý vatikánsky koncil, Okupácia v r.

1968, Helsinská konferencia, Charta 77 atď.), pri ktorých totalitný režim Československa podľa nich pochybil (Doellinger, 2013).

3. Intelektuálne dejiny aplikované na protikomunistické slovenské katolícke myslenie

Pri skúmaní protikomunistického myslenia slovenských katolíckych intelektuálov v r. 1948 až 1989 je najvhodnejšie aplikovať metódy a teóriu intelektuálnych dejín. Predmetom súčasného skúmania intelektuálnych dejín sú spoločenské hodnoty, názory, či postoje v rámci rozvinutejšieho a systematickejšieho myslenia nielen intelektuálnych elít (Whatmore, 2012). Prirodzene si môžeme klásť otázku, či danou problematikou by sa mali skôr zaoberať dejiny filozofie alebo historická veda. Intelektuálna história sa vyvinula práve z týchto dvoch odborov, a preto aj využíva metódy a prístupy oboch. Podľa Petra Gordona práca intelektuálneho historika tkvie v jeho uvoľnenejšom prekračovaní hranice medzi filozofickými textami a nefilozofickými kontextami (Gordon, 2012, s. 3).

Dnešní intelektuálni historici sa popri čítaní diel intelektuálov presunuli do archívov, kde bádajú a ťažia informácie z publikovanej i nepublikovanej korešpondencie, denníkov, zápisníkov, zápiskov, akademických prác (i v ručne písanej podobe), časopisov, prednášok, atď. (Butler, 2012, s. 158-162). V našom prípade môže okrem početných neperiodických samizdatových periodík a kníh vydaných v exile pomôcť osvetliť katolícke protikomunistické myslenie napr. korešpondencia Štefana Hatalu s rakúskym teológom Johannesom Kleinhapplom z r. 1962 – 1975 zachovaná v jeho pozostalosti, či listy Teodora Jozefa Zúbeka a Vševlada Jozefa Gajdoša, ktoré Zúbek na Slovensku publikoval v roku 1982 v samizdatovom časopise „*Serafínsky svet*“ (Zúbek, 1982, s. 6-11). Svoje listy adresované verejným činiteľom Oskar Formánek publikoval v českom samizdate „*Informace o cirkvi*“. Slovenskí exulanti napísali rad akademických prác o komunizme, historickom či dialektickom materializme ako napr. Štefan Vagovič napísal v r. 1957 dizertačnú prácu s názvom „*Etica comunista*“ (Komunistická etika). V 50. rokoch vychádzali štúdie katolíckych intelektuálov zo Slovenska o spomenutých témach predovšetkým v exile a to v časopise „*Mosť*“, neskôr aj v časopise „*Slovak studies*“ či „*Hlasy z Ríma*“ (Lesňák, 1998). Samizdatovo začali na Slovensku vychádzať časopisy až v 70. rokoch a prvým z nich bol časopis

„Orientácia“, ktorý je vhodný pre náš výskum spolu so samizdatovými časopismi ako „Náboženstvo a súčasnosť“, „Serafínsky svet“, „Pokoj a dobro“, „Katolícky mesačník“, „Výber“, „Radosť a nádej“ ale aj „Bratislavské listy“ (Šimulčík, 2021a).

Aj výskum dejín čítania otvoril nový svet pre intelektuálnych historikov, keďže ich snaha zamerať sa na históriu čítania a tlače umožnila umiestniť myšlienky do kontextu verejnej sféry, zmapovať intelektuálnu sieť komunikácie a distribúcie a sledovať to, ako sa myšlienky dostávali do sveta, ďalej sa menili a slúžili ďalším iným cieľom (Butler, 2012, s. 158-162). V 50. a 60. rokoch vychádzali tieto diela väčšinou len exilovo, v 70. a 80. rokoch prevládala už domáca tvorba vo forme samizdatov. Periodické i neperiodické samizdaty sa na Slovensku čítali tajne v malých spoločenstvách a na tajných prednáškach v prostredí podzemnej cirkvi (Šimulčík, 2021b). Napriek tomu tieto diela formovali myslenie náboženského disentu, ktorý dokázal tieto myšlienky zužitkovať a pretaviť do konkrétnych politických činov ako usporiadanie podpisovej akcie s názvom „Podnety katolíkov k riešeniu situácie veriacich občanov v ČSSR“ na prelome rokov 1987 a 1988 či Sviečkovej manifestácie dňa 25. marca 1988.

Ako uvádza britský historik James Chappel, tak katolícka cirkev v zásade vykonáva svoju moc prostredníctvom cirkulácie myšlienok. Zmenu myslenia dosahuje samotnou silou opakovania, keď určité koncepcie či myšlienky získavajú ohlas na viacerých miestach (Chappel, 2018, s. 6). Aj v slovenskom prostredí katolíckej opozície boli počas celého obdobia komunizmu v kurze témy ako napr. vymedzenie rozdielov medzi katolíckou a marxistickou filozofiou, ktoré nájdeme v textoch Štefana Hatalu, Štefana Náhalku, Antona Hlinku, Jána Chryzostoma Korca, Františka Škodu i ďalších. Vhodné je ich porovnať nielen medzi sebou či s textami zahraničných autorov, ale práve aj s textami novej či staršej produkcie, a tak skúmať vývoj a zmeny v ich myslení.

Nemalý prínos prináša pri skúmaní aj biografická metóda, ktorá pomáha skúmať napríklad to, ako sa nové myšlienkové teologické a filozofické prúdy a stratégie cirkvi odrazili v myslení konkrétnych katolíckych intelektuálov toho obdobia (Chappel, 2018, s. 7). V súčasnej cirkevnej historiografii existujú už početné biografie o kardinálovi Jánovi Chryzostomovi Korcovi, Vladimírovi Juklovi, Silvestrovi Krčmérym, Františkovi Mikloškovi,

Jozefovi Tomkovi atď., ktoré pomáhajú pri našom výskume analyzovať to, ako sa ich myslenie odrazilo v ich konkrétnych činoch a životoch. Západné teologické a filozofické smery sú markantné predovšetkým v exilových textoch, napr. Štefan Náhalka sa v exilovom časopise „Most“ odvolával pri porovnávaní kresťanskej a marxistickej filozofie mnohokrát na prácu „*Communism and the Conscience of the West*“ (1948) od newyorského arcibiskupa Fultona Sheena (Náhalka, 1954, s. 5, 12), ktorý predovšetkým prostredníctvom americkej televízie upozorňoval na veľké nebezpečenstvo komunizmu pre svet. V neposlednom rade je sa potrebné zamerať aj na to, ako štát reagoval na ich činnosť a myslenie, preto sa náš výskum zameriava aj na archívne dokumenty Štátnej bezpečnosti, ktoré sú uložené v archíve Ústavu pamäti národa v Bratislave a v Archíve bezpečnostných složek v Prahe.

Hoci sa intelektuálna historiografia od svojho vzniku zaujímala o elity v prostredí filozofie, teológie či politickej teórie, tak v posledných rokoch sa začala zameriavať aj na menej výrazné osobnosti dejín. Súčasným trendom pri skúmaní je prelínať formálne myslenie s reflexiou života neformálnych mysliteľov, pričom intelektuálni historici využívajú texty, ktoré nevytvorili formálni teoretici, ale „obyčajní“ muži a ženy, termínom od Amy Dru Stanleyovej „praktickí filozofi“ („practical philosophers“), ktorí neboli filozofmi, ale predsa meditovali o filozofických témach a pritom sa stretávali s podmienkami mimo sveta ideí (Stanley, 1998, s. xi). Vybraná vzorka intelektuálov pre náš výskum možno nereprezentuje tie najvýznamnejšie osobnosti slovenskej katolíckej cirkvi počas obdobia komunizmu, ale ich práce, či už samizdatové, exilové či vydané oficiálne, najlepšie a najvýstižnejšie podávajú obraz ich myslenia.

Záver

Štúdiá v rámci rôznych definícií intelektuála predstavila vybraných katolíckych mysliteľov Slovenska, ktorí tieto definície počas obdobia komunizmu svojimi aktivitami a životom naplnili. Následne rozobrala možnosti aplikácie prístupov a metód intelektuálnych dejín na ich protikomunistické myslenie, a taktiež predstavila široké spektrum primárnych prameňov a možnosti ich využitia pri skúmaní myšlienok vybraných intelektuálov. Keďže sa západná a predovšetkým anglosaská intelektuálna historiografia zaoberala myslením v prostredí katolíckej

cirkvi v západnej Európe už celé desaťročia, tak tento príspevok dokazuje, že intelektuálne dejiny sú jedinečne vhodné na skúmanie myslenia katolíckych intelektuálov v období komunizmu aj v našom geopolitickom priestore a vo všeobecnosti majú potenciál stať sa súčasným trendom aj v slovenskej historickej spisbe.

	Meno a priezvisko	Narodenie	Úmrtie	Profesia	Väzenie	Exil
1	Ján Augustín Beňo	12. 10. 1921, Prestavky	21. 9. 2006, Prestavky	kňaz	1950 – 1954 v PTP, 1956/57 – 1959 vo väzení	–
2	Ján Bubán	19. 1. 1914, Pavlovce nad Uhom, okr. Michalovce	24. 11. 1989, Pezinok	kňaz	v 1950 internovaný	–
3	Oskar Formánek	7. 9. 1915, Lysá pod Makytou	21. 7. 1991, Prešov	kňaz, tajný biskup	1950 – 1951 internovaný, útek, 1955 – 1960 a 1983 – 1984 vo väzení	–
4	Štefan Hatala	27. 2. 1915, Černová, okr. Ružomberok	6. 11. 1990, Ružomberok, Biely Potok	kňaz	1951 – 1960	–
5	Anton Hlinka	31. 10. 1926, Valaská Belá	26. 3. 2011, Trenčín	kňaz	–	1951 – 1991 v Taliansku
6	Pavol Mária Hnilica	30. 3. 1921, Uňatín, okr. Krupina	8. 10. 2006, Trnava	kňaz, biskup	v 1950 internovaný	1951 – 1952 v Innsbrucku, 1952 – 1989 v Ríme
7	Jozef Hruščeký	23. 2. 1912, Gbely, okr. Skalica	19. 3. 1983, Horné Obdokovce, okr. Topoľčany	kňaz	v 1950 internovaný	–
8	Maximilián Chladný-Hanoš	17. 2. 1912, Staré Hory, okr. Banská Bystrica	? v exile nezistené	kňaz	–	od roku 1949 v Nemecku
9	Vladimír Jukl	19. 4. 1925, Bratislava	1. 5. 2012, Bratislava	tajný kňaz, matematik	1951 – 1965 vo väzení	–
10	Ján Chryzostom Korec	22. 1. 1924, Bošany	24. 10. 2015, Nitra	kňaz, tajný biskup, kardinál	1960 – 1968 (odsúdený na 12 rokov)	–

11	Emil Krapka	17. 7. 1925, Horné Du- bové	22. 10. 2017, Ivanka pri Dunaji	kňaz	–	–
12	Silvester Kréméry	5. 8. 1924, Trnava	10. 9. 2013, Bratislava	lekár	1951 – 1964 vo väzení	–
13	Ján Maga	28. 9. 1944, Švošov, okr. Ružomberok	2. 1. 1996, Svit, okr. Poprad	kňaz	–	–
14	František Mikloško	2. 6. 1947, Nitra	–	disident a mate- matik	–	–
15	Michal Mrkva	23. 9. 1900, Vyšná Šu- ňava, okr. Poprad	19. 8. 1970, Oravský Biely Potok, okr. Tvrdošín	kňaz	1950 – 1960 (sústred'ovací kláštor, väzenie)	–
16	Štefan Ná- halka	16. 3. 1916, Liptovská Teplička	6. 3. 1975, Rím, Talian- sko	kňaz	v 1950 pred internáciou ušiel a skrýval sa 2 roky	od 1953 v Talianisku
17	František Škoda	18. 7. 1926, Lučenec	10. 3. 2016, Banská Bys- trica	kňaz	–	1950 – 1990 v Taliansku
18	Jozef Tomko	11. 3. 1924, Udavské, okr. Humen- né	8. 8. 2022, Rím, Talian- sko	kardinál	–	zo štúdií v Ríme sa po r. 1948 ne- mohol vrátiť
19	Viktor Trs- tenský	28. 3. 1908, Trstená, okr. Tvrdošín	7. 12. 2006, Trstená	kňaz	1949 – 1954 a 1958 – 1960 vo väzení	–
20	Štefan Va- govič	13. 4. 1927, Kátlovce, okr. Trnava	21. 3. 2013, Monted, Švajčiarsko	kňaz	–	zo štúdií v Ríme sa po r. 1948 ne- mohol vrátiť a od r. 1987 vo Švajči- arsku
21	Emil Vidra	23. 3. 1916, Šurany	20.1.2002, Bratislava	právník, vyštu- doval teológiu	1958 – 1960	1968 – 1989 vo Viedni
22	Teodorik Jozef Zúbek	4. 4. 1914, Malacky	28. 6. 1988, Pittsburgh, PA, USA	kňaz	v 1950 inter- novaný, 1951 utiekol a skrý- val sa	od r. 1952 v USA

Tabuľka č. 1. Zoznam vybraných slovenských katolíckych intelektuálov, ktorí v rokoch 1948 až 1989 prezentovali protikomunistické myslenie.

Použitá literatúra

BUTLER, L. (2012). From the History of Ideas to Ideas in History. In: *Modern Intellectual History*, vol. 9, no. 1, pp. 157-169. ISSN 1479-2443.

DOELLINGER, D. (2013). *Turning Prayers into Protests: Religious-based Activism and its Challenge to State Power in Socialist Slovakia and East Germany*. Budapešť: Central European University Press, 304 pp. ISBN 978-615-5225-78-9.

GORDON, P. (2012). *What is Intellectual History? A frankly partisan introduction to a frequently misunderstood field*. Nepochikované, 20 pp. [online]. Dostupné na internete [06.03.2024]: <<https://ces.fas.harvard.edu/uploads/files/Reports-Articles/What-is-Intellectual-History-Essay-by-Peter-Gordon.pdf>>.

HOLEC, R. (2023). Slovenský intelektuál v 20. storočí na križovatke tradície a moderny. In: M. Vašš (Ed.). *Slovenský intelektuál na križovatke tradície a moderny* (s. 8-37). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 232 s. ISBN 978-80-223-5671-8.

CHAPPEL, J. (2018). *Catholic Modern : The Challenge of Totalitarianism and the Remaking of the Church*. Massachusetts: Harvard University Press, 352 pp. ISBN 978-0674972100.

JAKSICOVÁ, V. (2012). *Kultúra v dejinách – dejiny v kultúre : Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*. Bratislava: Veda, 360 s. ISBN 978-80-224-1238-4.

JAKSICOVÁ, V. (2013). Komunistický intelektuál – víťaz hodnotového sporu v „medzičase“ pred komunistickou diktatúrou. In: J. Pažout (Ed.). *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945 – 1989)* (s. 32-53). Praha; Liberec: Ústav pro studium totalitních režimů; Technická univerzita v Liberci, 256 s. ISBN 978-80-87211-93-9.

KMEŤ, N. (2003). Stret svetónázorov. In: Štyri desaťročia represálií komunistického režimu na Slovensku : zborník z konferencie o zločinoch komunizmu z 29.-30.mája 2003 v *Košiciach* (s. 9-15). Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 128 s. ISBN 80-7165-430-2.

KMEŤ, N. (2013). Intelektuáli na Slovensku v rokoch 1948 – 1989 a premena ich vzťahu ku KSČ. In: J. Pažout (Ed.). *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945 – 1989)* (s. 54-62). Praha; Liberec:

Ústav pro studium totalitních režimů; Technická univerzita v Liberci, 256 s. ISBN 978-80-87211-93-9.

KUSÝ, M. (1991). Inteligenti a intelektuáli (s. 22). In: M. Kusý (Ed.). *Eseje*. Bratislava: Archa, 240 s. ISBN 80-7115-007-X.

LE GOFF, J. (2000). *Intelektuálové ve středověku*. Praha: Karolinum, 183 s. ISBN 80-7184-256-7.

LESŇÁK, R. (1998). *Listy z podzemia : Kresťanské samizdaty 1945 – 1989*. Bratislava: Uspo, 487 s. ISBN 80-8871726-4.

NÁHALKA, Š. (1954). O správnu orientáciu človeka. In: *Most*, vol. 1, no. 3, pp. 1-12.

STANLEY, A. D. (1998). *From Bondage to Contract : Wage Labor, Marriage, and the Market in the Age of Slave Emancipation*. New York: Cambridge University Press, 277 pp. ISBN 978-0-521-63526-4.

ŠIMULČÍK, J. (2021). Éra samizdatu. Bratislava: Ústav pamäti národa, 336 s. ISBN 978-80-8933-597-8.

ŠIMULČÍK, J. (2021). *Generácia nádeje : malé kresťanské spoločenstvá 1969 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 216 s. ISBN 978-80-8257-000-0.

ŠUSTOVÁ DRELOVÁ, A. (2019). Čo znamená národ pre katolíkov na Slovensku? (prístupy a metodológie po kultúrnom obrate a postkonfesionálnej kritike). In: *Historický časopis*, roč. 67, č. 3, s. 385-411. ISSN 0018-2575.

WHATMORE, R. (2016). *What is Intellectual History?*. Cambridge: Polity press, 145 pp. ISBN 978-0-7456-4493-6.

ZAJAC, P. (1998). Slovenský intelektuál 20. storočia. In: E. Mannová (Ed.). *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989* (s. 77-92). Bratislava: Academic Electronic Press, 255 s. ISBN 80-88880-20-3.

ZÚBEK, T. J. (1982). Moja korešpondencia s o. V. J. Gajdošom OFM (o živote, väznení a práci lit. historika a knihovedca). In: *Serafínsky svet*, roč. 1, č. 1, s. 6-11.

FENOMÉN VOJEN PAMÄTI V MODERNOM SOCIÁLNO-POLITICKOM DISKURZE

THE PHENOMENON OF MEMORY WARS IN MODERN SOCIO-POLITICAL DISCOURSE

Mgr. Danyil TSYBULKO

Katedra filozofie, Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v

Ružomberku, Hrabovská cesta 1B

034 01, Ružomberok, danyil.tsybulko312@edu.ku.sk

Abstrak.: Tento článok sa zameriava na fenomén vojen pamäti a ich vplyv na formovanie sociálno-politického prostredia. Analyzuje, ako konflikty pamäti medzi rôznymi skupinami a aktérmi ovplyvňujú interpretáciu historických udalostí a formovanie kolektívnej pamäti, čím sa významne podieľajú na tvorbe politických diskurzov a identít spoločností. Článok sa opiera o koncepty kolektívnej pamäti a zdôrazňuje aktívny proces formovania spoločenských hodnôt a politických diskurzov prostredníctvom sociálnej konštrukcie. Skúma tiež, ako dynamické a často konfliktné procesy vojen pamäti ovplyvňujú akademické diskusie a politiku pamäti a poukazuje na potrebu širšieho porozumenia týmto dynamikám. Článok zdôrazňuje dôležitosť vzdelávania a verejného dialógu na podporu demokratickej integrity a sociálnej súdržnosti vo svetle týchto konfliktov.

Kľúčové slová: vojny pamäti; historické naratívy; kolektívna pamäť.

Abstract: This article focuses on the phenomenon of memory wars and their impact on shaping the socio-political environment. It analyses how conflicts of memory between different groups and actors influence the interpretation of historical events and the formation of collective memory, thus contributing significantly to the formation of political discourses and identities of societies. Drawing on concepts of collective memory, the article highlights the active process of shaping social values and political discourses through social construction. It also explores how the dynamic and often conflicting processes of the memory wars influence academic debates and the politics of memory, and highlights the need for a broader understanding of these dynamics. The article highlights the importance of education and public dialogue to promote democratic integrity and social cohesion in light of these conflicts.

Keywords: memory wars, historical narratives, collective memory

Úvod

V posledných desaťročiach sa koncepcii kolektívnej pamäti venuje intenzívna akademická pozornosť a ukázala sa ako kľúčová pre pochopenie dynamiky toho, ako spoločnosti uchovávajú, interpretujú a prenášajú spomienky a predstavy o historických udalostiach. Maurice Halbwachs, ktorý ako prvý zaviedol tento pojem, poukázal na to, že kolektívna pamäť je viac než len pasívne zaznamenávanie minulých udalostí. Je to aktívny proces formovania spoločenských hodnôt, identít a politických diskurzov, ktorý je výsledkom sociálnej konštrukcie a umožňuje skupinám a spoločnostiam vytvárať spoločnú interpretáciu histórie, ktorá podporuje ich súčasnú sociálnu súdržnosť a identitu (Halbwachs, 2005).

V rámci tohto širšieho kontextu sa fenomén vojen pamäti javí ako zvlášť významný a dynamický aspekt kolektívnej pamäti, prenikajúci hlboko do sociálno-politického diskurzu moderných spoločností. Tento fenomén sa týka procesov, pri ktorých sa skupiny, národy či kultúry zapájajú do konfliktov alebo súťaží o legitímne interpretácie historických udalostí, čo má zásadný vplyv nielen na akademické diskusie, ale aj na súťaž o to, ktorá verzia minulosti bude dominovať v kolektívnej pamäti určitej spoločnosti. Tieto procesy tak majú veľký vplyv na formovanie národnej identity, politiky pamäti a zahraničnú politiku, odhaľujúc dynamickú a často konfliktnú povahu formovania kolektívnej pamäti.

Súčasný akademický výskum v oblasti kolektívnej pamäti čelí novým výzvam a ponúka nové príležitosti pre skúmanie. Napriek multidisciplinárnemu záujmu, ktorý sa dotýka oblastí ako filozofia, história, sociológia, politológia, kulturológia a psychológia, sa doposiaľ nepodarilo vyvinúť univerzálny teoretický rámec, ktorý by ponúkal koherentné riešenia pre problémy spojené s vojnami pamäti. Tieto konflikty v interpretácii minulosti odhalujú prepojenia medzi individuálnou a kolektívnou pamäťou, historickými naratívami a súčasnými politickými agendami, čo zdôrazňuje potrebu ďalšieho multidisciplinárneho výskumu (Wertsch, 2008).

Napriec rôznymi geografickými a kultúrnymi kontextmi sa objavujú podobné dynamiky vojen pamäti, ktoré sú spojené s interpretáciou historických udalostí, zápasmi o moc a potrebou mobilizácie zdrojov pre širokú spoločenskú podporu pri vyrovnávaní sa s kontroverznými alebo bolestivými kapitolami histórie (Tsymbal, 2020). V tejto súvislosti, termíny

ako vojny pamäti a konflikty pamäti nadobúdajú na význame nielen v politických diskusiách, ale aj v širšom verejnom diskurze, čo poukazuje na rastúce uznávanie toho, že diskusie o kolektívnej historickej pamäti majú významný vplyv na formovanie súčasného sociálno-politického diskurzu (Manojlovic, 2018).

Tento článok sa zameriava na dva kľúčové ciele, ktoré sú zásadné pre pochopenie a riešenie dynamík kolektívnej pamäti a ich dopadov na súčasné sociálne a politické prostredie. Prvým cieľom je vymedziť pojem vojny pamäti ako dynamické sociálno-politické procesy, v ktorých rôzne skupiny a aktéri súperia o autoritu nad definovaním, interpretáciou a verejným uznaním určitej interpretácie historických udalostí. Na základe toho formulujeme hypotézu, že v tomto procese nejde len o odlišné spomienky, ale o súboj o moc, identitu a legitimitu, ktorý odhaľuje, ako historické naratívy ovplyvňujú súčasnú sociálnu a politickú dynamiku.

Druhým cieľom je preskumať politické riziká spojené s vojnami pamäti, vrátane opakovania chýb minulosti, zosilnenia extrémistických tendencií a polarizácie spoločnosti. Poukazujeme na to, že nekritické prijímanie a manipulácia historických naratívov môžu mať deštruktívne dôsledky, čím sa zdôrazňuje potreba kritického myslenia a reflexie ako ochrany pred týmito nebezpečenstvami. Článok využíva príklady z rôznych kultúrnych a geopolitických kontextov, aby ilustroval, ako môžu demokratické spoločnosti prostredníctvom vzdelávania, verejného dialógu a oficiálnych aktov pamäti nájsť cesty k mierovej koexistencii rôznych historických interpretácií, čím podporujú kolektívne uzdravenie a sociálnu súdržnosť.

Terminologicke vymedzenie pojmu vojny pamati

V tejto kapitole sa zameriame na terminologický vývoj a definíciu pojmu vojny pamäti, ktorý je kľúčový pre porozumenie konfliktom v kolektívnej pamäti spojenými s historickými udalosťami. V moderných štúdiách kolektívnej pamäti sa tento termín používa na opis konfliktov medzi rôznymi sociálnymi skupinami alebo národmi o interpretáciu historických udalostí. Vývoj pojmu vojny pamäti a jeho súčasná aplikácia sú teda neoddeliteľne spojené s dynamikou moci, politiky a kultúry.

Na konci 20. storočia a na začiatku 21. storočia termín vojny pamäti nebol explicitne spojený s politickou sférou. Skôr sa zdalo, že odkazuje na širšiu oblasť individualnej pamäti ohľadom traumatických udalostí

jedinca. Avšak, v priebehu prvej dekády nového tisícročia sa koncept vojny pamäti začal pevne ustanovovať a bol už bežne používaný v štúdiách kolektívnej pamäti na poukázanie na jej konfliktnú povahu. V týchto diskusiách sa pozornosť často sústredila na obsah procesov, ktoré boli predmetom štúdia, zatiaľ čo snahy o poskytnutie striktnnej definície pojmu vojny pamäti boli menej časté (Davidenko, 2022).

Ďalší významný príspevok k tomuto diskurzu sa zaoberá štúdiom sémantického poľa vojen pamäti, identifikáciou predpokladov a modelov konceptualizácie tohto pojmu. Výskum vychádza z diel M. Foucaulta, R. Kosellecka, M. Halbwachsa, ako aj z kognitívnych teórií metafór (D. Lakoff, M. Johnson, A. P. Chudinov). Analýza existujúcich modelov pre štúdium histórie konceptov a analýza špecifických sociálnych a diskurzívnych faktorov umožnili sledovať konceptualizáciu vojen pamäti a konštatovať výskyt príslušnej teoretickej kategórie. Golovashina upozorňuje, že v súčasnosti vojny pamäti prestávajú byť len metaforou a začínajú byť chápané ako konkrétny pojem, čo naznačuje ich stále väčšiu rolu v sociálno-humanitárnom diskurze. Autorka identifikuje niekoľko kľúčových etáp v procese konceptualizácie vojen pamäti, vrátane rozlíšenia medzi pôvodnou a aktuálnou sférou použitia metafory a postupnej práce na rozlišovaní medzi pôvodným významom a teoretickou kategóriou. Hoci tento proces je komplexný a v mnohých aspektoch ešte nie je úplne uzavretý, Golovashina zdôrazňuje dôležitosť vojen pamäti ako prostriedku na analýzu ideologických bojov a interpretácie historických udalostí v rámci politiky pamäti (Golovashina, 2021).

V rámci súčasného akademického diskurzu vojny pamäti su chapane z veľmi roznorodých prespektív a je veľmi širokospektrálnym pojmom, ktorý sa dá interpretovať a definovať rôznorodo v závislosti od kontextu, v ktorom sa používa. Táto rôznorodosť v definíciách a interpretáciách je dôležitá, pretože odráža široké spektrum spôsobov, akými spoločnosti pristupujú k svojej minulosti a odhaľuje komplexné vzťahy medzi históriou, pamäťou a identitou.

Susan Poppová vo svojej analýze praxe používania termína vojny pamäti naznačuje, že tento koncept je centrálny pre verejnú diskusiu o tom, čo by mohlo slúžiť ako vhodná alebo relevantná pamäť pre rôzne sociálne skupiny vrátane národných, medzinárodných spoločenstiev, regionálnych, etnických, kultúrnych alebo náboženských identít. Tento termín teda

charakterizuje verejné debaty o identite a pamäti, zohľadňujúc rozličné perspektívy a nároky na historickú pravdu a jej reprezentáciu. Poppová identifikuje tri hlavné úrovne, na ktorých sa tieto konflikty odohrávajú. Konflikty v rámci jednej národnej kultúry, kde rôzne skupiny v rámci jedného národa alebo kultúrneho kontextu súperia o to, ako by mala byť historická pravda interpretovaná a reprezentovaná; Konflikty medzi dvoma alebo viacerými národmi alebo štátmi, kde sa stretávajú odlišné interpretácie spoločnej minulosti, čo často vedie k napätiu a rozporom na medzinárodnej úrovni; Konfrontácia medzi sociálnymi skupinami a akademickou obcou, kde sociálne skupiny nárokuje si dominanciu svojho obrazu minulosti súperia s akademickými perspektívami, ktoré môžu ponúkať odlišné alebo kritické interpretácie minulých udalostí. (Popp, 2012)

Aleida Assmannová v kolektívnej práci „Pamäť a teória vo východnej Európe“ poskytuje hĺbkový pohľad na dynamiku a obsah pojmu vojny pamäti, zdôrazňujúc neustále napätie medzi historickou realitou a jej interpretáciou. Assmannová poukazuje na to, že napriek intenzívnej práci historikov na dokumentovaní európskych dejín, konflikty a spory o národné hranice a interpretácie minulosti ostávajú nevyriešené. Tento fenomén pripisuje „dlhému tieňu násilnej minulosti Európy“, ktorý sa prejavuje v „sérii zlomových línií“, známych ako „vojny pamäti Európy“. Tento výraz vojny pamäti tak Assmannová používa na opis komplexných konfliktov, v ktorých sa stretávajú rôzne národné a kultúrne perspektívy na minulosť, súťažiac o dominanciu vo verejnom vedomí a historickom diskurze. Ide o boj o to, ktoré verzie minulosti budú uznávané, ako budú reprezentované a pripomínané, a ktoré budú marginalizované alebo úplne vylúčené z kolektívnej pamäti. Assmannová tak poukazuje na dôležitosť dialógu a otvorenosti vo vzťahu k rôznym interpretáciám minulosti, ako aj na potrebu kritického prehodnotenia a reflexie nad existujúcimi historickými naratívami. Jej práca poukazuje na to, že konfrontácia s vojnami pamäti vyžaduje nielen historickú precíznosť, ale aj kultúrnu empatiu a ochotu pochopiť a uznať rôznorodosť skúseností a perspektív, ktoré formujú naše kolektívne pochopenie minulosti. (Assman, 2013 s. 210)

Pojem vojny pamäti, ako ho poukázal Andrii Portnov, môže zahŕňať konflikty spôsobené radikálnymi politickými zmenami, ako sú zbúranie pamätníkov, premenovanie ulíc alebo zrušenie štátnych sviatkov. Tieto

javy sú prejavom boja medzi rôznymi skupinami o to, ako by malo byť na historické udalosti pozerat' a ako by mali byť verejne uctievané alebo odsúdené (Portnov, 2013). Podľa Zhorzha Minka sú tieto konflikty „*bojovnými požiadavkami identity*“, ktoré majú odozvu nielen na vnútroštátnej, ale aj na medzinárodnej úrovni, kde sociálna pamäť slúži ako nástroj presadenia rozličných videní minulosti. (Mink, 2008, s.131).

Ďalej stojí na zmienku podobny vojnam pamati termín „*vojny pamätníkov*“ od Leonida Čuprija a Oleksandra Udoda, ktorý zdôrazňuje konkrétne prejavy týchto konfliktov súvisiace s politickými rozhodnutiami o verejnej oslave alebo odsúdení historických osobností a udalostí (Čuprij, 2009; Udod, 2009).

V kolektívnej práci „Vojna a pamäť v Rusku, na Ukrajine a v Bielorusku“ sa Alexander Etkind zameriava na úlohu štátu v týchto konfliktoch pamäti a na rozmanitosť pamäťových konfliktov medzi týmito štátmi, čím poukazuje na komplexnú a dynamickú povahu „vojen pamäti“ (Etkind, 2010).

Dan Stone rozšíril diskusiu o vojnách pamäti na globálny fenomén zvlášť zjavný v spoločnostiach postihnutých občianskou vojnou, genocídou a autoritárskymi režimami, čo zdôrazňuje, že vplyv týchto vojen presahuje národné a európske rámce a rezonuje v širšom medzinárodnom kontexte (Stone, 2012).

Tento široký rozsah definícií a prístupov k pojmu vojny pamäti“ odhaluje, že nie sú len statickými prejavmi nesúhlasu, ale môžu eskalovať do násilia a odhaľujú základné napätie v politickom priestore. Konflikty ohľadom pamati nechávajú viditeľné stopy na politickej scéne a odhaľujú základné napätia medzi rôznymi politickými a spoločenskými skupinami, ktoré bojujú o kontrolu nad interpretáciou minulosti a jej miestom v súčasnosti. V kontexte týchto dynamických a násilných zmien, ako poznamenal A. Bonnett, nostalgie a túžba za minulosťou môžu hrať kľúčovú rolu v radikalizácii politických síl a v mobilizácii skupín k radikálnym činom v mene zachovania alebo obnovy predstavy o minulosti (Bonnett, 2010, s.78).

Konflikty vyplývajúce z akcií ako je zbúranie pamätníkov, premenovanie ulíc alebo zmeny v oslave štátnych sviatkov, nie sú len odrážkou politických zmien, ale skôr indikátormi hlbších spoločenských premien. Na medzinárodnej úrovni sa vojny pamäti rozširujú do diskusií, ktoré

prekračujú národné hranice, čím sa zameriavajú na globálnu perspektívu interpretácie historických udalostí. Tento fenomén je obzvlášť výrazný v kontextoch postkonfliktných spoločností, genocídy a autoritárskych režimov, kde interpretácia minulosti môže mať priamy dopad na procesy “uzdravovania” politickeho systému a spravodlivosti.

Pre účely tohto článku definujeme vojny pamäti ako dynamické sociálno-politické procesy, kde rôzne skupiny a akteri - od komunit, až po politické hnutia a individuálnych aktérov - súperia o autoritu nad definovaním, interpretáciou a verejným uznaním určitej interpretácie historických udalostí. Tento súboj je zároveň bojom o identitu, moc a legitimitu, ktorý odhaľuje, ako sú historické naratívy využívané, manipulované alebo spochybňované v snahe formovať súčasné a budúce sociálne, politické a kultúrne reality.

Politické riziká spojené s vojnami pamäti

Z rozličných perspektív, ktoré ponúka terminologické vymedzenie pojmu, prechádzame k prieskumu konkrétnych rizík a výziev, ktoré vojny pamäti predstavujú pre politickú stabilitu, sociálnu súdržnosť a demokratické procesy. Výskum vojen pamäti a ich politického dosahu odhaľuje, ako historické naratívy a konflikty pamäti prenikajú do politického diskurzu, často s významnými dôsledkami pre súčasné sociálne skupiny. Ak sa obrátíme na prácu Theodora Adorna, jeho analýza v článku *Čo znamená «práca s minulosťou»* poukazuje na kritickú potrebu reflexie a pochopenia minulosti, aby sme zabránili opakovaniu historických tragédií. Adorno tvrdí, že politická manipulácia s historickými udalosťami môže viesť k opakovaniu chýb minulosti a teda k zosilneniu extrémistických tendencií (Adorno, 2005). V reálnych konfliktoch sa konfrontujú svedkovia, aktéri udalostí minulosti alebo ich potomkovia, čo vedie k trvaniu konfrontačných spomienok a generovaniu protikladov v súčasnosti. Naopak, umelo skonštruovaný konflikt pamäti je často strategickým nástrojom politických síl, ktoré ho využívajú na dosiahnutie určitých cieľov, ako je získanie výhodnej politickej pozície, diskreditácia súpera alebo zmena vlastného politického postavenia (Adorno, 2005). Tento jav je nebezpečný, pretože účastníci konfliktu často nie sú motivovaní hľadať historickú pravdu, ale skôr obhajovať vlastné záujmy a presvedčenia. Konfliktne strany sa často uchýľujú k politizácii histórie, cenzúre odlišných názorov a pokusom o

jednostranné formovanie spoločenského pohľadu na minulosť. Theodor Adorno zdôrazňuje nebezpečenstvo ignorovania minulosti a poukazuje na dôležitosť uvedomovania si príčin a dôsledkov historických udalostí. Zavrhnutie konfliktu pamäti a tendencia k všeobecnému odpusteniu a zabudnutiu podľa neho vedú k strate pochopenia minulosti a neschopnosti reflektovať nad vlastnými presvedčeniami a hodnotami (Adorno, 2005).

Rovnako dôležité je poukázať na prácu Susan Mendusovej v „Politics and Morality“, kde argumentuje za zásadnú rolu etického zváženia v politickom rozhodovaní. Podľa Mendusovej, politické rozhodnutia, ktoré ignorujú etické dimenzie, môžu podkopávať demokratické zásady a viesť k sociálnej alienácii (Mendus, 2009). Táto perspektíva je obzvlášť relevantná v kontexte vojen pamäti, kde politické využitie historických interpretácií môže byť posilniť sociálnu súdržnosť, alebo naopak, vyvolávať napätie a rozdelenie.

Jan Assmann vo svojej knihe *Cultural Memory and Political Identity* ponúka analýzu dynamiky medzi kolektívnou pamäťou a politickou identitou, ukazujúc, ako politické skupiny a vlády systematicky využívajú historickú pamäť na upevnenie svojej moci a zvýšenie svojej legitimacy. Assmann rozpracúva mechanizmy, ktorými sa kolektívna pamäť transformuje na politický nástroj a ako sa historické udalosti selektívne interpretujú alebo dokonca prekrúcajú na podporu súčasných politických agend. Príkladom sú politické kampane zamerané na revíziu alebo revalorizáciu určitých historických období alebo postáv s cieľom mobilizovať verejnú podporu alebo oslabiť oponentov (Assmann, 1995). Assmann kriticky skúma, ako sa procesy selektívnej pamäti a zapamätávania využívajú na formovanie koherentného naratívu, ktorý podporuje určitú politickú ideológiu alebo národný mýtus. Tento prístup otvára diskusiu o etických a morálnych dôsledkoch manipulácie s historickou pamäťou a vyzýva k reflexii o potrebe kritickejšieho prístupu k histórii a pamäti vo verejnom diskurze.

Na konkrétnom príklade politiky pamäti v postkomunistických krajinách, ako napríklad v prípade zákona o „dekomunizácii“ na Ukrajine z roku 2015, môžeme vidieť, ako sa historické naratívy využívajú na redefiníciu národnej identity, diskreditáciu minulých politických režimov a posilnenie súčasnej politickej pozície. Tento zákon inicioval proces odstránenia komunistických symbolov a premenovania verejných priestorov a ulíc,

ktoré boli pomenované po osobnostiach spojených s komunistickou érou a to s cieľom zvýrazniť odklon od sovietskeho dedičstva a posilniť ukrajinskú národnú identitu v kontexte súčasného geopolitického napätia s Ruskom. (Zakon Ukraini «Pro zasudzhennja komunistichnogo ...», 2015). Tento krok je ilustratívnym príkladom, ako historická pamäť a politická moc sú navzájom prepojené a ako môže byť politizácia histórie využitá na mobilizáciu verejnej podpory alebo na oslabenie politických oponentov. Takéto politické rozhodnutia, hoci môžu byť prezentované ako pokusy o konsolidáciu národnej identity a zabezpečenie historického uvedomenia, často prinášajú riziko polarizácie spoločnosti. Príklad Ukrajiny ukazuje, ako podobne rozhodnutia môžu vyvolávať kontroverzie a rozdelenie medzi rôznymi skupinami obyvateľstva, pričom jedna strana môže vnímať takéto kroky ako nápravu historických krívd, zatiaľ čo iná ich môže považovať za pokus o vymazanie častí kolektívnej pamäti.

Prekonávanie vojen pamäti v demokratických spoločnostiach

Po preskúmaní politických rizík a konfliktov, ktoré prinášajú vojny pamäti, sa naskytuje naliehavá otázka: ako môžeme tieto konflikty prekonať a transformovať ich v príležitosti pre demokratické spoločnosti? Tento článok odhaľuje nielen problémy, ale aj smeruje k hľadaniu ciest, ako môžu spoločnosti pozitívne pristupovať k týmto konfliktom, podporovať sociálnu súdržnosť, pluralizmus a udržiavať demokratické princípy. Preto v nasledujúcej časti skúmame strategické prístupy, ktoré by spoločnostiam umožnili nielen čeliť týmto výzvam, ale aj podporovať demokratický dialóg a vzájomné porozumenie medzi rôznymi komunitami a kultúrami. Táto kapitola sa zameriava na to, ako môžu demokratické spoločnosti efektívne riešiť vojny pamäti, premeniť ich z príčin rozdelenia na zdroje porozumenia a jednoty a tým posilniť svoju spoločenskú koheziu a integritu.

V dynamike spoločenskej pamäti sa stretávame s dvojakým fenoménom: na jednej strane existuje tendencia k konfliktom pamäti, kde rôzne skupiny spoločnosti súťažajú o dominanciu svojich verzií histórie. Tieto konflikty môžu naberať nihilistické a deštruktívne formy, keď sa minulosť využíva na podnecovanie rozdelenia a nezhôd. Na druhej strane sa v demokratických spoločnostiach objavuje snaha o mierovú koexistenciu rôznych naratívov, ktorá vedie k formovaniu konsenzu v politickej pamäti. Tento špecifický

prejav pamäťovej dynamiky v politickom správaní odráža schopnosť spoločnosti dosiahnuť rovnováhu a jednotu v interpretáciách spoločnej minulosti, čo predstavuje základný postoj k zhode medzi politickými aktérmi. Práce Theodora Adorna a Paula Ricoeura, ponúkajú vhľad do toho, ako sa tieto konflikty formujú a ako by sa s nimi mohlo konštruktívne narábať.

Theodor Adorno v diele *Negatívna dialektika* skúma, ako sa osobné a kolektívne skúsenosti preplietajú s historickými udalosťami a formujú naše spoločenské a politické vnímanie. Jeho reflexie nad minulosťou sú kritickým pohľadom na spôsoby, akými spoločnosti pristupujú k svojej vlastnej histórii a upozorňujú na riziká spojené s povrchným alebo manipulatívnym spracovaním historických udalostí. Adorno zdôrazňuje, že nekritické prijímanie historických naratívov alebo ich zjednodušovanie slúži ako pôda pre politickú manipuláciu, ktorá môže viesť k opakovaniu chýb a tragédií minulosti. Tento proces nielenže zosilňuje extrémistické tendencie v spoločnosti, ale tiež podkopáva základy kritického myslenia tým, že obmedzuje schopnosť jednotlivcov a spoločnosti ako celku reflektovať nad komplexnosťou a mnohoznačnosťou histórie. V tejto súvislosti Adorno poukazuje na nebezpečenstvo, ktoré predstavuje snaha o vytvorenie jednotného, nespochybniteľného historického naratívu, ktorý ignoruje rozmanitosť perspektív a skúsenosti (Adorno, 2003, s. 140).

Adornova kritika sa týka aj konfrontácie medzi rôznymi skupinami, ktoré majú protikladné spomienky na minulé udalosti. Táto konfrontácia často viedla k trvajúcim sporm a konfliktom, ktoré prenikajú do súčasného sociálneho a politického života. Podľa Adorna, táto dynamika nie je len nevyhnutným dôsledkom historických udalostí, ale aj výsledkom spôsobu, akým sú tieto udalosti spracované a prezentované v súčasnosti. Nedostatok ochoty alebo schopnosti vyrovnat' sa s týmito protikladmi môže viesť k prehľbovaniu rozdielov a rozporov v spoločnosti, čo znižuje možnosť dialógu a porozumenia.

V tejto súvislosti Adorno argumentuje, že skutočná práca s minulosťou vyžaduje viac než len povrchové uznanie alebo odmietnutie určitých historických naratívov. Namiesto toho vyžaduje kritickú reflexiu a ochotu čeliť nepríjemným pravdám o minulosti. (Adorno, 2003, s. 159). Tento proces nie je jednoduchý ani pohodlný, ale je nevyhnutný pre rozvoj otvorenej, pluralitnej a demokratickej spoločnosti, ktorá je schopná učiť sa zo svojej minulosti a zabraňovať opakovaniu chýb a tragédií.

Paul Ricoeur, zase, rozširuje diskusiu o pamäti tým, že zdôrazňuje potrebu *pracovnej pamäti* vo vzťahu k vyrovnávaniu sa s traumami a konfliktmi minulosti. Ricoeur sa zaoberá komplexným vzťahom medzi pamäťou, históriou a zabúdaním a poukazuje na to, ako procesy interpretácie a re-interpretácie minulých udalostí umožňujú spoločnosti vyrovnávať sa s jej bolestivými alebo rozpornými aspektmi. *Pracovná pamäť* podľa Ricoeura nie je len o zachovaní minulosti, ale skôr o aktívnom a kritickom dialógu s ňou, ktorý umožňuje spoločnosti integrovať traumy do svojho naratívu a napreodvať. Tento proces je nevyhnutný pre zmierenie a vytváranie zdravej spoločnosti, kde sú rôzne interpretácie minulosti uznávané a zohľadňované (Ricoeur, 2004, s. 101).

Konfrontácia s rozličnými interpretáciami minulosti je pre demokratické spoločnosti kľúčovou výzvou, ktorá vyžaduje nielen povrchové uznanie rozdielov, ale hlboké porozumenie a integráciu týchto rozdielností do spoločenského vedomia. Aby sme mohli rozumieť mechanizmom, prostredníctvom ktorých môžu spoločnosti efektívne prekonávať historické rozkoly a budovať spoločenskú súdržnosť, pozrieme sa na príklad Kanady. Tento prípad nám poskytuje cenný vhľad do procesov, ktoré môžu slúžiť ako modely pre iné národy zaoberajúce sa podobnými výzvami.

Kanada sa v posledných rokoch usilovala o riešenie historických krívd, ktoré boli spôsobené pôvodnými obyvateľmi počas éry rezidenčných škôl. Tieto školy boli súčasťou politiky, ktorá sa snažila asimilovať pôvodné obyvateľstvo do kanadskej spoločnosti, často násilnými a traumatizujúcimi metódami.

V Kanade bola v roku 2015 publikovaná záverečná správa Pravdivej a zmierenej komisie (Truth and Reconciliation Commission - TRC), ktorá sa stala míľnikom v procese uzdravenia a spravodlivosti za historické krivdy spôsobené pôvodnými obyvateľmi počas éry rezidenčných škôl. Tieto školy boli súčasťou politiky zameranej na asimiláciu pôvodného obyvateľstva do kanadskej spoločnosti, často prostredníctvom násilných a traumatizujúcich metód. Zriadenie komisie bolo reakciou na dlhodobé požiadavky pôvodných komunít a bolo súčasťou širšieho trendu uznávania a nápravy historických krívd pôvodných národov v Kanade. (TRC, 2015)

Hlavným cieľom TRC bolo dokumentovať a verejne oznámiť minulé zneužívanie pôvodných obyvateľov v rezidenčných školách. Komisia

počas svojho pôsobenia zhromaždila svedectvá tisícok preživších, ktorí zdieľali svoje príbehy o násilí, zneužívaní a kultúrnej strate. Komisia tiež uskutočnila mnoho verejných sedení po celej Kanade, čo umožnilo preživším rozprávať svoje príbehy. Tento proces nebol len terapeutický pre tých, ktorí svoje skúsenosti zdieľali, ale tiež vzdelávací pre širšiu kanadskú spoločnosť, ktorá sa často po prvýkrát dozvedela o temnej kapitole svojej histórie. Správa TRC poskytla podrobné odporúčania pre vládu, ako riešiť tieto krivdy, vrátane požiadaviek na zmeny v legislatíve, vzdelávaní a verejných politikách. Tento proces sa stretol s rozličnými reakciami; zatiaľ čo mnohí ho vítajú ako krok správnym smerom, iní kritizujú pomalý pokrok a nedostatočné zdroje na dosiahnutie navrhovaných zmien. Napriek týmto výzvam, iniciatívy ako TRC prispeli k zvýšeniu povedomia a porozumenia medzi Kanadčanmi o histórii a skúsenostiach pôvodných obyvateľov, čím položili základ pre lepšie vzájomné pochopenie a sociálnu súdržnosť.

Na základe analýzy verejnej mienky po zverejnení správy TRC je zrejmé, že došlo k výraznému posunu vo vnímaní verejnosti pokiaľ ide o historickú nespravodlivosť, ktorej čelili pôvodní obyvatelia Kanady. Z prieskumov uskutočnených v tomto období vyplýva, že väčšina Kanadčanov uznala politiku rezidenčných škôl za formu „kultúrnej genocídy“. Okrem toho existoval široký súhlas s charakteristikami a odporúčaniami TRC, čo odrážalo zvýšené povedomie a podporu práv pôvodného obyvateľstva. Kanadská vláda formálne uznala krivdy spôsobené rezidenčnými školami a verejne sa ospravedlnila pôvodným národom. Boli prijaté konkrétne opatrenia na ochranu pôvodných jazykov a kultúr, vrátane financovania programov na ich obnovu a podporu. Vláda tiež zaviedla nové vzdelávacie programy, ktoré zahrnujú históriu a kultúru pôvodných obyvateľov, aby sa zabezpečilo, že budúce generácie Kanadčanov budú o tejto časti histórie lepšie informované. (ANGUS REID, 2015)

Tieto zistenia naznačujú, že úsilie TRC o vzdelávanie a informovanie kanadskej verejnosti bolo úspešné pri zmene vnímania a zvyšovaní empatie voči domorodým komunitám. Je pozoruhodné, že tí, ktorí sa viac zaujímali o správy o TRC, tiež s väčšou pravdepodobnosťou súhlasili s jeho zisteniami a odporúčaniami, čo naznačuje, že vystavenie podrobným správam a diskusiám, ktoré umožnila TRC, malo pozitívny vplyv na pochopenie a postoje verejnosti.

Záver

Výsledky našej analýzy o vojnách pamäti odhalili komplexnú sieť vplyvov, ktoré formujú súčasné sociálno-politické klima a odhaľujú kritický význam kolektívnej pamäti v procese identifikácie skupín a tvorby politického diskurzu. Naše zistenia naznačujú, že vojny pamäti, v ktorých rôzne entity súperia o interpretatívnu autoritu nad historickými udalosťami, môžu zosilňovať spoločenské rozpory a vedú k polarizácii.

Prípady Kanady ilustruje, ako demokratické spoločnosti môžu efektívne riešiť historické nespravodlivosti a využívať kolektívnu pamäť ako nástroj pre sociálnu súdržnosť a demokratický dialóg. Prostredníctvom Komisie pravdy a zmierenia (TRC) Kanada podnikla kroky na uznanie a opravu škôd spôsobených pôvodným obyvateľom, čo viedlo k zvýšenému povedomiu a empatii medzi Kanadčanmi. Tento proces nebol len o uznaní krívd, ale aj o integrácii vzdelávania a verejného dialógu, čo je kľúčové pre budovanie konsenzu a zmiery v spoločnosti.

Naše výsledky potvrdzujú, že kritické myslenie a reflexia sú nevyhnutné pre pochopenie a konštruktívne riešenie konfliktov pamäti. Vyzývame k ďalšiemu výskumu a angažovanosti v rámci širšieho spektra disciplín a spoločenských skupín, aby sa prehĺbilo porozumenie týmto dynamikám a našli sa cesty k ich efektívnemu riešeniu. Zdôrazňujeme, že vojny pamäti, ak sú správne adresované, môžu z príčin rozdelenia premeniť na zdroje porozumenia a jednoty, čo je nevyhnutné pre výstavbu otvorenej, pluralitnej a demokratickej spoločnosti. Naše zistenia nielenže potvrdzujú pôvodnú hypotézu, ale aj ukazujú dôležitosť kolektívnej pamäte ako kľúčového prvku v udržateľnom sociálnom a politickom rozvoji.

Literatúra:

ASSMANN, A. (2008) *Communicative and Cultural Memory // Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook* / ed. by A. Erll, A. Nünning. Berlin ; N

ASSMANN, J. (1995) *Collective Memory and Cultural Identity* In. *Cultural History/Cultural Studies*, s. 125-133.

ADORNO, T. (2005) Что значит «проработка прошлого» (Chto znachit «prorabotka proshlogo»). In: *Неприкосновенный запас (Neprikosnovennyuy zapas)*. No. 2.

ANGUS REID.(2015). Truth and reconciliation: Canadians see value in process, skeptical about government action. Dostupné na internete: <http://angusreid.org/aboriginal-truth-and-reconciliation/>.

ADORNO, T. (2003) Негативная диалектика. (Negativnaya dialektika). Moskva. s. 374

ROWN, L. (2015) Memorials to the victims of Nazism: the impact on tourists in Berlin. Journal of Tourism and Cultural Change.

BONNETT, A. (2010). Left in the Past: Radicalism and the Politics of Nostalgia. New York: Continuum Publishing Corporation, 194 p.

MENDUS, S. (2010). Політика та мораль (Polityka ta moral'). Kyjev: Tempora, s. 160

HALBWACHS, M. (2005). Коллективная и историческая память (Kollektivnaya i istoricheskaya pamyat'). In: Неприкосновенный запас (Neprikosnovennyy zapas), No. 2-3 (40-41). Dostupné na internete: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>.

DAVIDENKO, A. (2022) THE CONCEPT OF “MEMORY WARS” IN CONTEMPORARY STUDIES OF COLLECTIVEMEMORY. In: Гуманитарные и общественные науки (Gumanitarnye i obshchestvennye nauki). No 3.

Zakon Ukraini «Pro zasudzhennja komunistichnogo ta nacional-socialistichnogo (nacists'kogo) totalitarnih rezhimiv v Ukraini ta zaboronu propagandi ihn'oi simvoliki», vid 09.04.2015, Dostupné na internete: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

RICOEUR, P. (2004) Memory, history, forgetting The University of Chicago Press, Chicago. s. 642.

MANOJLOVIC, B. (2018) Historical Narratives, Politics of Memory, and Education. In: Education for Sustainable Peace and Conflict Resilient Communities, s.19-45.

MINK, Zh. (2008) Переосмислення парадигм соціальної пам'яті: між примиренням та реактивацією конфліктів минулого в Європі (Pereosmyslennja paradym social'noi pam'jati: mizh prymyrennjam ta reaktivacijeju konfliktiv mynulogo v Jevropi).

NAGORNA, L. P. (1998) Політична культура українського народу: історична ретро- спектива ісучасні реалії (Politychna kul'tura ukrai'ns'kogo narodu: istorychna retro- spektyva isuchasni realii'). Kyjev: Stylos, s. 278

CHUPRII, L. V. (2009) Інтерпретація історичних подій у дискурсивних практиках політичних партій (Interpretatsiia istorychnykh podii u dyskursyvnykh praktykakh politychnykh partii). Strategichni priorityety, No 1(10), s. 29-36.

UDOD, O. (2009). Історична пам'ять в Україні та європейські цінності (Istorychna pam'yat v Ukraini ta yevropeys'ki tsinnosti). Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика, № 15, с. 3-10. Київ: Інститут історії України НАН України.

PAGENSTECHE, C., WEIN, D. (2017) Learning with Digital Testimonies in Germany: Educational Material on Nazi Forced Labor and the Holocaust. In: Oral History and Education, s.361–378.

PORTNOV, A (2013) Memory Wars in Post-Soviet Ukraine (1991—2010) In: Memory and Theory in Eastern Europe. Basingstok, s. 233—254.

STONE, D. (2012) Memory Wars in the “New Europe” In: The Oxford Handbook of Post- war European History. ed. by D. Stone. Oxford, s. 714—732.

ETKIND. A. (2010) «Pered realnymi vojnyami vseгда obostrjajutsja vojny pamjati» [“Before real wars, wars of memory always escalate»]. Dostupne na internete: <http://novayagazeta.spb.ru/articles/5742/>

WERTSCH, J. (2008) The Narrative Organization of Collective Memory, Ethos 36, 120-135.

POPP, S. (2012) Memory Wars In: Encyclopedia of Global Studies / ed. by H. K. Anheier, M. Juergensmeyer. L.A., Vol. 3. P. 1147—1148.

TRC (2015) Canada's Residential Schools: Reconciliation The Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Canada. Dostupne na internete: https://ehprnh2mwo3.exactdn.com/wpcontent/uploads/2021/01/Volume_6_Reconciliation_English_Web.pdf

SPONY Z DOBY RÍMSKEJ Z GERMÁNSKEHO SÍDLISKA BRATISLAVA-VAJNORY¹

BROOCHES FROM THE ROMAN PERIOD FROM THE GERMANIC SETTLEMENT OF BRATISLAVA-VAJNORY

Barbora Vymazalová

Katedra klasickej archeológie FF TU, Hornopotočná 23, Trnava 918 43
barbora.vymazalova@tvu.sk

Abstrakt: Príspevok prezentuje prehľad nálezového fondu spôn, ktoré boli získané počas výskumu germánskeho sídliska v Bratislave-Vajnoroch. Ide o šesticu spínadiel, z ktorých štyri pochádzajú zo sídliskových objektov a dve z povrchovej prospekcie. Pôvodom sú tri z nich germánske, jedna rímsko-provinciálna a v prípade dvoch výrazne členených spôn je ich proveniencia otázná. Ich analýza a následné zaradenie v rámci vypracovaných typológií umožňuje vytvoriť komplexnejší obraz o časových horizontoch na samotnom sídlisku. Napriek tomu, že spony predstavujú len malú časť nálezov, čo sa týka počtu i veľkosti, ich výpovedná hodnota nie je zanedbateľná.

Kľúčové slová: spony, doba rímska, Bratislava-Vajnory, germánske sídlisko, juhozápadné Slovensko

Abstract: The paper presents an overview of the found fund of brooches, which were obtained during the excavation of the Germanic settlement in Bratislava-Vajnory. There are six of them, four of which come from partially sunken hut and two from surface prospecting. The origin of three of them is Germanic, one is Roman, and in the case of two distinctly divided brooches, their provenance is questionable. Their analysis and subsequent classification within the developed typologies allows creating a more complex picture of time horizons in the settlement itself. Despite the fact that brooches represent only a small part of the finds, in terms of number and size, their informative value is not negligible.

Key words: brooches, Roman period, Bratislava-Vajnory, Germanic settlement, south-west Slovakia

¹ Príspevok vznikol v rámci grantu APVV-21-0257 - Elity doby rímskej u stredoeurópskych Svébov a grantu Vega 1/0240/21.

Úvod

Spony tvoria neodmysliteľnú a úzko spätú súčasť ako rímskeho tak aj germánskeho odievania. Napriek odlišnostiam a kultúrnym špecifikám oboch skupín existujú medzi nimi isté podobnosti. Hoci ide o relatívne drobné predmety, čo sa týka veľkosti, ich výpovedná hodnota z hľadiska datovania presahuje ich rozmer. Predložený príspevok sa zaoberá analýzou šiestich spôn, ktoré pochádzajú z kvádskeho osídlenia polohy Vlčí klin na lokalite Bratislava-Vajnory, nachádzajúcej sa na juhozápadnom Slovensku neďaleko od hlavného mesta republiky.

Charakteristika spôn

Napriek tomu, že najstaršie spony nevymysleli Rimania ani Germáni, stali sa v dobe rímskej najrozšírenejším funkčným doplnkom odevu. Ich využitie však nemuselo byť len čisto praktické, pretože mohli slúžiť aj ako ozdoby, prípadne šperky ako tomu nasvedčujú početné vyobrazenia na náhrobných stélach (*Rothe 2013, 264, fig. 11*). Tvar spôn pomerne často podliehal zmenám v dôsledku meniacich sa módných trendov, ktoré boli podmienené vkusom, zvyklosťami, vyspelosťou remeselnej výroby ako aj dostupnosťou výrobných surovín v rôznych oblastiach. Práve táto variabilita je dôležitá nielen pre datovanie danej skupiny artefaktov, ale i pre posúdenie kultúrnych kontaktov a vplyvov. Niektoré exempláre dokonca poukazujú na spoločenské postavenie svojich majiteľov. Spony môžu poukazovať na posuny jednotlivcov či migrácie skupín obyvateľstva, no taktiež na obchodno-výmenné vzťahy. V prípade niektorých rímsko-provinciálnych spôn, charakteristických pre vojenské prostredie, ktoré pochádzajú z priestoru germánskych sídlisk, sú na mieste úvahy, či môžu indikovať aj rímske mocenské a vojenské zásahy (*Iván 2015, 4*).

Nálezové okolnosti spôn

Počas archeologického výskumu, ktorý sa v roku 2018 konal na lokalite Bratislava-Vajnory, poloha Vlčí klin, bolo dovedna získaných šesť spôn z doby rímskej. Z tohto celkového počtu predstavujú dve spony povrchové nálezy, zvyšné štyri pochádzajú zo sídliskových objektov. V dvoch prípadoch išlo o zemnice (objekt č. 5 – 2 spony a č. 186) a v jednom o tzv. výrobný objekt (č. 74), ktorého presná funkcia je predmetom ďalšieho skúmania, no s istotou vieme, že neslúžil na bývanie. Prítomnosť spínadiel,

ktoré sú chronologicky citlivým artefaktom, napomáha presnejšiemu časovému zaradeniu zmienovaných objektov.

V nasledujúcej časti postupne predstavíme jednotlivé spony. Pri určovaní sme primárne vychádzali z typológie, ktorú vypracoval *O. Almgren (1923)*, no taktiež sa opierame aj o poznatky zo štúdií iných bádateľov akými sú napr. *E. Droberjar (1999)* či *W. Jobst (1975)*.

Spona s očkami

Spony z tejto kategórie tvoria po typologickej stránke rozmanitú sériu nálezov. Spoločným znakom je klenutý plochý lúčik, proporčne pomerne dlhá nôžka a rôznym spôsobom vytvorené „očká“ na hlavici. Umiestnenie očiek a ich vyhotovenie je primárnym faktorom pri klasifikovaní spínadiel tejto skupiny. V prípade mladších exemplárov však môžu úplne absentovať. *O. Almgren* ich rozdelil na hlavnú (západnú), livónsko-estónsku a pruskú vedľajšiu sériu (*Almgren 1923*, 21-23, tab. III; *Iván 2015*, 60).

Z objektu 74, označeného ako výrobný, pochádza spona typu *Almgren 48/49 (Obr. 1)*, ktorá sa radí k vyvinutejším variantom vyššie spomínaného typu. Ten sa obdobne ako jeho staršia predloha (*Almgren 54*) vyznačuje do strán vybiehajúcimi očkami (*Iván 2015*, 65). Zároveň ide o typ, kedy sú očká ešte perforované (*Droberjar 1999*, 76). Nálezy tohto prevedenia sa vyskytujú najmä v Čechách (*Droberjar 1999*, 76) a Nemecku (*Kunow 1998*, obr. 1; *Kunow 1999*, obr. 5). Patria k nim napríklad spony z Uherského Hradišťa (*Rzehak 1918*, 239, obr. 37), zberový nález fragmentu z Abrahámu (*Budaváry 1938*, obr. 4:7), spona z hrobu 66 zo Sládkovičova (*Kolník 1980*, 152, tab. CLIII: 66b) a zberový nález z Vysokej pri Morave (*Bartík/Turčan 1993*, 21). Sponu z Vajnora možno datovať do stupňa B1b, čo zodpovedá zaradeniu do prvej polovice 1. storočia po Kr.

Výrazne členené spony

Spínadlá tohto typu sú charakteristické opornou platničkou vinutia, vyšším a rovnomerne vyklenutým lúčikom. Hlavica má sprvu mierne vakovitý tvar, avšak neskôr sa postupne sploštuje. Uzlík je trojnásobne profilovaný a posunutý bližšie k prednej časti spony. Spravidla sa nachádza asi v jednej tretine celkovej dĺžky spínadla. Nôžka je dlhá, úzka a klesá rovnomerne k pätku s miernym prehnutím. Zachycovač je dlhý, úzky a smerom k pätku rovnomerne zúžený. Táto partia je perforovaná

prelamovaním, ktorého charakter je jednou z hlavných opôr typologického upresnenia pôvodnej koncepcie O. Almgrena (*Almgren 1923*, 34-37; *Iván 2015*, 32). Z polohy Vlčí klin poznáme dve spony tejto skupiny: exemplár Almgren 67b2 z objektu 186 a druhý exemplár Almgren 68 z povrchového zberu s čiastočne deformovaným vinutím.

Variant Almgren 67b2 (**Obr. 2**) je variáciou základného typu Almgren 67. Ten sa v pomerne hojnej miere vyskytuje v podunajskej oblasti, zatiaľ čo na Rýne len veľmi sporadicky (*Almgren 1923*, 36). Tvarovo tieto spony vychádzali z keltských resp. laténskych predlôh (*Almgren 1923*, 33). Charakteristická je perforácia na nôžke pozostávajúca z 2-3 štvoruholníkových otvorov. Ako výrobný materiál sa takmer výlučne používal bronz (*Almgren 1923*, 35). Bádateľ J. Lichardus rozpracoval túto typológiu a rozdelil pôvodný tvar Almgren 67 na tri varianty označené malými písmenami abecedy. Zameril sa pritom na prelamovanie zachycovača, ktoré vo všeobecnosti charakterizoval ako kvadratické. Tvar „b“, zastúpený aj na sídlisku v Bratislave-Vajnoroch nájdený v objekte 186, opísal J. Lichardus ako krátku, klenutú formu so štvorcovými prelamovanými otvormi v zachycovači (*Lichardus 1984*, 14, obr. 1: 67a-c). Spony typu Almgren 67b2 sa vyskytujú predovšetkým v 20. rokoch 1. storočia po Kr., no sú prítomné až do 50. rokov, kedy boli postupne nahradené variantom Almgren 68 (*Demetz 1998*, 143). Sú prítomné nielen v stupni B1a ale aj B1b a podľa obecného názoru ide o rímsko-provinciálny druh spínadla (*Liana 1970*, 441).

Spony typu Almgren 68, medzi ktoré patrí aj zberový nález z Vajnor (**Obr. 3**), boli zvyčajne vyrobené z bronzu, zriedkavo zo striebra. V období raného cisárstva patrili k najrozšírenejším formám v barbariku (*Maczyńska 2001*, 165). Podobne ako pri predchádzajúcom type ide o rímsko-provinciálny tvar, no v tomto prípade môže ísť aj o germánsku napodobeninu. Podľa O. Almgrena sa spony prvej hlavnej série IV. skupiny vyvinuli z laténskych foriem so zhrubnutou hlavičkou, uzlíkmi a rámovým zachycovačom ihly (*Almgren 1923*, 35-36, taf. 4: 67-73). Spony tohto typu uchovávajú základné znaky spôn Almgren 67. Hlavné rozdiely medzi oboma variantmi sú v skracujúcej sa dĺžke a nastupujúcej esovitej profilácii. Zachycovač je najčastejšie perforovaný dvoma kruhovými otvormi, ktoré sa zmenšujú. Vo všeobecnosti tieto spínadlá patria k najrozšírenejším tvarom. Ich prítomnosť je zaznamenaná na celom európskom kontinente (*Iván 2015*,

42). Okrem najfrekventovanejšej strednej Európy nie sú zriedkavé nálezy ani zo vzdialenejšieho provinciálneho prostredia ako z Británie (*Bayley/Butcher 2004*, 59), Galie (*Feugère 1985*, tab. 89: 1187), ale ani zo severnejších oblastí barbarika (*Mączyńska 2001*, 168 abb. 2). Datovanie spôn Almgren 68 spadá do klaudivovského a vespaziánovského obdobia, t. j. približne medzi roky 40 až 70 po Kr. (*Riha 1979*, 73). Zodpovedá to stupňom B1b a B1c v stredoeurópskej relatívnej chronológii (*Mączyńska 2001*, 165). Do úvahy prichádza aj neskorotibériovské obdobie (*Rieckhoff 1975*, 43, plat 2: 13-20).

Spona s vysokým zachycovačom

Pre spony tohto typu je charakteristický výrazný zachycovač ihly, podľa čoho nesú aj svoj názov. Z objektu 5 z Vajnor pochádza variant Almgren 201, resp. Schulte A VII 2, 30 variant a (**Obr. 4; Almgren 1923**, 91–92; Taf. IX:201; *Schulte 2011*, 131, Abb. 1–3). Ide o pomerne malú sponu, jej veľkosť nepresahuje 4 cm. Pre formu Almgren 201 je charakteristické výrazné odsadenie medzi lúčikom a nôžkou (*Almgren 1923*, 91). V tomto konkrétnom prípade je lúčik od nôžky oddelený priečnou plastickou lištou, nôžka je ukončená profilovaným gombíkom na pätko a z jej spodnej časti vychádza vysoký lichobežníkový zachycovač. Vínutie je umiestnené zhora, čo nasvedčuje tomu, že ide o tzv. „sarmatský“ typ spony (*Kolník 1965*, 218-219). Pôvod spomínaného typu sa hľadá v Panónskej nížine a v oblasti rímskej provincie Dácia (*Cociş-Bârcă 2014*, 193). Odtiaľ sa rozšíril aj na územie stredného Podunajska (*Kolník 1965*, 219; Peškař 1972, 106-108). Samotné spínadlo sa datuje do stupňa C1a, čo zhruba zodpovedá obdobiu medzi rokmi 180-200 po Kr. (*Cociş-Bârcă 2014*, 191).

Rímska a germánska kolienkovitá spona

Termín kolienkovitá spona sa vzťahuje na tú skupinu rímsko-provinciálnych spôn, ktorých úzky lúčik má pri prechode do hlavice silno zalomený kolienkovitý ohyb (*Jobst 1975*, 59). V zásade sa podľa vyhotovenia charakteristického zakrivenia lúčika dajú rozdeliť na dve skupiny. Buď bola kolienkovitá profilácia lúčika dosiahnutá pomocou manuálneho ohnutia alebo sa toto zakrivenie dosiahlo počas odlievania (*Iván 2015*, 113). Typologická rozmanitosť týchto spínadiel zväčša tkvie

v drobnejších detailoch. Nemožno taktiež opomenúť skutočnosť, že tento typ spôn je prítomný rovnako v germánskom, tak aj rímskom prostredí (*Iván 2015*, 114). Varianty tejto skupiny rozoznalo a špecifikovalo viacero autorov, medzi nimi napríklad už spomínaný O. Almgren (*1923*, 62-64).

Najnovšie sa tejto problematike venuje E. Droberjar, ktorý vypracoval nové členenie germánskych spôn. Podľa jeho typologického zaradenia kolienkovitá spona z objektu 5 predstavuje variant GKF (germánska kolienkovitá spona) – typ CC (**Obr. 5**). V súčasnosti sú známe štyri exempláre tejto spony. Dva pochádzajú z územia Čiech, jeden z Moravy a jeden z územia Slovenska – lokalita Bratislava-Vajnory. Datované sú do druhej polovice 2. stor. po Kr. (*Droberjar/Komoróczy 2024*, v tlači).

Druhá kolienkovitá spona (**Obr. 6**), tentokrát rímska, pochádza z povrchového zberu a ide o variant Jobst 12C. Spony tohto typu sa vyskytujú v oblasti limitu, pričom lokality ako Lauriacum a Carnuntum majú najpočetnejšie zastúpenie čo sa týka počtu exemplárov. Pôvodne prevládal názor, že tieto spony sa na strednom a dolnom Dunaji nosili zriedka (*Jobst 1975*, 61). Avšak ich množiace sa zberové a detektorové nálezy z Moravy, juhozápadného Slovenska a Dolného Rakúska by mohli poukazovať na prítomnosť a pohyb rímskych vojsk v období markomanských vojen v danej oblasti (*Rajtár 2014*, 119; *Zeman 2017*, 78). Na druhej strane bádatelka A. Böhmeová tvrdí, že v oblasti hornogermánsko-raetského limesu predstavujú najobľúbenejšiu formu v rámci tohto typu spínadla (*Böhme 1972*, 21). Variant C má úzky vysoký lúčik s trojuholníkovým, pravouhlým alebo lichobežníkovým prierezom. Zachycovač je umiestnený priečne v celej dĺžke a nôžka ukončená profilovaným výčnelkom na päťke. Variant C sa používal na prelome 2. a 3. storočia po Kr. (*Jobst 1975*, 61).

Záver

Šestica spôn, ktoré pochádzajú zo skúmaného germánskeho sídliska vo Vajnoroch predstavuje len nepatrný fragment z rozmanitej kategórie nálezov z tejto významnej archeologickej lokality. Vďaka podrobne vypracovaným typológiám bolo možné zaradiť jednotlivé nálezy do pomerne špecificky ohraničených časových horizontov. Najstaršou z nájdených spôn bol variant Almgren 48/49 pochádzajúci z výrobné objektu č. 74 patriaci do stupňa B1b. O niečo mladšie boli spínadlá typu

Almgren 67b2 zo zemnice č. 186 datované do stupňa B1b/c a Almgren 68 zo stupňa B1c z povrchového zberu. Z povrchovej prospekcie pochádzala aj rímska spona Jobst 12C datovaná do 2. storočia po Kr. Skupinu nálezov uzatvára dvojica spôn z objektu č. 5, variant GKF-CC z 2. polovice 2. storočia po Kr. a Almgren 201 zo stupňa C1a.

Literatúra

Almgren, O. (1923). *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*. Mannus-Bibliothek 32. Leipzig. 254 s.

Bartík, J. – Turčan, V. (1993). Germánske nálezy z Vysokej pri Morave. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1992*, Nitra 1993. s. 21. ISBN 80-88709-09-1.

Bayley, J. – Butcher, S. (2004). *Roman Brooches in Britain*. Londýn 2004. 312 s. ISBN 978-0854312795.

Böhme, A. (1972). Die Fibeln der Kastele Saalburg und Zugmantel. Sonderdruck aus dem Saalburg Jahrbuch, Band 29 - 1972. Berlín. 112 s. ISBN 978-3-111-10158-3.

Budaváry, B. (1938). Praveké nálezy z Abraháma pri Seredi v Slovenskom národnom múzeu. Zbierka Karola Godoviča. In: *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Turčianskom sv. Martine 29*, 1938, č. 3-4, s. 7-17.

Sorin Cociş, S. – Bârcă, V. (2014). The “Sarmatian” brooches (headknob and full catchplate variant, Almgren Group VII, Series I) in the Dacia Province and the Barbarian Environment of the Tisza River Basin. In: M. Stanciu (ed.): *Dacia LVIII*. Bukurešť. s. 189-214

Demetz, St. (1998). Almgren Gruppe IV, Fig. 65-67: Zum Beginn der kräftig profilierten Fibeln. In: J. Kunow (ed.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren Internationale Arbeitstagung 25.-28. Mai 1997 in Kleinmachnow Land Brandenburg 5* (Wünsdorf 1998). Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, s. 137-148. ISBN 978-3-910011-17-5.

Droberjar, E. (1999). *Dobřichov-Pičhora. Ein Brandgräberfeld aus der*

älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen (*Ein Beitrag zur Kenntnis des Marbod-Reichs*). *Fontes Arch. Prag.* 23, Praha. 430s. ISBN 80-7036-104-2.

Droberjar, E. – Komoróczy, B. (2024). Zur Typologie der germanischen Kniefibeln nördlich der mittleren Donau. In: *Študijné zvesti, v tlači*.

Feugère, M. (1985). *Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête a la fin du V siècle après J.-C.* Paríž. 503 s. ISBN 2-222-03415-9.

Iván, R. (2015). *Spony z doby rímskej u stredodunajských Germánov.* Dizertačná práca, Univerzita Komenského, Bratislava. 206 s.

Jobst, W. (1975). *Die römischen Fibeln aus Lauriacum.* *Forschungen in Lauriacum* 10. Linz. 246 s.

Kolník, T. (1965). K typológii a chronológii niektorých spôn z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku. In: *Slovenská Archeológia* 13, 1965, 1. Nitra. s. 183-231.

Kolník, T. (1980). *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei.* Bratislava. 330 s.

Kunow, J. (1998). Die Hauptserie der Augenfibeln: Gruppe III, Fig : 45-54. In: J. Kunow (ed.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren Internationale Arbeitstagung 25.-28. Mai 1997 in Kleinmachnow Land Brandenburg 5 (Wünsdorf 1998).* *Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 5. s. 93-118. ISBN 978-3-910011-17-5.

Kunow, J. (1999). Katalog und Kartierung zur Hauptserie der Augenfibeln: Almgren Gruppe III, Figuren 44, 45-54. In: *Veröffentlichungen zur brandenburgischen Landesarchäologie* 33, Wünsdorf, s. 65-105. ISBN 3-910011-27-6.

Liana, T. (1970). Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim. In: *Wiadomości Archeologiczne* 35.4, Varšava. s. 429-491.

Lichardus, J. (1984). *Körpergräber der frühen Kaiserzeit im Gebiet der südlichen Elbgermanen.* Bonn. 135 s. ISBN 9783774921306.

Maczyńska, M. (2001). Das Verbreitungsbild der Fibeln A 67/68 und A 68 im Barbaricum. In: *Slovenská archeológia* 49, Nitra: Archeologický ústav SAV. s. 165–179. ISSN 1335-0102.

Rajtár, J. (2014). Stĺp Marca Aurelia a archeologické doklady o rímskych výpravách proti Kvádom. In: *Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia Supplementum 8*, Nitra. s. 107-140. ISBN 978-80-8060-335-9.

Peškař, I. (1972). *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*. Praha, 1972. s. 212.

Rieckhoff, S. (1975). *Münzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hüfingen. (Schwarzwald-Baar-Kreis)*. Hüfingen. 117 s.

Riha, E. (1979). *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. Augst. 219 s.

Rothe, U. (2013). Whose fashion? Men, women and Roman culture as reflected in dress in the cities of the Roman north-west. In: Hemelrijk, E. – Woolf, G. (ed.) *Women and the Roman City in the Latin West*. Boston: Brill. s. 243-268. ISBN 978-90-04-25595-1.

Rzehak, A. (1918). Die römische Eisenzeit in Mähren. In: *Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens XXII*, s. 197- 278.

Schulte, L. (2011). *Die Fibeln mit hohem Nadelhalter (Almgren Gruppe VII)*. Neumünster. 243 s. ISBN 978 3 529 01532 8.

Zeman, T. (2017). *Střední Pomoraví v době římské. Svědectví povrchové prospekce*. Olomouc. 537 s. ISBN 978-80-88278-03-0.

Obr. 1. Spona s očkami Almgren 48/49 – objekt č. 74 (foto: B. Vymazalová)

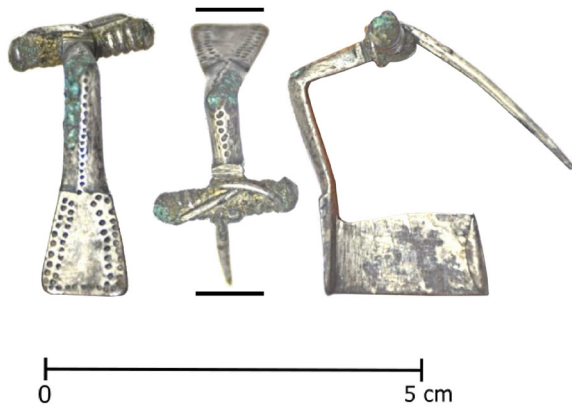
Obr. 2. Výrazne členená spona Almgren 67b2 – objekt č. 186 (foto: B. Vymazalová)

Obr. 3. Výrazne členená spona Almgren 68 – zber (foto: B. Vymazalová)

Obr. 4. Spona s vysokým zachycovačom Almgren 201/ Schulte A VII 2, 30 variant a – objekt č. 5 (foto: B. Vymazalová)

Obr. 5. Germánska kolienková spona GKF-CC – objekt č. 5 (foto: B. Vymazalová)

Obr. 6. Rímska kolienková spona Jobst 12C – zber (foto: B. Vymazalová)

Mária Dědová - Erik Hrnčiarik - Zuzana Lopatková (zost.)
DOCTORANDORUM DIES 2023
Vydanie prvé

Recenzenti:

PhDr. Lenka Bartalosoová, PhD., Štátny archív v Bratislave

Mgr Igor Bazovský, PhD. – SNM – Archeologické múzeum

Doc. PhDr. Jaroslav Coranič, PhD., Prešovská univerzita v Prešove

Mgr. Romana Javorčeková, PhD. - Filozofický ústav SAV

Mgr. Richard Erasmus Pročka, PhD. - Krajský Pamiatkový úrad Nitra

Mgr. Martin Sedlár, PhD., Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Mgr. Jozef Zagraban, PhD., Sociologický ústav SAV

Vydavateľ: © Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

ISBN 978-80-568-0581-7

EAN 9788056805817